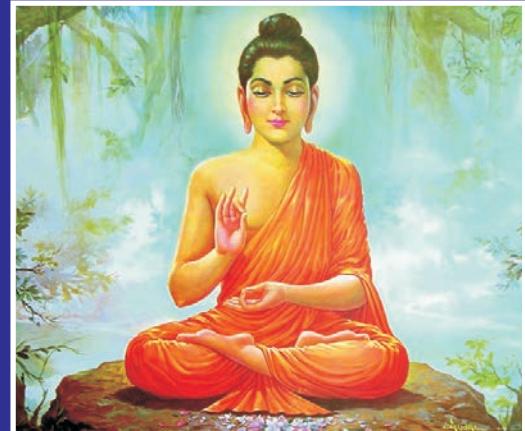
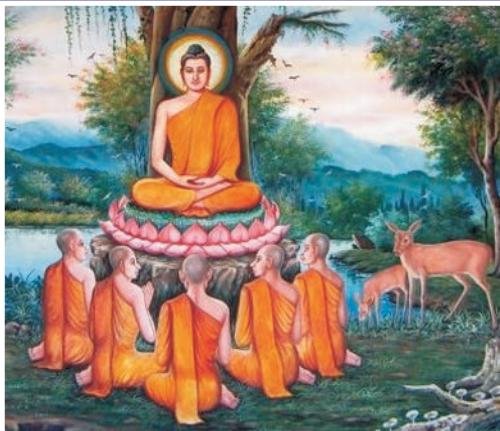

पालि-सुगंधावली

इयत्ता दहावी

पालि – सुगंधावली

पालि – संपूर्ण आणि संयुक्त अभ्यासक्रमासाठी

इयत्ता दहावी

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ,

पुणे - ४११ ००४

प्रथमावृत्ती : २०१३

पुनर्मुद्रण - २०१९

© महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे-४११ ००४.

यांनी सर्व हक्क राखून ठेवले आहेत.

या पुस्तकाच्या कोणत्याही भागाचे मा. सचिव, महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे - ४११ ००४ यांच्या लेखी परवानगीशिवाय मुद्रण किंवा पुनर्मुद्रण करण्यास मनाई आहे. तसेच सी. डी., दृक्श्राव्य फिती, छायांकित प्रती किंवा अशा प्रकारची माहिती साठवून ठेवणाऱ्या, विजेवर चालणाऱ्या कोणत्याही यंत्राचा अथवा यांत्रिक संदेशवहन पद्धतीचा वापर करता येणार नाही.

प्रस्तुत पुस्तक महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळाच्या धोरणानुसार पालि अभ्यास मंडळाच्या मार्गदर्शनाखाली संपादक मंडळाने तयार केलेले आहे.

पालि अभ्यास मंडळ सदस्य : प्रा. डॉ. ज्योत्स्ना खरे (निमंत्रक)

प्रा. माधव मेश्राम (समन्वयक)

प्रा. रामकृष्ण तागडे (विषय तज्ज्ञ)

प्रा. अशोक पैठणे (सदस्य)

प्रा. अरुणा पाटील (सदस्य)

डॉ. एल.जी. मेश्राम 'विमलकिर्ती' (सदस्य)

डॉ. सुभाष आठवले (सदस्य)

संपादक मंडळ सदस्य : डॉ. विश्वनाथ चौरपगार

प्रा. मोहन वानखडे

श्री. पंजाब प्रधान

डॉ. मनिष आनंद

समन्वयक : प्रा. माधव मेश्राम

कार्यालयीन समन्वयक : श्री. गोवर्धन सोनवणे.

प्रकाशक : श्री. कृष्णकुमार पाटील

सचिव, महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे-४११ ००४.

छपाई व वितरण : महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे-४११ ००४.

अक्षरजुलणी : ट्रॅन्झ, मुंबई

निर्मिती : श्री विवेक गोसावी, नियंत्रक

श्री सच्चिदानंद आफळे, मुख्य निर्मिती अधिकारी

श्री राजेंद्र चिंदरकर, निर्मिती अधिकारी

श्री राजेंद्र पांडलोसकर, सहाय्यक निर्मिती अधिकारी

मुख्यपृष्ठ व सजावट : श्री. घनश्याम देशमुख

कागद : ७० जी.एस.एम.क्रीम वोळ

मुद्रक :

मुद्रणादेश :

“भारतस्म संविधान”

उद्देसिका

मयं, भारतस्म लोक, भारतस्म एको बाहुभूमिकं
सङ्गणिकावादी धर्मनिरपेक्ख लोकसाही गणरज्ज रचयतिस्म
च तस्म सब्बे नागरिकानं;
बाहुजञ्ज, वित्तिय, च राजनेत्रिक जाय;
वित्कक अभिवेति, विस्मास, सद्वा
च उपासना एस्स विमुत्ति;
दज्जस च सन्धीस्म समानत्त;
एकंस पापेतु कत्वानं ददातिस्म च
तं सब्बेस्मिं पुगलस्म पतिष्ठा
च रट्टस्म समग्री च सामग्रीयं
एस्स आन दातु बन्धूता
पवह्नितुं कितस्म सङ्कप्पपुब्बकं सम्मासङ्कप्प कत्वानं;
अम्हाकं संविधान सभास्मि
अज्ज दिवांङ्ग सब्बीसति कत्तिक, एकूनवीसति एकूनपञ्जासति दिने
इत्थं अयं संविधान अधिकत च अधिनियत
कत्वान सयं पत समप्पयाम.

राष्ट्रगीत

जनगणमन—अधिनायक जय हे

भारत—भाग्यविधाता ।

पंजाब सिन्धु गुजरात मराठा

द्राविड़ उत्कल बंग

विंध्य हिमाचल यमुना गंगा

उच्छ्वल जलधि तरंग

तव शुभ नामे जागे, तव शुभ आशिस मागे

गाहे तव जय गाथा ।

जनगण मंगलदायक जय हे

भारत भाग्यविधाता ।

जय हे, जय हे, जय हे, जय जय जय हे ॥

पठिज्ञा

भारतो मम देसो ।
सब्बे च भारतीया मम बान्धवा ।
अतिथि देसविसये मे पेमं ।
मम देसस्स या समिद्धुता,
या च विविधताय मण्डिता परम्परानं तस्साहं मानि ।
अहं एतं दायज्जं उपसम्पादेतुं दल्हपरक्कमो भविस्सामि ।
अहं मातापितुन्नं च आचरियानं च पाचरियानं च
वयो-अनुप्पत्तानं सक्करिस्सामि ।
अहं सब्बे जने सोरताय पटिपञ्जिस्सामि ।
अहं देसविसये देसबान्धवाविसये च दल्हभत्तिं
पटिजानामि ।
यं तेसं कल्याणं तं एव होतु मे कल्याणं,
या तेसं समिद्धि सा मे समिद्धि
यं तेसं सुखं तं मे सुखं ।

प्रस्तावना

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळाने “राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा २००५” व ‘राज्य अभ्यासक्रम आराखडा - २०१०’ यांच्या मार्गदर्शक सुचनेनुसार इयत्ता १० वी/१२ वी पालि भाषेच्या पाठ्यपुस्तकाची पुनर्वर्चना व निर्मिती करण्यात आली आहे. ह्या पाठ्यपुस्तकातील भाग-१ पालि-संपूर्ण साठी असून भाग-२ पालि-संयुक्तसाठी आहे.

पालि भाषेचे तात्त्विक, वाड्यमयीन, भाषिक वैशिष्ट्ये व महत्व विशद करणारे घटक या पाठ्य-पुस्तकात समाविष्ट केले आहेत, त्यासाठी पालि तिपिटक, अनुपिटक ग्रंथ, वंस साहित्य, जातककथा, अट्टकथा साहित्य, सुभाषित, काव्य इत्यादिचा वापर करण्यांत आला आहे.

पुनर्वर्चन अभ्यासक्रमानुसार इयत्ता दहावी व बारावीचे पालि विषयाचे पाठ्यपुस्तक द्वितीय भाषा या स्तरावर वैकल्पिक भाषा म्हणुन तयार केले आहे. त्यानुसार विद्यार्थ्यांचा वयोगट, त्याची आकलन क्षमता लक्षात घेवुन गद्य व पद्य पाठाची निवड करण्यात आली आहे.

मा. सर्वोच्च न्यायालयाच्या आदेशाप्रमाणे पर्यावरण या विषयाचा पाठ्यपुस्तकात १० टक्के समावेश करण्यात आला आहे. पाठ्यघटकाच्या संहितेत आवश्यक तेथे काही बदल केले आहेत. संहिता लिहितांना लेखनपद्धती व विद्यमान संकेताचा स्वीकार करून एकसुत्रता आणण्याचा प्रयत्न केला आहे. पाठ निवडतांना काही चिरंतन मुल्ये आणि तत्वांचा विचार मनात ठेवलेला आहे.

पालि भाषा हे बौद्ध तत्वज्ञान विशद करणारे प्रभावी व प्राचीन माध्यम आहे. सर्वप्रथम तथागत बुध्दाने सर्वसामान्य जनतेच्या भाषेचा धम्मप्रचार व प्रसारासाठी आग्रह व कटाक्ष पूर्ण वापर केला आहे. बुध्दाने भिक्खूसंघाला लोकभाषेतच आपले सर्व धम्मप्रसार, प्रचार व उपदेशाचे कार्य करण्याची संमती दिली होती. कालांतराने या भाषेला “पालि” या नावाने संबोधले गेले. पालि साहित्यांत समता, विचार-स्वातंत्र्य, बंधुता, परमसहिष्णुता, बुद्धिवाद, अहिंसा, लोकशाही, मानवता, नैतिकता आणि समाजवादाला पोषक विचार या विविध उदात्त तत्वमुल्यांचा समावेश होतो. वर्णभेद व जातिभेदाचे खंडण करणारे सुत सर्वत्र विखुरली आहेत.

तथागत बुध्दाने भिक्खुंना व्यक्तिगत संपत्ती ठेवण्याचा हक्क नाकारला, भिक्खूसंघाची संपूर्ण कार्यप्रणाली लोकशाही स्वरूपाची ठेवली. विभिन्न भाषा, प्रांत, विविध कुळातुन आलेले लोक भिक्खूसंघात एकदिलाने व प्रेमाने एकत्र राहत असत, हे दृश्य राष्ट्रीय एकात्मतेची भावना मजबूत करणारे आहे.

बुध्दाने नेहमी स्त्री-पुरुष समतेचा पुरस्कार केला आहे, शिवाय त्यांनी स्त्रीयांचा “मातुगाम” या शब्दाने गौरव केलेला आहे. ‘थेरीगाथा’ हा ग्रंथ भिक्खूणींच्या योग्यतेचा आरसा वाटतो.

कुठलीही समस्या अहिंसा व प्रेमाने सुटू शकते हा अतिप्राचीन धम्म असल्याची ग्वाही देवुन युद्ध भयाने ग्रस्त विश्वाला शांतीचा संदेश दिला. बुध्दाची अहिंसा शूराची वृत्ती आहे. भारतीय व परदेशातील कला व संस्कृतीवर पालि साहित्याचा कायम ठसा उमटलेला आहे. सर्वत्र चित्रकला, मुर्तिकला, वास्तुकला व शिल्पकलेवर पालि साहित्याच्या प्रभावाच्या खुणा स्पष्ट दिसतात. श्रीलंका, म्यामार, थायलंड, कंबोडिया, लाओस, मंगोलिया, व्हिएतनाम, चीन, जपान, कोरिया, नेपाळ, बांगलादेश, तिबेट इत्यादि अनेक देश या सत्याची ग्वाही देतात.

उपरोक्त, उदात्त तत्त्वगुणांचा समावेश पालि साहित्यांत होतो. संस्कारक्षम विद्यार्थ्यांच्या मनावर याचा पोषक परिणाम होवून उत्तम चरित्र घडण होण्यास याची मदत होवु शकेल. विद्यार्थ्यांना योग्य व दर्जेदार पुस्तके उपलब्ध व्हावीत म्हणुन मंडळाने हे पाठ्यपुस्तक तयार केले आहे. पालि भाषेच्या अध्ययनाची, गोडी व अवड वाढवायला याची मदत व्हावी अशी आशा आहे.

पालि मंडळाचे निमंत्रक आणि सभासद, संपादक समीक्षक व इतर सर्वांनी आपलेपणाच्या भावनेने परिश्रम घेवून हे पाठ्यपुस्तक तयार करण्याकरिता मंडळाला जे अमोल सहकार्य दिले त्याबद्दल हे मंडळ सर्वांचे कृतज्ञतापूर्वक आभारी आहे.

पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळाचे संपादक यांनी दिलेल्या सहकार्याबद्दल व मंडळाचे निमंत्रक यांनी हे पुस्तक सुबक व आकर्षक स्वरूपात वेळेवर उपलब्ध करून दिल्याबद्दल यांना मनापासून धन्यवाद !

सही

(सर्जेश राजव जाधव)

अध्यक्ष

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च
माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे

पुणे

दिनांक : १/२/२०१३

पालिभाषेचे महत्त्व

पालिभाषा ही भारतातील एक प्राचीन भाषा आहे. या भाषेमध्ये तथागत बुद्धाचे मूळ तत्वज्ञान संग्रहीत आहे. तथागत बुद्धाने आपला संपूर्ण धम्मोपदेश पालिभाषेमध्येच दिलेला होता. ही पालि भाषा तथागत बुद्धाच्या आधीपासून मगध देशामध्ये व मगध देशाला लागून असलेल्या अनेक जनपदांची लोकभाषा होती. परंतु या भाषेचे प्रमुख केंद्र 'मगध' देश असल्यामुळे या भाषेला 'मागधी' म्हटले जात होते. मागधी याचा अर्थ मगध देशामधील लोकांची भाषा होय. मगध देश म्हणजे आजच्या बिहार राज्यातील एक अतिशय महत्त्वाचा भूभाग होय. या मागधी प्रदेशाला, भूभागाला प्राचीन भारतीय इतिहासामध्ये अतिशय महत्त्वाचे स्थान होते व आज सुधा आहे, मगध प्रांत हा बुद्ध धम्माच्या उदयाचा, बौद्ध संस्कृतीच्या उदयाचा, लोकशाहीवादी समाजव्यवस्थेच्या उदयाचा, लोकशाहीवादी जीवन मूल्यांच्या उदयाचा व संवर्धनाचा प्रदेश होता. या मगध प्रांतामध्ये तथागत बुद्धाने अनेकदा चारिका केलेली होती, वर्षावास केलेले होते, त्याचप्रमाणे तथागत बुद्धाने वैशालीच्या वर्जिच्या लोकशाहीवादी जीवन प्रणालीचे अतिशय उदारपणाने समर्थन करून प्रशंसा केलेली होती. या संबंधीची संपूर्ण माहिती पालितिपिटकामध्ये उपलब्ध आहे.

पालितिपिटक म्हणजे तथागत बुद्धाच्या मूळ उपदेशाचा संग्रह असून तो पालिमध्ये आहे. पालितिपिटकाला बुद्धवचन असेही संबोधले जाते. पालिभाषेचे मूळ नाव 'मागधी' असून नंतर 'पालि' अटुकथाकारांनी या मागधी भाषेला 'पालि' या नावाने संबोधलेले आहे. 'पालि' याचा अर्थ असाही केला जातो की 'पालेन्ती ति इति पालि' म्हणजेच जी सर्व सामान्य लोकांचे पालन करते, संरक्षण करते ती भाषा म्हणजेच पालि होय. 'पालि' शब्दाची निर्मिती कशी झाली या बदल वेगवेगळ्या विद्वानांच्या, भाषाशास्त्रज्ञांच्या, पालिभाषेच्या अभ्यासकांच्या वेगवेगळ्या मान्यता आहेत. काहींच्या मते 'पल्लि' शब्दापासून 'पालि' शब्दाची निर्मिती झाली अशी मान्यता आहे. 'पल्लि' म्हणजे गाव. अर्थात गावच्या लोकांची भाषा म्हणजेच पालि होय. काही विद्वानाच्या मते 'पंक्ति' या शब्दापासून 'पालि' शब्दाची निर्मिती झाली, असेही मानले जाते.

'पंक्ति' म्हणजे ओळ, पंगत असा होतो. म्हणजेच पालि भाषा एखाद्या पंक्ति, ओळीप्रमाणे सुव्यवस्थित, सूत्रबद्ध, सरल व सोपी आहे. त्याचप्रमाणे पालिमधील बुद्धवचन अतिशय सूत्रबद्ध, सरल, सोपे व व्यवस्थित आहेत म्हणूनच या गुणवैशिष्ट्यामुळे मागधी भाषेला पालि अटुकथाकारांनी 'पालि' या नावाने संबोधलेले आहे. अशा प्रकारे पालि भाषेमधील भाषिक गुणवैशिष्ट्यामुळे व बुद्धवचनांच्या सुसुत्रबद्धेमुळेच मागधी भाषेला पालि या नावाने संबोधले गेलेले आहे. या पालि भाषेमध्ये विशाल असे साहित्य आहे. तिपिटक साहित्य आहे, अनुपिटक साहित्य आहे, अटुकथा साहित्य आहे, वंससाहित्य आहे. त्याचप्रमाणे या पालि साहित्यामध्ये साहित्याचे (वाङ्मयाचे) जवळ-जवळ सर्वच प्रकार आढळून येतात. यात पालिगद्य साहित्य आहे, पालिकाव्य (पद्य) साहित्य आहे, कथा साहित्य आहे. त्यात लघुकथा, दीर्घकथा साहित्य आहे, संवाद साहित्य आहे, वृत्तान्त पद्धतीचे साहित्य आहे, उदान आहे, इतिवृत्तक साहित्य आहे, इत्यादी साहित्याचे अनेक प्रकार आहेत. तथागत बुद्धाने आपली शिकवण लोक भाषेत सांगून पालिभाषेला एक विश्वभाषा म्हणून दर्जा प्राप्त करून दिला. कारण पालि भाषा ही मूळची प्राचीन भारतीय भाषा आहे. पालि भाषा तथागताच्या पूर्वी दैनंदिन जीवनात बोलली जाणारी लोकभाषा होती. तत्कालीन लोकांच्या दैनंदिन व्यवहारिक भाषेत त्यांनी धम्माची शिकवण दिली. त्यामुळे लोकांना त्याचे अधिक चांगले आकलन झाले. सप्राट अशोकाच्या काळात (इ.स.पूर्व २७०-२३३) काबुल, गांधार, कंदहार, अफगाणिस्थान, बलुचिस्थान, मकरान इत्यादी भूप्रदेशातील सर्व नागरिक बौद्ध अनुयायी होते.

पालिभाषा ही प्राचीन भारतीय भाषा असली तरीही या भाषेमध्ये सिंहल, म्याँमार, थाईलंड इत्यादी देशामध्ये पालि ग्रंथ रचना करण्यात आलेली आहे व आज सुधा भारताच्या दक्षिण-पूर्व देशात पालि भाषेमध्ये साहित्य निर्मिती, ग्रंथरचना केली जात आहे. पालि भाषेमध्ये काव्य रचना केली जात आहे. त्याचप्रमाणे तात्त्विक व वैचारिक ग्रंथांचे लेखन पालिमध्ये केले जाते आहे. या दृष्टीने धम्मानंद कोसम्बी, डॉ. भरतसिंह उपाध्याय, भिक्खू जगदीस कस्सप यांचे कार्य अतिशय महत्त्वाचे आहे. सिंहलमध्ये व म्याँमारमध्ये पालिग्रंथ लेखन करण्याची आजही फार मोठी परंपरा आहे. आज भारतामध्ये फार मोठ्याप्रमाणात वेगवेगळ्या स्तरावर पालिभाषेचे अध्यापन व अध्ययन कार्य होत आहे.

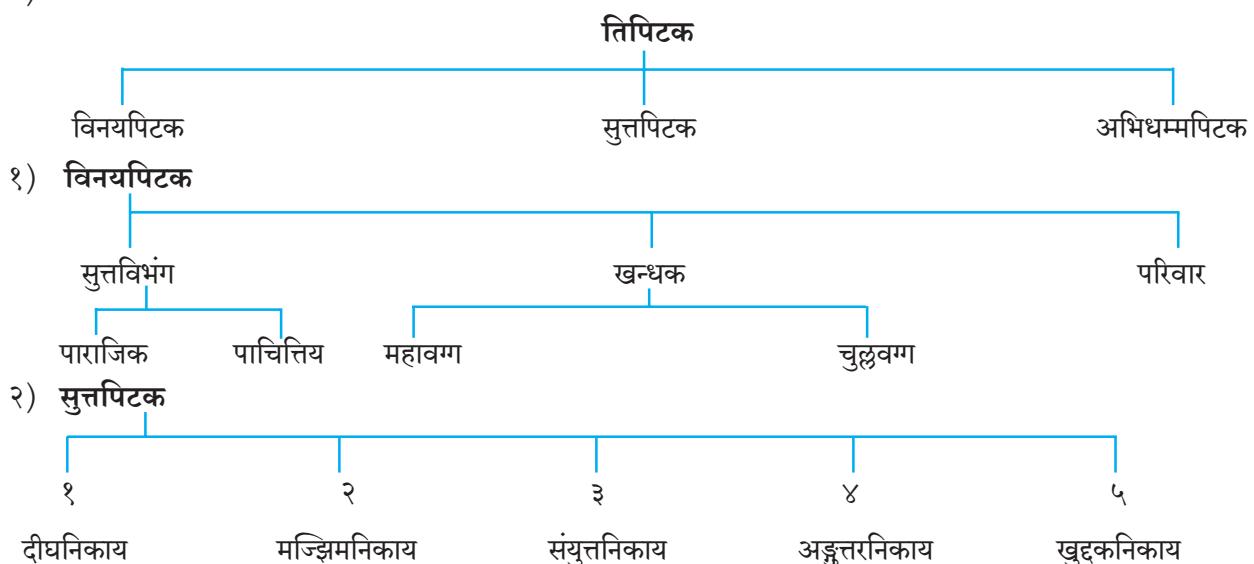
पालिभाषेचा प्रभाव भारताच्या मध्यकाळातील अपभ्रंश इत्यादी भाषावर आढळून येतो. त्याचप्रमाणे आधुनिक भारतातील जवळ-जवळ सर्वच लोकभाषांवर पालिभाषेचा प्रभाव आढळून येतो. आधुनिक भारतातील अनेक लोकभाषामध्ये अर्थात मराठी, हिंदी, पंजाबी, बंगाली, गुजराठी, भोजपुरी, मैथिली, अवधी, कोरकू इत्यादींवर पालि भाषेचा प्रभाव व त्यांचा पालिशी संबंध आढळून येतो. दक्षिणभारतातील अनेक लोकभाषावर, सर्वसामान्य लोकांच्या भाषा व बोलीवर पालिभाषेचा प्रभाव आढळून येतो. भारतातील सर्वसामान्य लोकांच्या दैनंदिन जीवनातील बोली-भाषेशी पालिभाषा ही अधिक जवळीक ठेवणारी भाषा आहे. सिंहली भाषा, म्याँमार, थाईलंडमधील इतर भाषा व बोली मध्ये सुधा पालिभाषेचा प्रभाव निश्चितपणे आढळून येतो. कारण ज्या ज्या देशामध्ये बुद्धाचा धम्म गेलेला आहे, तेथे तेथे पालिभाषासुद्धा गेलेली आहे. पालिभाषेने जगातील लोकभाषांचे महत्त्व स्थापित केलेले आहे.

पालि भाषा शिकण्याच्या दृष्टीने व समजण्याच्या दृष्टीने अतिशय सोपी आहे. कारण या भाषेमध्ये अक्षरांची (वर्ण) संख्या एकेचाळीस आहे. त्यात तेहतीस व्यंजन व आठ स्वर आहेत. त्याचप्रमाणे पालिमध्ये एकवचन व बहुवचन आहे. त्यामुळेच ही भाषा व्याकरणदृष्ट्या शिकण्याकरीता सोपी आहे. या भाषेमध्ये व्याकरण सूत्रांची संख्या सुद्धा सातशे/आठशे पेक्षा जास्त नाही. म्हणूनच आधुनिक भाषाशास्त्राच्या दृष्टीने सुध्दा या भाषेला फार महत्व आहे. पालिभाषेचे व्याकरण पालिमध्येच आहे व पालि साहित्याचे अलंकारशास्त्रसुद्धा पालिमध्येच आहे. सर्वसाधारण पालिव्याकरणाच्या अभ्यासाने सुध्दा पालिभाषेला समजून घेता येते व पालि साहित्याचे अध्ययन करता येते. पालिभाषेची स्वतंत्र व्याकरण परंपरा आहे. अशा अनेक दृष्टिने प्राचीन काळापासून तर आधुनिक काळापर्यंत व संपूर्ण बौद्धसंस्कृती, बौद्धतत्वज्ञान, बौद्ध इतिहास, बौद्ध जीवनमूल्ये समजून घेण्याच्या दृष्टीने, जाणून घेण्याच्या दृष्टिने पालिभाषेला फार महत्व आहे. प्राचीन भारताचा इतिहास, राजकारण, अर्थकारण, समाजकारण, भूगोल, ज्ञान-विज्ञान, सांस्कृतिक देवान-घेवान इत्यादीना समजून घेण्याकरीता सुध्दा पालिभाषेच्या अध्ययनाचे महत्व आहे. सप्राट अशोकाच्या शिलालेखांचे महत्व व स्वरूप समजून घेण्याकरीता पालिभाषेचे ज्ञान असणे आवश्यक आहे. अशा अनेक दृष्टिने पालि भाषेच्या अध्ययनाचे महत्व लक्षात घेता महाराष्ट्र शासनाने आपल्या माध्यमिक व उच्च माध्यमिक अभ्यासक्रमामध्ये पालिभाषेच्या अध्ययनाला समाविष्ट केले ही बाब अतिशय महत्वाची आहे.

पालिभाषेची जन्मभूमि असलेल्या मध्यकालीन भारतामध्ये पालिभाषेचे अध्ययन, अध्यापन, विलुप्त झालेले होते. परंतु आधुनिक भारतामध्ये बौद्ध धर्माच्या पुनर्स्थापनेबरोबरच पालिभाषेच्या अध्ययन-अध्यापनाला महत्व प्राप्त झालेले आहे. या घटनेला वर्ष २०१२ मध्ये शंभर वर्ष पूर्ण होत आहे. म्हणजेच हे वर्ष आधुनिक भारतामध्ये महाराष्ट्रात पालि भाषेच्या अध्यपनाचे शताब्दी वर्ष आहे, ही बाब विशेष उल्लेखनीय आहे. असे म्हणता येईल.

पालि भाषा ही प्राचीन भारतीय भाषा असून ती एक अभिजात भाषा आहे. कारण या भाषेमध्ये अतिशय महत्वाचे साहित्य आहे. त्यामुळे या भाषेच्या अध्ययन व अध्यापकाला महत्व तर आहेच, शिवाय नौकरी व व्यक्तिगत प्रतिभा वाढविण्याच्या दृष्टिनेही या भाषेच्या अध्ययनाला महत्व आहे. आज जगामध्ये सर्वत्र या भाषेचे वेगवेगळ्या दृष्टिने अध्ययन होत असल्यामुळे या भाषेच्या अध्ययनाने बन्याच प्रमाणात नोक्यांची संधी सुध्दा निर्माण झालेली आहे. तसेच मानवी बंधनाना झुगाऱून समता, स्वातंत्र्य, बंधुता व न्याय ही मुळ्ये जोपासण्याचे महान कार्य पालि भाषेने केले आहे. यामुळे पालिभाषेचा अभ्यास करण्याच्या वाचकाला त्याच्या कल्याणाची व जीवन जगण्याची उत्तम संहिता बनते. पालि भाषेच्या अध्यायनामुळे “बहुजन हिताय, बहुजन सुखाय” ही राष्ट्रभावना वृद्धिंगत होते. मानव सर्व प्रकारच्या बंधनापासून मुक्त होतो. तो विकार मुक्त होतो. हेच या पालि साहित्याचे वैशिष्ट्य आहे म्हणून आजच्या विज्ञान युगात, सर्व क्षेत्रात या साहित्याचे अध्ययन-अध्यापन होणे अगत्याचे आहे.

ब)

खुद्दकनिकायाचे भाग

१) खुद्दकपाठ, २) धम्मपद, ३) उदान, ४) इतिवृत्तक, ५) सुत्तनिपात, ६) विमानवत्थु, ७) पेतवत्थु, ८) थेरगाथा, ९) थेरीगाथा, १०) जातक, ११) निदेस, १२) पटिसम्भिदामग्ग, १३) अपदान, १४) बुद्धवंस, १५) चरियापिटक

३) अभिधम्मपिटक

पाठानुक्रम

गज्जो विभागे

भाग-१ (पालि-संपूर्ण)

अ.क्र.	पाठाचे नाव	पान क्र.
१.	दस उपासकगुणा	१
२.	दन्तकटुं	३
३.	तनया सुखं ददाति	४
४.	पच्चुपकारकथा	५
५.	बोधिकथा	७
६.	इत्थि पण्डिता होति	१०
७.	कलहो हि विनासमुलो	१३
८.	उच्छङ्गजातकवण्णना	१६
९.	चीन देसिय पवासि-युवानच्चांग	१८
१०.	ततिय संगीति कथासंक्षेपे	२०
११.	राजसिरि साहुछत्तपति महाराजा	२२

पज्जो विभागे

१.	जटासुतं	२४
२.	पटाचारा थेरीगाथा	२६
३.	को धम्मसारी ?	२८
४.	धम्मपदं (पाठांतरासाठी)	३०
५.	सीलवत्थेरागाथा	३२
६.	इतिवुतकं	३४
७.	वट्टपोतक-चरियं	३६
८.	गोतम चरियं	३९

थुलवाचनं

१.	पञ्चभेसज्जकथा	४१
२.	पुणिका थेरी	४३

परिशिष्ट /परिसिट्टु

१. (अ) पालि निबंधाचे विषय, (ब) टीपा.
२. व्याकरण (१) नामरूपावली, (२) धातुरूपावली, (३) सन्धी, (४) समास, (५) विशेषण व अव्यये.
३. तोंडी परीक्षा आणि प्रश्नपत्रिकेचा आराखडा.

इयत्ता – दहावी
विषय – पालि (संयुक्त)

पाठानुक्रमे

गज्जपाठे

भाग – २ (पालि – संयुक्त)

१.	सिप्प मुत्तं	६६
२.	कुम्भकार कथा	६७
३.	सीलविमंसनं	६९
४.	राहुल वत्थु	७१
५.	सुपत्तिटितो भिक्खूणी संघो	७३
६.	द्वे पिण्डपाता समसमफला	७५
७.	बाबासाहेबो आंबेडकरो	७८

पज्जपाठे

१.	उत्तरा थेरी	८१
२.	सुभासितमाला	८३
३.	मेत्तमुत्तं	८६

परिसिद्ध

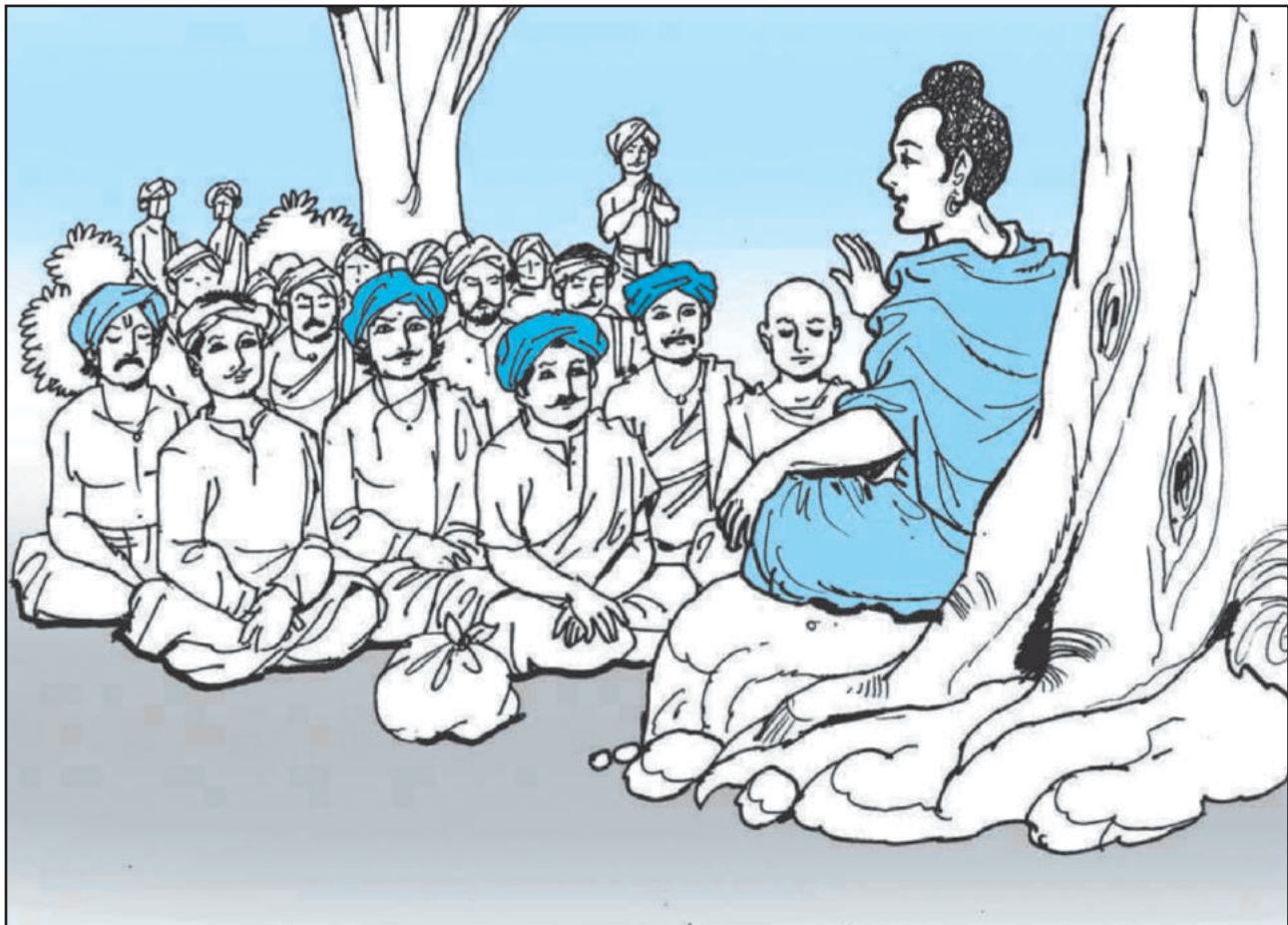
१. व्याकरण (पालि – संपूर्णचे व्याकरण पालि – संयुक्तसाठी देखील आहे).
२. टीपा.
३. तोंडी परीक्षा व प्रश्नपत्रिका आराखडा.

दस उपासकगुणा

(प्रस्तुत पाठ पालि अनुपिटक साहित्यातील ‘मिलिन्द पञ्चो’ या ग्रंथामधून घेतला असून यामध्ये उपासकांच्या (विद्यार्थ्यांच्या) अंगी कोणते गुण असावेत हे सांगितले आहे.)

“दस इमे, महाराजं, उपासकस्स उपासकगुणा। कतमे दस? इधं, महाराज, उपासको सङ्घेन समानसुखदुक्खो होति, धर्माधिपतेय्यो होति, यथाबलं संविभागरतो होति, जिनसासनं परिहानि दिस्वा अभिवृद्धिया वायमति सम्मादिष्टिको होति, अपगतको तूहलमङ्गलिको जीवितहेतु पि न अज्जं सत्थारं उद्दिसति, कायिकं वाचसिकं चस्स रक्खितं होति, समग्नारामो होति समगरतो, अनुसूयको होति न च कुहनवसेन सासने चरति। बुद्धं सरणं गतो होति, धर्मं सरणं गतो होति, सङ्घं सरणं गतो होति। इमे खो, महाराज, दस उपासकस्स उपासकगुणा।”

(मिलिन्द पञ्चो – मेण्डकपञ्चो)

शब्दार्थ / सद्तथ

उपासकस्स – उपासकाचे.
गुणा (पु.) – सद्गुण.
यथाबलं (क्रि.वि.) – शक्तिनुसार.
संविभागर (पु.) – उदार, दानी.
दिस्वा (पूर्व. क्रि.) – पाहुन.

अभिवृद्धिया – वाढ होणे, वृद्धी होणे.
सम्मादिट्टिको – सम्यक दृष्टी असणारा.
कायिक – शारीरीक.
चरति (क्रि.) – हिंडणे, फिरणे.

स्वाध्याय *

प्रश्न १ : उपासकांच्या अंगी कोणते गुण असावेत?

प्रश्न २ : उपासक कोणाला म्हणावे?

प्रश्न ३ : तीन शरण कोणते?

(‘दन्तकटुं’ हा पाठ विनयपिटकातील चूळवगापालिमधील खुद्रकवत्थुकखन्धकं यामधून घेतलेला आहे. यामध्ये आरोग्याबाबत दक्ष राहण्याचा उपदेश तथागत बुद्ध आपल्या भिक्खूसंघाला देतात. दात स्वच्छ न करण्याचे पाच दोष आणि दात स्वच्छ करण्याचे पाच गुण कोणते असतात हे तथागतांनी आपल्या भिक्खू संघाला सांगितले आहेत.)

तेन खो पन समयेन भिक्खू दन्तकटुं न खादन्ति। मुखं दुग्नन्धं होति। भगवतो एतमत्थं आरोचेसुं।

पञ्चिमे, भिक्खवे, आदीनवा दन्तकटुस्स अखादने – १. अचक्खुसं, २. मुखं दुग्नन्धं होति, ३. रसहरणियो न विसुज्ज्ञान्ति, ४. पित्तं सेम्हं भत्तं परियोनन्धति, ५. भत्तमस्स नच्छादेति – इमे खो, भिक्खवे, पञ्च आदीनवा दन्तकटुस्स अस्वादने।

“पञ्चिमे, भिक्खवे, अनिसंसा दन्तकटुस्स खादने – १. चक्खुसं, २. मुखं न दुग्नन्धं होति, ३. रसहरणियो विसुज्ज्ञान्ति, ४. पित्तं सेम्हं भत्तं न परियोनन्धति, ५. भत्तमस्स छादेति – इमे खो, भिक्खवे, पञ्च अनिसंसा दन्तकटुस्स खादने। अनुजानामि, भिक्खवे, दन्तकटुं”ति।

(विनयपिटके – ‘चुळवगा’)

शब्दार्थ / सद्धर्थ

दन्तकटुं न खादन्ति – दात स्वच्छ करीत नव्हते.

मुखं दुग्नन्धं होति – तोंडाची दुर्गंधी येत होती.

एतमत्थं – ही गोष्ट.

आरोचेसुं – सांगितल्या गेली.

आदीनवा – दोष.

अचक्खुसं – पहायला सुंदर दिसत नाहीत.

रसहरणियो न विसुज्ज्ञान्ति – नस-नाडी स्वच्छ राहात नाहीत.

पित्तंसेम्हं – पित्त, कफ.

भत्तं – जेवण.

परियोनन्धति – (कण) चिटकणे.

नच्छादेति – रूचकर लागत नाही.

पञ्च – पाच.

अभ्यास * * * * *

अ. खालील प्रश्नांची थोडक्यात उत्तरे लिहा.

१. ‘दन्तकटुं’ या पाठात कशासंबंधी उपदेश दिलेला आहे?
२. ‘दन्तकटुं’ पाठातील उपदेश कुणी व कुणास दिलेला आहे?
३. दात स्वच्छ न करण्याचे पाच दोष कोणते?
४. दात स्वच्छ करण्याचे पाच गुण कोणते?

ब. खालील पालि प्रश्नांची पालिमध्ये उत्तरे लिहा.

१. ‘दन्तकटुं’ पश्चगुणनि किं?
२. ‘दन्तकटुं’ न खादन्ति, किं आदीनवा अहोसि?
३. ‘दन्तकटुं’ इदं पकरणस्मिं अस्स उपदेसो अतिथि?

तनया सुखं ददाति

“तनयं तनया सु, सुखं ददाति द्विसु गेहन्ति”

(मुलापेक्षा मुलगी बरी, सुख देते दोन्ही घरी)

(इ.स. पूर्व ५०० मध्ये जेव्हा तथागत हे श्रावस्ती मधील मिगारमातेच्या पुर्वाराम विहार करीत होते. तेव्हा कोसलराज प्रसेनजित यांच्या मल्लिकादेवी (राणी)ला मुलगी झाली असे कळल्यानंतर, राजा प्रसेनजितला खिन्न वाटले. त्यावेळी तथागताने राजा प्रसेनजित यांना उपदेश केला. ते म्हणाले. “मुलापेक्षा मुलगी बरी, सुख देते दोन्ही घरी.”

या पाठ्य घटकातुन आधुनिक काळात होणाऱ्या स्त्री भ्रूण हत्या विषयक ज्वलंत प्रश्नाचे सामाजिक दृष्टिकोणातून उद्बोधक उपदेश तथागताने केलेले आहे.)

“सावत्थि निदानं। अथ खो रज्जा पसेनदि कोसलो येन तथागतो तेनुपसङ्गमि; उपसङ्गमित्वा तथागतो अभिवादेत्वा एकमन्तं निसीदि। अथ खो अञ्जतरो पुरिसो येन रज्जा पसेनदि कोसलो तेनुपसङ्गमि; उपसङ्गमित्वा रज्जो पसेनदिस्स कोसलस्स उपकण्णके आरोचेसि—‘मल्लिकादेवी, धीतरं विजाता’ ति। एवं वुते, रज्जा पसेनदि कोसलो अनन्तमनो अहोसि।

अथ खो तथागतो राजानं पसेनदि कोसलं अनन्तमनं विदित्वा तायं वेलायं इमा गाथायो अभासि—

“इथि पि हि एकच्चिया, सेय्या पोस जनाधिपं।

मेधाविनी सीलवती, सस्सुदेवा पतिब्बता॥

तस्सा यो जायति पोसो, सुरो होति दिसम्पति।

तादिसा सुभगिया पुत्तो, रज्जं पि अनुसासती” ति॥

(संदर्भ – मल्लिकासुतं – ‘संयुक्तनिकाय’पालि भाग – १, पान ८५)

शब्दार्थ / सद्दर्थ

निदान – निदान, भूमिका.

अञ्जतरो – अन्य.

धीतरं – मुलगी.

तायं – रक्षण, सांभाळ करणे.

इत्थी – रुग्णी.

पोस(वि) – सांभाळणारा.

रज्जा – राजा.

उपकण्णक – गुप्तपणे ऐकणारा.

विजाता – आई, जननी.

वेलायं – वेळी, समयी.

एकच्चिया – एकत्र, समुदाय.

जनाधिपं – निर्माती.

निसीदि – बसला.

आरोचेसि – सुचित केले, सांगितले.

अनन्तमनो – असंतुष्ट.

इमा – ह्या.

सेय्या – अधिक श्रेष्ठ.

मेधावी – बुद्धिमान.

सीलवती – शीलवान.

सस्सुदेवा – सासन्याची सेवा करणारी.

पतिब्बता – पतिव्रता.

जायति – उत्पन्न होतो.

सुरो – पराक्रमी, लढवय्या.

दिसम्पति – दिव्यसम्पति, राजा नरेश.

तादिसा – त्यासारखा.

सुभगिया – सौभाग्यपूर्ण, सुदैवी.

अनुसासति – उपदेश करणारा.

तनय – मुलगा.

तनया – स्वतःची मुलगी.

स्वाध्याय *

१. ‘मुलापेक्षा मुलगी बरी’ या विषयी थोडक्यात लिहा.

पच्चुपकारकथा

(या कथेत उपकारांची फेड परोपकाराने कशी केली जाते याचे वर्णन आहे. रोगजर्जर झालेला कुत्रा, ब्राह्मणाने त्याला रोगमुक्त केल्यावर त्या उपकाराची फेड तो त्याचा जीव वाचवून करतो. उलट ब्राह्मणाची पत्नी त्याच्या जीवावर उठते. अनेकदा माणसापेक्षा पशुच अधिक प्रामाणिकपणाने वागतो याचे वर्णन यात आलेले आहे.)

जम्बुदीपे चन्दभागा नाम नदीतीरे होमगामं नाम अत्थि। तस्मि एको मरूतो नाम ब्राह्मणो पटिवसति। तदा सो वोहारत्थाय तक्कसिलं गन्त्वा गेहं आगच्छन्तो अन्तरामणे एकाय सालाय कुटुरोगातुरं सुनखं दिस्वा तस्मि कारुज्जेन नीळवल्लि तक्कम्बिलेन मदित्वा पायेसि। सुनखो वूपसन्तरोगो पाकतिको हुत्वा ब्राह्मणेन अत्तनो कृतूपकारं सल्लक्खेन्तो तेनेव सद्दिं अगमासि। अपरभागे ब्राह्मणस्स भरिया गब्भ पटिलभिं। ताय विजायनकाले दारको तिरियं पतित्वा अन्तोगब्धे येव मतो।

तदा तं सत्थेन खण्डाखण्डिकं छिन्दित्वा नीहरिंसु। अथ ब्राह्मणो तं दिस्वा निबिन्नहदयो घरावासं पहाय इसिपब्बजं पब्बजित्वा अरञ्जे विहरति। अथस्स भरिया अञ्जेन सद्धिं संवसन्ती ‘अयं मं पहाय पब्बजितो’ ति ब्राह्मणे पदुद्घचित्ता - भो ! ‘ब्राह्मणं मारहींति सामिकेन सद्दिं मन्तेसि। तेसं मन्तणं सुनखो सुत्वा ब्राह्मणेनेव सद्धिं चरति।

अथेक दिवसं तस्सा सामिको ‘तापसं मारेस्सामी’ ति धनुकलापं गहेत्वा निकखमि। तदा तापसो फलाफलत्थाय अरञ्जं गतो। सुनखो अस्समे एवं ओहीयि। पुरिसो तापसस्स आगमनमणं ओलोकेन्तो गच्छन्तरे निलीनो अच्छि। सुनखो तस्स पमादं ओलोकेत्वा धनुनो गुणं खादित्वा छिन्दि। सो पुन गुणं पाकतिक कत्वा आरोपेसि। एवं सो आरोपितं आरोपितं खादंतेव।

अथ खो पापपुरिसो तापसस्स आगमनं जत्वा ‘तं मारेस्सामी’ ति धनुना सद्धिं अगमासि। अथस्स सुनखो पादे डंसित्वा पातेत्वा तस्स मुखं खादित्वा दुब्बलं कत्वा भुङ्ककारमकासि। एवं हि सपुरिसा अत्तनो उपकारकानं पच्चुपकारं करोन्ति।

(जातक अट्टकथा)

शब्दार्थ / सदृश्य

चन्द्रभाग - (ना.) चन्द्रभागा नदी (चिनाब).

वोहार - (ना.) व्यापार.

तकम्बिल - (ना.) आंबट ताक.

निष्पत्तिहृदयो - उद्विग्नहृदय.

मन्त - कट रचणे, सल्ला देणे.

धनुकलाप – धनुष्यबाण.

कतृपकारं - उपकृत करणारा.

गहेत्वा - घेऊन.

आरोपित - दोष लावल्या गेलेला.

पञ्चपकार - प्रत्यपकार, त्याच्या प्रती उपकार.

खादित्वा - खाऊन.

तापसस्स - तपस्वीचे.

दृष्टवलं - दृष्टवल.

भरिया - पत्नी.

तक्षसिलं गन्त्वा - तक्षशिलेला जाऊन.

नीलवळी - नीलवर्ण लता.

अरञ्जगत - जंगलामध्ये गेलेला.

दारको - मलगा.

सत्त्वा - ऐकन्.

कर्त्त्वा - कर्मण्

स्वाध्याय h

प्रश्न १. खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

१. कुंत्राने परोपकाराची परतफेड कशाप्रकारे केली?
 २. “पच्यूपकारकथा” या पाठाचा बोध स्पष्ट करा?

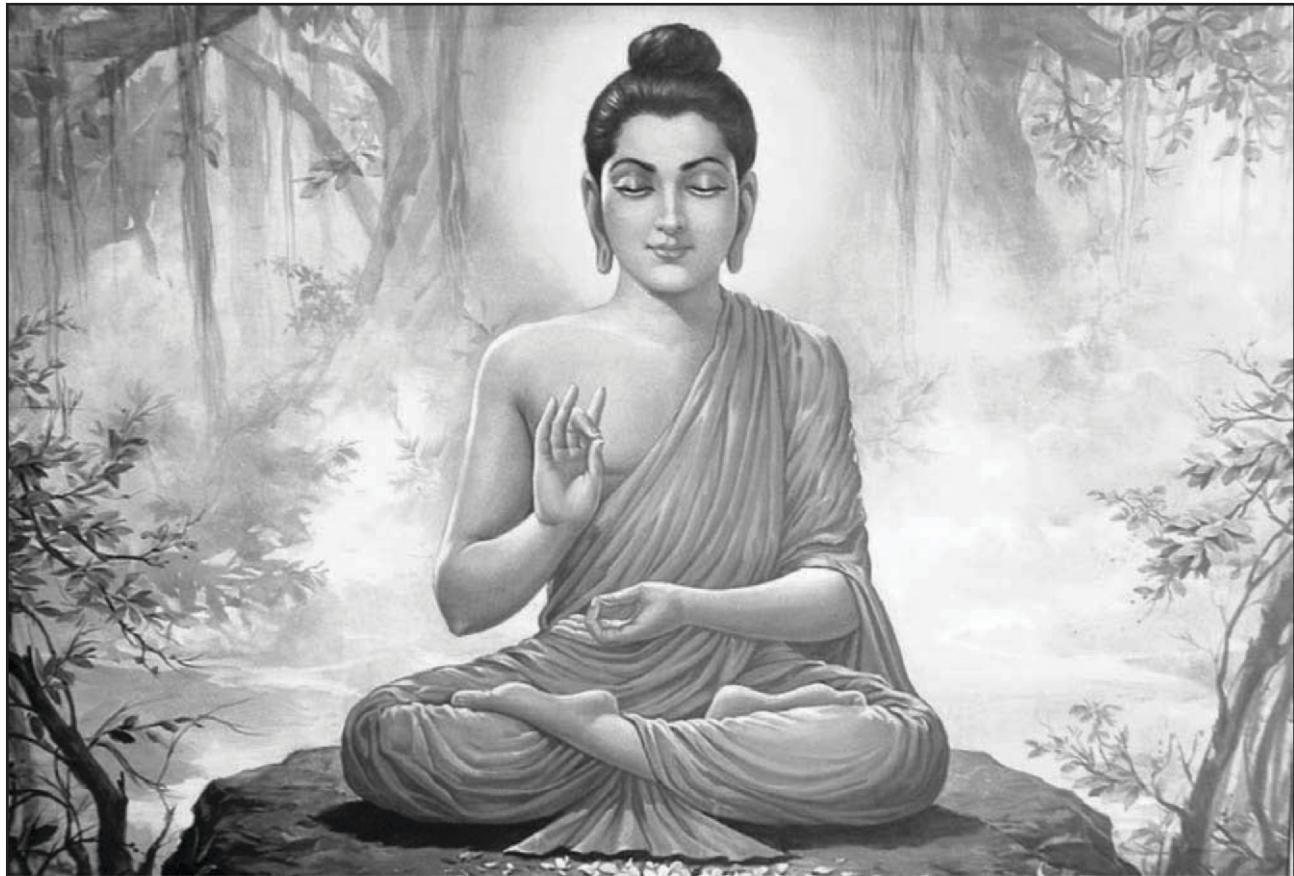
प्रश्न २. खालील पालि वाक्यांचे घटनानक्तमाने फेरमांडुणी करा.

१. तदा सो वोहारत्थाय तक्षसिलं गन्ता गेहं आगच्छन्तो।
 २. तस्मिं कारुञ्जेन नीलबल्लिं तक्षम्बिलेन मदित्वा पायेसि।
 ३. तस्मिं एको मरुतो नाम ब्राह्मणो पटिवसति।
 ४. जम्बुदीपे चन्दभागा नाम नदीतीरे होमगामं नाम अत्थि।
 ५. अन्तरामग्ने एकाय सालाय कद्विरोगातरं सुनखं दिस्वा।

(विनय पिटकाच्या महावगातील महाक्खन्धकामध्ये ‘बोधिकथा’ आलेली आहे. ‘बोधिकथा’ म्हणजेच तथागत बुद्धाच्या बोधिप्राप्तीसंबंधीची कथा होय. या बोधिकथेमध्ये तथागत बुद्धाच्या बुद्धत्व प्राप्तीपासून धम्मचक्क पवत्तनापर्यंतचे अनेक प्रसंग आलेले आहेत. या बोधिकथेत बुद्धाला अनुभवास आलेले, बुद्धाने जाणलेले प्रतित्यसमुत्पादाचे अनुलोम व पटिलोम पद्धतीने विवेचन करण्यात आलेले आहे.)

तेन समयेन बुद्धो भगवा उरुवेलायं विहरति नज्जा नेरञ्जाय तीरे बोधिरुक्खमूले पठमाभिसम्बुद्धो। अथ खो भगवा बोधिरुक्खमूले सत्ताहं एकपल्लङ्केन निसीदि विमुतिसुखपटिसंवेदी। अथ खो भगवा रत्तिया पठमं यामं पटिच्चसमुप्पादं अनुलोमपटिलोमं मनसाकासि – “अविज्ञापच्या सङ्घारा, सङ्घारपच्या विज्ञाणं, विज्ञाणपच्या नामरूपं, नामरूपपच्या सळायतनं, सळायतनपच्या फस्सो, फस्सपच्या वेदना, वेदना पच्या तण्हा, तण्हापच्या उपादानं, उपादानपच्या भवो, भवपच्या जाति, जातिपच्या जरामरणं सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा सम्भवन्ति – एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स समुदयो होति।

अविज्ञाय त्वेव असेसविरागनिरोधा सङ्घारनिरोधो, सङ्घारनिरोधा विज्ञाणनिरोधो, विज्ञाणनिरोधा नामरूपनिरोधो, नामरूपनिरोधा सळायतननिरोधो, सळायतननिरोधा फस्सनिरोधो, फस्सनिरोधा वेदना निरोधो, वेदनानिरोधा तण्हानिरोधो, तण्हानिरोधा उपादाननिरोधो, उपादाननिरोधा भवनिरोधो, भवनिरोधा जातिनिरोधो, जातिनिरोधा जरामरणं सोकपरिदेवदुक्ख दोमनस्सुपायासा निरुज्जन्ति – एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स निरोधो होती ” ति ।

अथ खो भगवा एतमत्थं विदित्वा तायं वेलायं इमं उदानं उदानेसि –

“यदा हवे पातुभवन्ति धम्मा।
आतापिनो झायतो ब्राह्मणस्स।
अथस्स कह्वा वपयन्ति सब्बा।
यतो पजानाति सहेतुधम्मं” ति ॥

(संखित - पिटक, पठमोभागो,
संसोधको : डॉ. नथमल टाटिया
महाखन्धक : बोधिकथा)

शब्दार्थ / सहतथ

- ## अनुलोम (वि.) - सरलक्रमाने.

- ## पटिलोम (वि.) - विरुद्धक्रमाने.

- अविज्ञा (स्त्री.)** - अविद्या.

- पच्य (प.)** - हेतु, कारण, उद्देश, आवश्यकता.

- ## सङ्घार (प.) - संस्कार.

- ## विज्ञान (नप.) - विज्ञान, चेतना.

- नाम (नप.)** - नाम, व्यक्तित्वाचा चैतिसिक भाग.

- सल्लायतन (न.)** - डोळा, कान, नाक इत्यादी सहा इन्दिये.

- ## फस्स (प.) - स्पर्श.

- वेदना (स्नी)** - पिंडा, इन्दियजनित अनभती.

- ## तपहा (स्त्री) - तष्णा

- ## उपाहार (नप.) - आसक्ति

- ## **भव (पु.) - अस्तित्व, संसार.**

- जाति (स्त्री.)** - जन्म, जाति (वंश-परंपरा).

- जरा (स्त्री.)** - म्हातारपण, वृद्धत्व.

- ## मरण (नपू.) - मृत्यु.

- सोमनस्स (नप.)** - असंतोष, चैतसिक दुख.

- उपायास (प.)** - चिन्ता, दक्ख, पश्चाताप.

- एवमेव (अव्यय) - अशाप्रकारे.**

- केवल (वि.)** - संपर्ण, समस्त.

- ### सम्बद्ध (प.) - उत्पन्नी.

- यदा (कि, वि.)** - जेव्हा,

स्वाध्याय h

प्रश्न १. दिलेली वाक्य पाठातील घटनाक्रमानसार पन्हा लिहा.

- अथस्स कहु वपयन्ति सब्बा, यतो पजानाति सहेतुधम्म'ति।
 - अथ खो भगवा रत्तिया पठमं यामं पटिच्चसमुप्पादं अनुलोम पटिलोमं मनसाकासि ।
 - एवमेतस्स केवलस्स दुक्खखन्धस्स निरोधो होती'ति।
 - अथ खो भगवा बोधिरूक्खमूले सत्ताहं एकपलङ्घेन निसीदि विमुत्तिसुखं पटिसंवेदी।
 - यदा हवे पातुभवन्ति धम्मा आतापिनो झायतो ब्राह्मणस्स।

प्रश्न २ जोड्या लावा –

‘अ’ गट	‘ब’ गट
१. बुद्धो भगवा	१. निरोधो होती’ति
२. अविज्ञापच्चया सङ्घारा	२. उरुवेलायं विहरति
३. बोधिरुक्खमूले सत्ताहं	३. सङ्घारपञ्चया विज्ञाण
४. दुक्खक्खन्धस्स	४. पठमाभिसम्बुद्धो

प्रश्न ३ तथागत बुद्धाने सांगितलेली बासा निदानांची साखळी स्पष्ट करा.

(“एतदगं भिक्खवे, मम साविकानं भिक्खुनीनं खिप्पभिज्ञानं यदिदं भद्रा कुण्डलकेसा” म्हणजे भद्रा कुण्डलकेसा सर्व भिक्खुनीमध्ये अग्र साविका आहे, असे उद्गार बुद्धाने तिच्या बद्ल काढले. तसेच ‘स्त्री सुद्धा हुशार असते’ असे तिच्या वयाच्या १६-१७ व्या वर्षी धीट वागण्याकडे बघून लक्ष्यात येते. ते या पाठात सांगण्यात आले आहे.

वयाच्या सोळाच्या वर्षी चोराच्या प्रेमात पडून, वडीलांकडे हड्ह करून, भद्रा चोराबरोबर लग्र करते आणि त्याची मनोभावे सेवा करते. पण चोराच्या मनात मोह असतो तो तीच्या दागिन्यांचा, दागिन्यांसाठी तीचा जीव घेण्याचा प्रयत्न करतो व भद्रा तो प्रयत्न कसा हाणुन पाडते त्याची ही कथा आहे. हे स्त्री शक्तीचे एक उत्तम उदाहरण आहे.)

भद्रा तिस्सा महता परिवरेन वङ्गमाना वयप्पत्ता, तस्मियेव नगरे पुरोहितस्स पुतं सन्तुकं नाम चोरं सहोङ्गं गहेत्वा राजाणाय नगरगुत्तिकेन मारेतुं आघातनं निय्यमानं, सीहपज्जरेन ओलोकेन्ती दिस्वा पटिबद्धचित्ता हुत्वा सचे तं लभामि, जीवीस्सामि; नो चे मरिस्सामीति सयने अधोमुखी निपज्जि।

अथस्सा पिता तं पवतिं सुत्वा एकधीतुताय बलवसिनेहो सहस्रलङ्घं दत्वा उपायेनेव चोरं विस्सज्जापेत्वा गन्धोदकेन न्हापेत्वा सब्बाभरण पटिमण्डितं कारेत्वा पासादं पेसेसि। भद्रापि परिपुण्णमनोरथा अतिरेकालङ्गरित्वा तं परिचरति। सत्तुको कतिपाहं वीतिनामेत्वा तस्सा आभरणेसु उपन्नलोभो भद्रे, अहं नगरगुत्तिकेन गहितमत्तोव चोरपपाते अधिवत्थाय

देवताय “सचाहं जीवितं लभामि, तुर्यं बलिकम्मं उपसंहरिस्सामी” ति पत्थनं आयाचिं, तस्मा बलिकम्मं सज्जापेहीति।

सा “तस्स मनं पुरेस्सामी” ति बलिकम्मं सज्जापेत्वा सब्बाभरणविभुसिता सामिकेन सधिदं एकं यानं अभिरूद्ध्य “देवताय बलिकम्मं करिस्सामी” ति चोरपपातं अभिरूहितुं आरथ्दा।

सत्रुको चिन्तेसि- “सब्बेसु अभिरूहन्तेसु इमिस्सा आभरणं गहेतुं न सक्का” ति परिवारजनं तत्थेव ठपेत्वा तमेव बलिभाजनं गाहापेत्वा पब्बतं अभिरूहन्तो तायसद्धिं पियकथं न कथेसि। सा इङ्गितेनेव तस्साधिप्पायं अञ्जासि। सत्रुको, “भद्रे, तव उत्तरसाटकं ओमुञ्जित्वा कायारूळहपसाधनं भण्डिकं करोहि” ति। सा, “सामि, मय्यं को अपराधो “ति”? किं नु मं बाले, बलि कम्मत्थं आगतो’ति सज्जं करोसि? बलिकम्मापदेसेन पन तव आभरणं गहेतुं आगतो’ति। “कस्स पन, अय्य, पसाधनं, कस्स अह” न्ति ? “नाहं एतं विभागं जानामी” ति।

‘होतु, अय्य, एकं पन मे अधिप्पायं पुरेहि, अलङ्कृतनियामेन च आलिङ्गितुं देही’ति। सो “साधु” ति सम्पटिच्छि। सा तेन सम्पटिच्छितभावं जत्वा पुरतो आलिङ्गित्वा पच्छतो आलिङ्गन्ती विय पब्बतपपाते पातेसि। सो पतित्वा चुण्णविचुण्णं अहोसि। ताय कतं अच्छरियं दिस्वा पब्बते अधिवत्था देवता कोसल्लं विभावेन्ती इमा गाथा अभासि-

“न हि सब्बेसु ठानेसु, पुरिसो होति पण्डितो।
इत्थीपि पण्डिता होति, तत्थ तत्थ विचक्खणा॥।
न हि सब्बेसु ठानेसु, पुरिसो होति पण्डितो।
इत्थीपि पण्डिता होति, लहूं अत्थविचिन्तिका” ति॥।

संदर्भ – थेरीगाथा अट्टकथा – पश्चकनिपातो –
(भद्राकुण्डलकेसाथेरी – आवश्यक फेरफार करून)

शब्दार्थ / सद्दृश्य

वह्नमाना – वाढण्यायोग्य.

वयप्पत्ता – विवाहयोग्य / वयप्राप्त.

राजाणाय – राजाज्ञेने.

पटिबद्धचित्ता – आसक्त, मोहित.

बलवसिनेहो – अतिशय स्नेह.

सहस्रलज्जं – हजारोची लाच.

गन्धोदकेन – सुगंधीत पाण्याने.

अतिरेकालङ्कारेन – खुप जास्त अलंकाराने.

वीतिनामेत्वा – वेळ घालवून, उशीर करून.

नगरागुत्तिकेन – नगराध्यक्ष, नगराधिपति.

बलिकम्म – बळी देणे, आहुति.

चारेपपातं – कडेलोट.

आरथ्दा – आरंभ केला.

ओमुञ्जित्वा – वस्त्र फेडणे, सोडून टाकणे.

कायारूळहपसाधनं – शरीराची सजावट.

आभरणं – अलंकार.

पसाधनं – सजावट.

आलिङ्गन्ती – आलींगन.

विभावेन्ती – बुधिवन्त.

विचक्खणा – दृष्टीक्षेप करणे.

अत्थविचिन्तिका – अर्थबोध घेणे.

१) प्रश्नांची उत्तरे लिहा :

- अ) भद्रा चोराच्या प्रेमात कशी पडली?
 ब) भद्राच्या हुशारीचे वर्णन करा?

२) प्रश्नांची उत्तरे पालि भाषेत लिहा :

- अ) चोरस्स नाम किं अत्थि ?
ब) सत्तुको लोभो किदिसा होति ?

३) सन्धि विग्रह करा :

इत्थिपि, गन्धोदकेन, गहितमत्तोव

3

कलहो हि विनासमुलो

(प्रस्तूत पाठ खुद्दकनिकायातील जातक या ग्रंथातून घेतलेला आहे. संघटनेत सामर्थ्य व विजय अंतर्भूत असतो. संघठितांचा पराभव किंवा विनाश अशक्य असतो परंतु संघटन नसेल, परस्परात कलहभावना असेल तर विनाश अटळ समजला पाहिजे. हा विचार प्रस्तूत कथेतून व्यक्त केलेला आहे.)

अतीते वाराणसियं ब्रह्मदत्ते रज्जं कारेन्ते बोधिसत्तो वट्टकयोनियं निब्बतित्वा अनेक वट्टकसहस्र्स परिवारो अरञ्जे वसति। तदा एको वट्टकलुद्धको तेसं वसनटानं गन्त्वा वट्टकवस्सिं कत्वा तेसं सन्निपतितभावं ज्ञत्वा, तेसं उपरि जालं खिपित्वा, परियन्तेसु महन्तो सब्बे एकतो कत्वा पच्छि पूरेत्वा, घरं गन्त्वा, ते विकिणित्वा, तेन मूलेन जीविकं कप्पेति।

अथेक दिवसं बोधिसत्तो ते वट्टके आह – “अयं साकुणिको अम्हाकं जातके विनासं पापेति, अहं एकं उपायं जानामि, येनेस अम्हे गण्हितुं न सिक्खिस्सति। इतोदानि पट्टाय एतेन तुम्हाकं उपरिजाले खित्तमते एकेको एकेकस्मि जालकिखिके सीसं ठपेत्वा, जालं उक्खिपित्वा, इच्छितटानं हरित्वा एकस्मिं कण्टगुम्बे पक्खिपथ। एवं सन्ते हेट्टा तेन तेन ठानेन पलायिस्सामा” ति। ते सब्बे “साधु” ति पटिसुणिंसु।

दुतियदिवसे उपरिजाले खित्ते ते बोधिसत्तेन वृत्तनयेन जालं उक्खिपित्वा, एकस्मिं कण्टगुम्बे खिपित्वा, सयं हेट्टाभागेन ततो ततो पलायिंसु। साकुणिकस्स गुम्बतो जालं मोचेन्तस्सेव विकालो जातो, सो तुच्छहथो’व अगमासि। पुनर्दिवसतो पट्टय’पि ते वट्टका तथेव करोन्ति। सो’पि याव सुरियत्थङ्गमना जालमेव मोचेन्तो किञ्चि अलभित्वा तुच्छहत्थो गेहं गच्छति।

अथस्स भरिया कुज्जित्वा “तं दिवसे दिवसे तुच्छहत्थो आगच्छासि, अञ्जपि ते बहि पोसितबद्धानं अत्थि मञ्जेति आह। साकुणिको – “भद्रे! मम अञ्जं पोसितबद्धानं नत्थि, अपि च खो पन ते बद्धका समग्गा हुत्वा चरन्ति, मया खित्तमते जालं आदाय कण्टकगुम्बे खिपित्वा गच्छन्ति। न खो पन ते सब्बकालमेव सम्मोदमाना विहरिस्सन्ति। तं मा चिन्तयि, यदा ते विवादमाप-निस्सन्ति तदा ते सब्बेव आदाय तव मुखं हासयमानो आगच्छिस्सामी” ति वत्वा भरियाय इमं गाथमाह –

सम्मोदमाना गच्छन्ति, जालमादाय पक्खिणो।

यदा ते विवदिस्सन्ति, ते एहिन्ति मे वसति॥

तत्थ यदा ते विवदिस्सन्ति ति यस्मिं काले ते बद्धका नाना लधिका नानागाह। हुत्वा विवदिस्सन्ति कलहं करिस्सन्ती’ति अत्थो। तदा एहिं ति मे वसे ति तस्मिं काले सब्बेपि ते मम वसं आगच्छिस्सन्ति। अथाहं ते गहेत्वा, तव मुखं हासेन्तो आगच्छिस्सामी’ति भरियं समस्सासेसि।

कतिपाहस्सेव पन अच्ययेन एको बद्धको गोचरभूमिं, ओतरन्तो असल्लक्खेत्वा, अञ्जस्स सीसं अक्कमि, इतरो को मं सीसे अक्कमी’ति कुज्जि। अहं असल्लक्खेत्वा अक्कमि, मा कुज्जी’ति वुत्तेपि कुज्जि येव। ते पुनप्पुनं कथेन्ता, त्वमेव मञ्जे जालं उक्खिपसी’ ति अञ्जमञ्जं विवादं करिंसु तेसु विवादन्तेसु बोधिसत्तो चिन्तेसि, – “विवादके सोत्थिभावो नाम नत्थि, इदानेव ते जालं न उक्खिपिस्सन्ति, ततो महन्तं विनासं पापुणिस्सन्ति, साकुणिको ओकासं लभिस्सति, मया इमस्मिं ठाने न सक्का वसितुंति”। सो अत्तनो परिसं आदाय अञ्जत्थ गतो।

साकुणिको पि खो कतिपाहच्ययेन आगन्त्वा वत्तवस्सितं वसित्वा, तेसं सन्निपतितानं उपरी जालं खिपि। अथेको बद्धको – “तुय्हं किर जालं उक्खिपन्तस्सेव मत्थके लोमानि पतितानि इदानि उक्खिपाति” आह। अपरो “तुय्हं किर जालं उक्खिपन्तस्सेव द्विसु पक्खेसु पत्तानि पतितानि, इदानि उक्खिपाति” आह। इति तेसं त्वं उक्खिपातं उक्खिपाति वदन्तानेव साकुणिको जालं उक्खिपित्वा, सब्बेव ते एकतो कत्वा पच्छि पूरेत्वा भरियं हासयमानो गेहं अगमासि।

(सम्मोदमान जातक)

शब्दार्थ / सद्दत्थ

बद्धकयोनि – लावा पक्ष्याची जात.

निब्बत्तति (क्रि.) – उपत्र होणे, जन्मणे.

अनेक बद्धक सहस्र परिवारे – हजारो लावा पक्ष्यांचा समूह.

बद्धक लुहक – लावे पकडणारा.

वसनद्वानं (नपु.) – राहण्याची जागा – ठिकाण.

सन्निपतित (कृ.) – एकत्र येवून, गोळा होवून.

विकिणित्वा (पू.क्रि.) – विकून.

साकुणिक – पक्षी पकडणारा.

कण्टकगुम्बं – काटेरी झूऱुप.

वुत्तनयेनेव (वृत्त+नयेन+एव) – सांगितलेल्या प्रकारानेच.

मोचेत्वा (पू. क्रि.) – मोकळे करून, मुक्त करून, सुटका करून.

उक्खिपित्वा (पू.क्रि.) – वर उचलून.

मत्थक (पू.) – मस्तक, शिर, डोके.

स्वाध्याय h

प्रश्न १ खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

१. बोधिसत्वाने आपल्या बांधवांना शिकाऱ्याच्या तावडीत न सापडण्याचा कोणता उपाय सांगितला?
२. असंघटितपणाचा दुष्परिणाम थोडक्यात स्पष्ट करा.

प्रश्न २ संधी विग्रह करा –

१. सोपि.
२. जालमेव.
३. उक्खिपाति.

प्रश्न ३ खालील क्रियापदांची रूपे ओळखा –

१. करिस्सन्ति.
२. जानामि.
३. लभिस्सन्ति.
४. गच्छन्ति.

उच्छङ्गजातकवण्णना

कोशल राष्ट्रात राहणाऱ्या तीन लोकांना राजाचे शिपाई पकडून बंदिस्त करतात. तेव्हा एक स्त्री राजवाड्यासमोर म्हणते की, “मला आच्छादन द्या” अशी याचना करते. तेव्हा तिला राजाने आच्छादन देण्यास सांगितले. परंतु तीने ते नाकारून ‘मला स्वामीरूपी आच्छादन द्या’ असे म्हटले. राजाने तिला विचारले की, पकडलेल्या लोकांत तुझा पती, भाऊ व पुत्र यापैकी तू कोणाची इच्छा करतेस असे विचारले, तेव्हा ती म्हणाली की, महाराज मला भाऊ द्या. राजाने कारण विचारले तेव्हा तिने पती, मुलगा मिळणे सुलभ आहे, परंतु आईवडिल मृत पावल्यामुळे भाऊ मिळणे कठिण आहे म्हणून मला भाऊ द्या. राजाने तिच्या बुद्धिचारुयावर संतुष्ट होऊन त्या तिघांनाही बंदीतून सोडून दिले.

एकस्मिं हि समये कोसलरड्ये तयो जना अब्बतरस्मिं अटविमुखे कसन्ति। तस्मिं समये अन्तो अटवियं चोरा मनुस्से विलम्पित्वा पलायिंसु। ते च चोरे परियेसित्वा अपस्सन्ता तं द्वानं आगन्त्वा, “तुम्हे अटवियं विलम्पित्वा, इदानि कस्सका विय होथाति, “ते चोरा इमे” ति बन्धिता, अनेत्वा, कोसलरज्जो अदंसु। अथेका इत्थी आगन्त्वा, “अच्छादनं मे देश, अच्छादनं मे देशा” ति परिदेवन्ती पुनर्पनं राजनिवेसनं परियाति। राजा तस्सा सदं सुत्वा, “गच्छथ, देहि इमिस्सा अच्छादनं” ति। मनुस्सा साटकं गहेत्वा अदंसु। सा तं दिस्वा, “नाहं एतं अवच्छादनं याचामी”, सामिकच्छादनं याचामी” ति आह। मनुस्सा गन्त्वा रज्जो आरोचयिंसु “न किरेसा इदं अच्छादनं कथेति, सामिकच्छादनं कथेती” ति। अथ न राजा पक्कोसापेत्वा, त्वं किर सामिकच्छादनं याचसी” ति पुच्छि। आम देव, इत्थिया हि सामिको अच्छादनं नाम, सामिकेहि असति सहस्रमूलकं पि साटकं निवत्था इत्थी नगा येव नाम। इमस्स पनत्थस्स साधनत्थं-

“नगा नदी अनुदका, नगं रटुं अराजकं।

इत्थी पि विधवा नगा, यस्सा पि दस भातरो” ति ॥

इदं सुतं आहरितबं ।

राजा तस्सा पसन्नो, “इमे ते तयो जना के होन्ती” ति पुच्छि। एको मे देव सामिको, एको भाता, एको पुत्तो ति। राजा “अहं ते तुट्टी, इमेसु तीसु एकं देमि, कतरं इच्छसी ?” ति पुच्छि। सा आह, “अहं देव जीवमाना एकं सामिकं लभिस्सामी, पुत्तं पि लभिस्सामि, येव, माता पितुनं मे मतता भाता व दुल्खभो, भातरं मे देहि देवा” ति। राजा तुस्सित्वा, तयो पि विस्सज्जेसि। एवं तं एकिकं निस्साय ते तयो जना दुक्खतो मुत्ता। तं कारणं भिक्खुसंघे पाकटं जातं। अथेक दिवसं भिक्खू धम्मसभाय सन्निपतिता, “आवुसो एकं इत्थिं निस्साय तयो जना दुक्खतो मुत्ता” ति तस्सा गुणकथाय निसीदिसुं। सत्था आगत्वा, काय नुत्थ भिक्खवे एतरहि कथाय सन्निसिन्ना” ति पुच्छित्वा, “इमाय नामा” ति वुत्ते, “न भिक्खवे, एसा इत्थी इदानेव ते तयो जने दुक्खा मोर्चेति पुब्बे पि मोर्चेसि येवा” ति तत्वा अतिं आहरि।

अतीते वाराणसियं ब्रह्मदत्ते रज्जं कारेन्ते तयो जना अटविमुखे कसन्ती ति सब्बं पुरिमसदिसमेव। तदा पन रज्जा, “तीसु जनेसु कं इच्छसी?” ति वुत्ते सा आह - “तयो पि दातुं न सकोथ देवा? ” “ति। आम, न सकोमी ति। सचे तयो दातुं न सकोथ भातरं मे देशा” ति। पुत्तं वा सामिकं वा गण्ह, किं ते भातरा ति च वुत्ता, “एते नाम देव सुलभा, माता पन दुल्खभो ति वत्वा इमं गाथमाह -

“उच्छङ्गे देव मे पुत्तो, पथे धावन्तिया पति।

तं च देसं न पस्सामि, यसो सोदरिय मानयेती” ति

राजा, “सच्चं एसा वदती” ति तद्वचित्तो तयो पि जने बन्धनागारतो आनेत्वा अदासि। सा तयो पि ते गहेत्वा गता।

जातकअट्टकथा - पठमो भागो
नवनालन्दा महाविहार - गन्थमाला

शब्दार्थ / सदृश्य

अटवि (स्त्री) – अरण्य, जंगल.

अञ्चतरस्मिन्द्वा(पु.) – अन्यतर, दुसर्या.

कसन्ति (स्त्री.) – शेती करतात.

विलुमित्वा (कृ) – चोरून, लुटुन.

पलायिंसु (क्रि.) – पळून जातात.

परियेसित्वा (स्त्री.) – शोधून.

अपस्सन्ता (क्रि.) – न पाहता.

द्वानं – ठिकाण.

आगम्म (पु.) – येणे.

इमे (सर्वनाम) – ह्या.

अदसुं (क्रि.) – दिलेत.

देथा (क्रि.) – द्यावेत.

परिदेवन्ती (क्रि.) – रडणे, ओरडणे, आक्रोश करणे.

परियाति (क्रि.) – चोहीकडे फिरणे.

सद्वं (पु.) – शब्द, आवाज.

इमिस्सा – ह्या.

साटकं (नपु.) – भिकखूचे वस्त्र.

याचामि (नपु.) – मी याचना करतो.

आरोचयिंसु (स्त्री.) – घोषणा केली जाणे.

किरेसा (अव्य.) – वास्तविक.

अभ्यास h

सन्धि विग्रह –

अथेक दिवसं – अथ + एकदिवसं.

इत्थीपि – इत्थी + अपि.

बन्धनगारतो – बन्धन + आगरतो.

गाथमाह – गाथं + आह.

रूपे ओळखा –

पलायिंसु, विलुमित्वा, गच्छथ, याचामि, लुमिस्सामि, दातुं.

जोड्या लावा –

‘अ’ गट	‘ब’ गट
१. चोरा मनुस्से	१. मे देथां’ति परिदेवन्ती
२. अच्छादनं	२. न सक्कोथ
३. सचे तयो दातुं	३. विलुमित्वा पलायिंसु
४. भिकखू धम्मसभाय	४. निसीदिंसु
	५. सन्निपतिता

प्रश्न : राजसेवकांनी कोणाला व का पकडले ?

प्रश्न : स्त्रीने राजाला काय मागितले ?

प्रश्न : राजाने स्त्रीच्या कोणत्या बोलण्यावर संतुष्ट होऊन चोरांची सुटका केली ? ते पाठाच्या आधारे लिहा.

(प्राचीन भारतामध्ये बौद्ध धम्माचा प्रचार व प्रसार भारताच्या पूर्वेकडील व उत्तरेकडील अनेक देशामध्ये अर्थातच संपूर्ण मध्य आशियामध्ये झालेला होता. त्याचा परिणाम असा झाला की चीन सारख्या देशामधून अनेक भिक्खू बौद्ध धम्माचे अध्ययनाकरिता भारतामध्ये आलेत. त्यात तीन चीनी प्रवासी फार प्रसिद्ध आहेत. यात युवानच्चांग हे एक अतिशय महत्वाचे प्रवासी आहेत. त्यांनी नालंदा विद्यापीठामध्ये सुद्धा बौद्ध धम्माचे अध्ययन केले होते. त्याचप्रमाणे त्यांनी भारतामधील व सीलोन मधील अनेक बौद्ध विहारांना सुद्धा भेटी दिलेल्या होत्या. यांचे प्रवास वर्णन प्राचीन भारतातील इतिहासाच्या दृष्टीने अतिशय महत्वाचे आहे.)

अतीते किर भारतस्स विज्ञावन्ता पञ्चावन्ता सब्बत्थ विस्सुता। तेन विविधेही देसेहि जना जाणं लङ्घं, सिप्पं च विज्ञं च सिखिवृतुं एथ आगता। चीन रङ्गुतो पि बहवो जना भारतं आगता। तेसु एको ‘युआनच्चांग’ नामको। यदा जम्बुदीपे राजा हस्सवङ्गुनो रज्जं करेति। तदा कतिपयानि वस्सानि भारते वसित्वा सो चीनदेसं पटिनिवतो। हिमवतो उत्तरेन चीनदेसो वर्तेति। ततो भारतं आगन्तु यो अध्दा सो अतिविय कठिनो भयपरिपुण्णो च तस्मिं अध्दानि, उच्चा पब्बता ‘भयङ्गरा गुहायो, विसाल नदिया, घोरानि अरञ्जानि च होन्ति।

वालमिगेहि जीवितं रक्खितब्बं होति। यो तेन अधदता गन्तुं इच्छति तेन अद्धुनो मरू-पब्बत-गहन-निमित्ता विसेसा अधिलक्खितब्बा होन्ति। यो कोचिनं अध्दानं जानानि ते मग्नु देसकं कत्वा तेन सद्धि येव गन्तब्बं होति। एवं जाणं अधिगन्तु जीवितम्पि अनपेक्खो हुत्वा युआनच्चांग पण्डितो जम्बुदीपं आगतो। आगन्त्वा बुद्धधम्मस्स उपासको हुत्वा, जम्बुदीपे यत्थ तथ्य चरित्वा, बहवो गन्था तेन पठिता, लोकचरिया दिट्ठा; बुद्धधम्मस्स अज्ञायनं करतं। चीनदेसं पटिनिवत्तकाले तेन अत्तना सद्धि बहवो गन्था नीता। अत्तनो चारिकाय वर्णनं कत्वा एकं पोत्थकं पि तेन लिखितं। यं यं तेन एथ दिं, सुतं, अनुभूतं च तं तथ्य वर्णितं। अत्तनो रङ्ग परिनिवत्तित्वा तेन अनेकेसं सुगत गन्थानं चीनस्स भासाय परिवत्तनं करतं।

‘भारते पाचीनकाले बहवो राजमग्ना होन्ति। तेहि अध्दानेही तक्कसिला, वेसाली, राजगं, पाटलिपुत्रं, सावत्थी, उज्जेनी, वाराणसी, पतिष्ठानं ति विस्सुतानी नगरानि अञ्जमञ्जं सम्बन्धानि। तेसु अध्दानेसु दानरता राजानो विहारे, आरामे, पोक्खरनियो, भोजनसालायो पथिगेहानिच निमित्तित्वा, पजानं, कल्याणं करोन्ती’ति युवानच्चांग पण्डितो लिखति।’

(प्रवासवर्णन – युवानच्चाङ्ग)

शब्दार्थ / सद्दत्थ

विज्ञावन्त (पु.) – विद्वान.

सिप्प (नपु.) – शिल्प, कला.

जाण लङ्घं (अ) – ज्ञान मिळविण्यासाठी.

नामकं (वि.) – नावाचा.

हस्सवङ्ग (पु) – सप्राट हर्षवर्धन.

कतिपय (वि.) – काही.

वस्सित्वा (अ) – राहून.

उत्तरेन (अ.) – उत्तरेला.

अधं (पु.) – मार्ग.

घोरं (वि.) – भयंकर.

सब्बत्थ (अ) – सर्व ठिकाणी, सर्वत्र.

चीनरङ्ग (नपु.) – चीनराष्ट्र.

युवानच्चाङ्ग – इ.स.च्या ७ व्या शतकात भारतात आलेला चिनी प्रवासी व बौद्ध धम्माचा अनुयायी-भिक्खू.

वस्स (नपु.) – वर्ष.

हिमवतं (पु.) – हिमाचल पर्वत.

भयं (नपु.) – संकट.

विसाल (वि.) – विशाल, विस्तीर्ण.

वालमिगे (पु.) – हिंस्र पशु.

अधिलिक्षितब्बं (वि.) – लक्षात घेण्यायोग्य.
अधिगन्तुं (अ.) – मिळविण्यासाठी.
चरित्वा (अ.) – हिंदू, विचरण करून.
लोकचरिया (स्त्री.) – लोकांचे आचार, जीवनपद्धती.
पटिनिवत्तन (नपुं.) – परत जाणे.
चारिका (स्त्री.) – प्रवास, भ्रमन्ती.
लिखितं (वि.) – लिहिलेला.
वर्णितं (वि.) – वर्णिलेला.
सुगत गन्थ (पु.) – बुद्धाविषयी ग्रंथ.
परिवत्तन (नपुं.) – परिवर्तन, भाषांतर.
पथिकगेह (नपुं.) – धर्मशाळा, विश्रामगृह.
पतिद्वान (नपुं.) – हल्लीचे पैठण (महाराष्ट्र).

मगुदेसक (पु.) – मार्गदर्शक.
अनपेक्ष (वि.) – निरपेक्ष, निरिच्छ.
पठित (वि.) – वाचलेला, अभ्यासिलेला.
अज्ञयन (नपुं.) – अध्ययन, अभ्यास.
गन्थ (पु.) – ग्रंथ.
वणन (नपुं.) – वर्णन.
अनुभूत (वि.) – अनुभवलेला.
पटिनिवत्तित्वा (पूर्व. कि.) – परत जाऊन.
चीनभासा (स्त्री.) – चीनीभाषा.
भोजनसाला (स्त्री.) – भोजनशाळा.
दानरत (वि.) – दानात आनंद मानणारा.
निम्मिनित्वा (अ.) – निमार्ण करून.

स्वाध्याय h

खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा –

१. युवानच्वांग ची मातृभूमी कोणती ?
२. भारतात तो केव्हा व कशाकरीता आला होता ?
३. युवानच्वांग भारतातून काय घेवून गेला ?
४. त्याने काय लिहुन ठेवले आहे ?

रूपे ओळखा –

सिकिखतुं, वसित्वा, जानाति, वाराणसी, हुत्वा.

योग्य पर्याय देऊन वाक्य पूर्ण करा.

१. हिमवतो उत्तरेन चीनदेसो । (पत्तति / पत्तेन)
२. एक पोत्थकं पि तेन । (लिखितेन / लिखितं)
३. सुगतं गन्थानं चीन भासाय कं । (परिवत्तनं / परिवतेन)
४. बुद्धधम्मस्स कं । (अज्ञयनं / अज्ञयनेन)

खालील दिलेली वाक्य पाठातील घटना क्रमानुसार पुन्हा लिहा.

१. अत्तनो चारिकाय वणन कत्त्वा एकं पोत्थकं पि तेन लिखितं ।
२. तेसुं एको ‘युआनच्वाङ्ग’ नामको ।
३. वालमिंगोहि जीवितं रक्खितब्बं होति ।
४. अत्तनो रुं पटिनिवतित्वा तेन अनेकेस सुगतस्स गन्थानं चीन भासाय परिवत्तनं कं ।
५. चीन रुटो’पि बहवो जना भारतं आगाता ।

ततिय संगीति कथासंक्खेपो

(पालि साहित्यामध्ये तीसन्या संगितीला फार महत्व आहे. कारण या तीसन्या संगितीमध्ये पालि तिपिटकाचे अंतीम स्वरूप निश्चित करण्यात आलेले होते. ही तीसरी संगिती पाटलीपुत (पटणा, बिहार) येथे महान सप्राट अशोकाच्या काळामध्ये आयोजित करण्यात आलेली होती. अशोक गुरु व महान आचार्य भद्रतमोगलिलपुत्तिस्स हे या संगितीचे अध्यक्ष होते. या संगितीला सप्राट अशोकाचे संपूर्ण राजकीय संरक्षण प्राप्त झालेले होते. ही संगिती इसवीसन पूर्व तीसन्या शतकामध्ये आयोजित करण्यात आलेली होती. या संगितीच्या आयोजनाच्या वेळी बौद्ध धम्मामध्ये वेगवेगळे विचार प्रवाह निर्माण झालेले होते. त्यांना नियंत्रित करण्यासाठी या संगितीच्या आयोजनाच्या वेळी केल्या गेलेले प्रयत्न फार महत्वाचे आहेत. ही संगिती ऐतिहासिक आहे. त्याच प्रमाणे पालि साहित्याच्या दृष्टीनेही महत्वाची आहे.)

ततो परं अद्वितिंसाधिकानि द्वेवस्ससतानि सम्मासम्बुद्धस्स भगवतो सासनं निराकुलं अहोसि निरब्बुंदा अद्वितिंसाधिके पन द्विवस्ससते सम्पत्ते पाटलिपुत्तनगरे सिरिधम्मासोकस्स रज्बो नाम काले निगोधसामणेरं पटिच्च बुद्धसासने पसीदित्वा भिक्खूसंघस्स लाभसक्कारं बाहुल्लं अहोसि । तदा सद्गुहस्समत्ता तित्थिया लाभ सक्कारं अपेक्षिखत्वा अपब्बजिता पि पब्बजिता विय हुत्वा उपोसथ पवारणादिकम्मेसु पविस्सन्ति – सेयथा पि नाम हंसानं मज्जे वका, यथा च गुनं मज्जे गवजा, यथा च सिन्धवानं मज्जे गद्धभा ति।

(राजश्री शाहु छत्रपती राजे हे छत्रपती शिवाजी महाराज यांच्या वंशकुळातील होते. त्यांचा जन्म कोल्हापूर संस्थानात झालेला होता. त्यावेळी इंग्रज सरकारचे राज्य होते. त्यांच्या राज्यभिषेकाचे वेळी त्यांचे वय वीस वर्षांचे होते. त्यावेळी समाजात अज्ञान, अंधकार व जातीवादाचे स्तोम माजलेले होते. त्यांनी २८ वर्षे केलेल्या राज्यकाळामध्ये समाजातील असमानता व दरिद्रता दूर करण्याचा भरपूर प्रयत्न केला. ते म्हणत असत की, “शिक्षण हे समाजाच्या शक्तिचे व वृद्धिचे उगमस्थान आहे” त्यामुळे ते ‘लोकराजे’ म्हणून प्रसिद्धिस पावले याबद्दलचे वर्णन प्रस्तुत पाठात आलेले आहे.)

भारतदेसे महरडुनामपदेसो अनेकद्वानं महत्तपूण्णं पदेसो अत्थि। महरडुपदेसस्स अतिपाचिनं इतिहासं अत्थि। छत्तपति सिवाजि महारज्बस्स सासनवंसकुले भारत देसस्स महरडुपदेसस्स कोल्हापुरसण्डुने साहुमहारज्बेन जाति विजायि। साहु छत्तपतिकाले भारतदेसे बहुनि रज्बोच सन्द्वानिकोच रज्जं करोन्ति। तेन समयेन भारतदेसे बिटिसानं रज्जसासन अहोसि।

साहु छत्तपति रज्जोस रज्बाभिसेकं कालं (दिनांके द्वे एप्पिल मासे अट्टारसत चतुनकति) २-४-१८९४ वस्सो अस्थि। तस्स समये रज्जोस्स आयु वीसति वस्सो अहोसि। रज्जो राजसिरि साहु छत्तपतियेन अट्टवीसति वस्से रज्जं अकरिं। अथं रज्बोस्स कल्याणो कित्तिसद्वो भूमण्डले अब्भूगतो। रज्जा राजसिरि छत्तपति आह - “जाणं समाजसतिस्स च संवृद्धि सत्ताय उगमद्वानं अत्थि। सो रज्जं कत्ता बहुजन हितदक्ख भविस्सथ। एकं समयं माणगाव परिसदेस्मिं इसवीसने एकूनवीसतीसते वीसति (इ.स. १९२०) वस्सो छत्तपति साहु आह-डाक्टर भिमरावो आम्बेडकरो अम्हाकं देसस्स नेतु करिस्सति।

साहु छत्तपति रज्बास पठमनामो यसवंतरावो अहोसि। अयं रज्बोस्स बडोदा संद्वानस्स सरदार गुणाजिराव खाणवीलकरस्स तनया लक्खमिबाईं यं तस्स भरिया अहोसि। साहु छत्तपति महारज्बो सयं सांसारिक जीवने सन्तुष्टो अहोसि। तेन समयेन समाजस्मिं बहु अज्बाणो च अन्धकारोच होन्ति। तस्स हेतु तेन उत्थाणं सिक्खास्सच मग्नं दिधन्ति। अयं रज्जेन समाजो जागति करित्वा तेन समता च विय सबलं करित्वा समुत्तेजेसि। तम्हा तेन दलिद्वो दारको सिक्खा पटिलभितुं ‘विज्जाथिं वसतिगहे’निम्माणं अकरि।

अयं रज्जोस्स सासनकाले बहुनि जातिभेदो च जातिवादो च महाभयंकरो पभाविं होन्ति। साहु छत्तपति रज्बो जातिभेदो, जातिवादो पहिन करण्तथाय बहुनि पयासं अकरि। तेन सब्बे दलिद्वोजना मानवि अधिकारो पदानं अकरि। भगवा बुद्धो पच्छा राजसिरि साहु छत्तपति अयं रज्बो अहोसि यो दलिद्वो जना अफुटुं जनासद्विं एकं पञ्चतस्मिं पेमेन, निब्भयतेन सब्बेसम्मुक्खो भत्तं अभुज्जिं।

राजसिरि छत्तपति साहु रज्जो आह – यो मागासवगियो समाजस्स कल्याणं समादाय वर्तन्ति तेन सो रङ्गो सच्चतेन वृद्धिं पापुणाति । तस्स हेतुस्स सो रज्जो महानसमाज पवत्तनकारि अहोसि । छत्तपति साहु रज्जो पोराण कथं, परम्परा, गप्पकथा, उत्तरिमनुस्सधम्मकथं च महति न दिधन्ति । समाजक्खेतेसु कम्मो विय तेन धम्मो कसि, वाणिजो, साहिच्चो, नट्क, सज्जितो, मल्लविज्ञादि, खत्ते बहुनि कम्मं अकरि । साहु छत्तपति रज्जो भस्टो अधिकारिस्स गुपितं जाणित्वा अपराधं पस्सित्वा तस्स तक्कातं पदच्चूतं करोन्ति ।

तेन समयेन फेजरो महासयो आह – “कत्तञ्जते त्वं नामो साहु छत्तपति” राजसिरि साहु छत्तपति छटु मई मासे एकूणवीसत द्वेवीसति दिने कालङ्कतं अहोसि । अयं रज्जो बहुजनहिताय रज्जं अकरि ।

(स्वरचित)

शब्दार्थ / सद्ब्रूप

अतिपाचिनं (वि.) – फार प्राचीन, फारपूर्वकालीन.

सन्दृष्टिको (नपु.) – संस्थानिक.

अहोसि (भू.का.वि.) – होते.

अब्धूगतो (पुन.) – प्रगति होणे, उत्कर्ष होणे, उत्पन्न होणे.

भरिया (स्त्री.) – भार्या, पत्नी.

दिधन्ति (क्रि.) – देतात.

पटिलभितुं (पू.क्रि.) – प्राप्त करण्यासाठी, मिळवण्याकरिता.

भत्तं (कृ.) – भोजन, भरण-पोषणकरता, सांभाळ करता.

पापुणाति (क्रि.) – पोहचणे, गाठणे, प्राप्त करणे.

उत्तरिमनुस्सधम्म (नपु.) – आश्चर्यात टाकणारे धर्म.

अज्ञाणो (वि.) – अज्ञान.

पहिन (क्रि.) – नष्ट करणे.

कोल्हापुर सद्गुणे (नपु.) – कोल्हापूर संस्थान.

बिटिशान (वि.) – ब्रिटिशानी, इंग्रजलोकांनी.

कित्तिसद्वो (स्त्री.) – किर्तीशब्द.

तनया (स्त्री.) – मुलगी.

उत्थाणं (क्रि.) – प्रगति करणे, उन्नति करणे.

समुत्तेजेसि (पू.क्रि.) – उत्तेजित केले, प्रकाशित केले, तेजस्वी केले.

अफुडुं (वि.) – अस्पृश्य, स्पर्श न झालेला.

अभुज्जिं (क्रि.) – भोजन केले.

गप्पकथा (नुप.) – गप्पा-गोष्टी, खोट्या कथा.

कतञ्जते (स्त्री.) – कृतज्ञता, केलेले उपकार जाणणे.

नेतु (पु.) – नेतृत्व, नेता, पुढारी.

अभ्यास * * * * *

प्रश्न १ : खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

- १) शाहू महाराजांचे सामाजिक कार्य लिहा ?
- २) शाहू महाराजांचे थोडक्यात जिवनचरित्र रेखाटा ?
- ३) शाहू महाराजांचे सांस्कृतिक कार्याविषयी माहिती सांगा ?
- ४) शाहू महाराजां विषयी ब्रिटीश अधिकारी फ्रेजर काय म्हटले ?

प्रश्न २ : खालील पालि प्रश्नांची पालित उत्तरे लिहा.

- १) साहू महाराजस्स भरिया नाम किं होति ?
- २) साहू महाराजस्स पठमं नामं किं होति ?
- ३) साहू महाराज्जो माणगामं परिसदे किं वदति ?

(प्रस्तुत गाथा संयुतनिकायमधील सगारवगातुन घेतलेल्या आहेत. या गाथामध्ये शीलवान, प्रज्ञावान, भिक्खुंचे महत्त्व स्पष्ट केले आहे.)

“अन्तो जटा बहि जटा, जटाय जटिता पजा ।
तं तं गोतम पुच्छामि, को इमं विजटयं जटा” ति ।

“सीले पतिद्वाय नरो सपञ्जो, चित्तं पञ्जश्च भावयं ।
आतापी निपको भिक्खु, सो इमं विजटये जटं” ति ॥

“येसं रागो च दोसोच, अविज्ञा च विराजिता ।
खीणासवो अरहन्तो, तेसं विजटिता जटा ॥

“यत्थ नामश्च, असेसं उपरुज्जिति ।
पटिघं रूपसञ्ज्ञा च, एत्थेसा छिज्जते जटा” ति ॥

(संयुतनिकाय)

शब्दार्थ / सहत्थ

अन्तो – आतमध्ये.

बहि (अ.) – बाहर.

प्रजा (स्त्र.) – प्रजा.

तं (द्वि.वि.) – तुला.

को (पु.ए.व.किं.) – कोण ? कोणता पुरुष, कोण मनुष्य.

प्रतिष्ठित (भू.अ.) – प्रतिष्ठित.

भावेति (क्रि.) – भावना करतो, विकसित करतो.

निपको (वि.) – शहाणा, निषुण, तज्ज.

उपरुज्ज्ञति (क्रि.) – थांबतो, उच्चाटन होतो.

एत्थ (क्रि.वि.) – येथे.

जटा (स्त्र.) – जटा, संभ्रमाची अवस्था, गुंतागुंत.

जटित (भू.अ.) – संप्रगमित.

तं (सर्वनाम) – ते (ती बाब).

पुच्छति (क्रि.) – विचारतो.

इमं (न.प्र.ए.व.) – हे.

सपञ्चो (पु.प्र.ए.व.) – प्रज्ञावान.

आतापी (वि.) – उत्साही.

असेस (वि.) – अशेष, संपूर्ण.

पठिय (पु.) – राग, प्रतिक्रिया.

छिज्जति (छिन्दति) – कापतो, नष्ट करतो.

स्वाध्याय h

प्रश्न १ : गुंतागुंत कोण नष्ट करू शकतो ?

प्रश्न २ : खालील गाथा पूर्ण करा.

- अ) सीले |
 विजट्ये जटं |
- ब) यत्थ |
 जटाति

प्रश्न ३ : खालील शब्दांचे संधिविग्रह करा.

- अ) खीणासव
 ब) एत्येसा

प्रश्न ४ : समास ओळखा –

- अ) सपञ्चो
 ब) नामरूपं

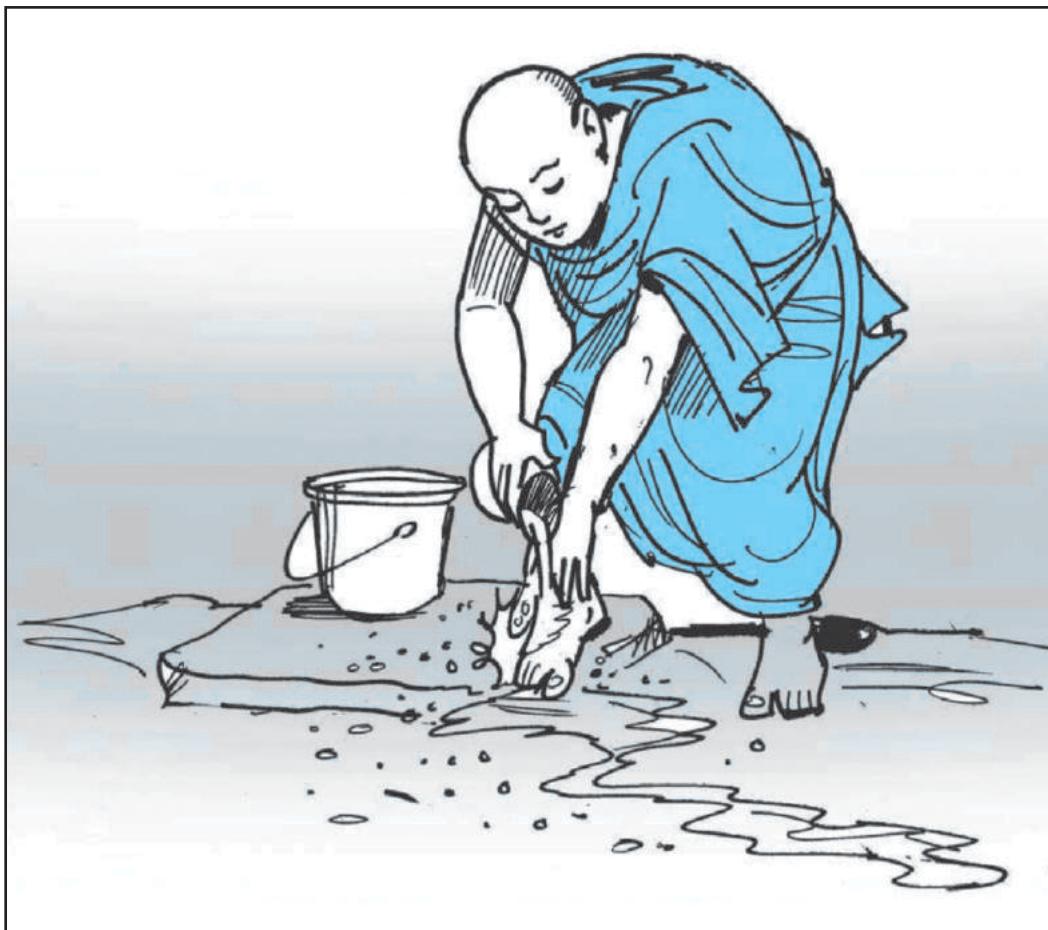
प्रश्न ५ : खालील शब्दांची रुपे ओळखा.

- अ) गोतम.
 ब) जटाय.
 क) अरहन्तो.
 ड) उपरुज्ज्ञति.
 घ) पतिद्वाय.
 फ) सीले.

(पटाचारा थेरीगाथा ही थेरीगाथा ग्रंथामधील एक महत्वाची थेरीगाथा आहे. या पटाचाराथेरीगाथे मध्ये पटाचारा भिक्खुनीचे जीवनानुभव आलेले आहेत. पटाचारा ही तथागत बुद्धाच्या काळातील थेरी आहे. तिला तथागत बुद्धाचा संपर्क लाभलेला आहे. थेरीगाथा मधील पटाचारा थेरीचे जीवन हे अतिशय महत्वाचे असून भिक्खुनी संघामध्ये प्रवेश घेतल्यानंतर भिक्खुनी जीवनाचे जे अनुभव आलेले आहेत ते अनुभव या थेरीगाथे मध्ये सांगितलेले आहेत. या थेरीगाथे मध्ये अनेक व महत्वपूर्ण बौद्ध संकल्पना आलेल्या आहेत. त्याच प्रमाणे पटाचाराने सर्वसामान्य जीवनाचे वास्तव अतिशय सुंदर पद्धतीने गाथाबद्ध केलेले आहेत.)

“नङ्गलेहि कसं खेतं, बीजानि पवपं छमा ।
पुत्तदारानि पोसेन्ता, धनं विन्दन्ति माणवा ॥१॥

“किमहं सीलसम्पन्ना, सत्थुसासनकारिका ।
निब्बानं नाधिगच्छामि, अकुसीता अनुद्धता ॥२॥

“पादे पक्खालयित्वान, उदकेसु करोमहं ।
पादोदकं च दिस्वान, थलतो निन्नमागतं ॥३॥

“ततो चितं समाधेमि, अस्सं भदं व जानियं ।
ततो दीपं गहेत्वान्, विहारं पाविसि अहं ।
सेयं ओलोकयित्वान्, मश्चकम्हि उपाविसि ॥४॥

“ततो सूचिं गहेत्वान्, वट्ठि ओकस्सयामहं ।
पदीपस्सेव निब्बान्, विमोक्खो अहु चेतसो”ति ॥५॥

(खुहकनिकाये – थेरीगाथापालि)

शब्दार्थ / सद्तथ

पवपं (रपति) – बिज पेरणारा.

छमा (स्त्री.) – पृथ्वी, जमिन.

पक्खालयित्वान् (पू.क्रि.) – पाय स्वच्छ करून,
पाय धुतांना.

विमोक्खो (विमोक्ख पु.) – विमुक्त झाले.

वट्ठि (स्त्री.) – वात, बत्ति.

सेयं – श्रेयस्कर.

नङ्गलेहि (नङ्गल नपुं) – नांगराने.

पोसेन्ता (पीसेति – क्रि.) – पालण पोषण करतात.

थलतो (थल – नपुं.) – जमिनीवर.

उपाविसि (क्रि.) – स्थानापन्न होणे, आसनस्थ होणे.

अकुसीता – उत्साही, जागृत.

अभ्यास *

प्रश्न १ : समानार्थी शब्द द्या.

पुत – अत्तज.

दीप – दीपक.

थल – भू (भूमि).

उदकं – वारि.

प्रश्न २ : रूपे ओळखा

गहेत्वान्, विन्दन्ति, पक्खालयित्वान्.

प्रश्न ३ : पटाचारा थेरीचे चरित्र रेखाटा.

को धम्मसारी ?

(प्राचीन भारतात काही धार्मिक विधी प्रचिलत होत्या जसे, यज्ञ करणे, सतत यज्ञांत लाकुड, धान्य, तुप जाळून पेटत ठेवलेल्या अग्नीने स्वताला तापवित राहणे, नदीत वा तळ्यांत उभे राहून आपले पाप धुवून काढून मुक्ती प्राप्त करणे इत्यादि.

खालील सुतांत अशाच धार्मिक विधींना महत्त्व देणाऱ्या सुन्दरिक भारद्वाज ब्राह्मणाला बुद्ध खरा धार्मिक विधी कसा असतो व आपण असे यज्ञ कसे करतो ते समजावृन सांगतात. ते म्हणतात, मी सुद्धा यज्ञातील आग सतत जाळत ठेवतो, मी सुद्धा तळ्यांत अंघोळ करीत राहतो, पण तुझा यज्ञ बाहेरचा आहे, तर माझा आंतरिक.

माझ्या यज्ञांत मी माझ्या मनातला अहंकार सतत जाळत असतो आणि माझ्या धम्माच्या तळ्यांत अंघोळ करून ओलान होताच मुक्ती प्राप्त करीत होतो.

या पाठ्य घटकात बुद्धाने यज्ञ म्हणजे काय? यज्ञांत काय आहूति द्यायची, कशी द्यायची हे नीट समजावृन सांगितले आहे. यज्ञाचा खरा अर्थ आजही असाच घेतला तर आपण सारे धम्मचारी होवू.)

“मा ब्राह्मण दारू समादहानो, सुद्धिं अमञ्ज्ब बहिद्धा एतं।
न हि तेन सुद्धिं कुसला वदन्ति, यो बाहिरेन परिसुद्धिमिच्छे ॥

“हित्वा अहं ब्राह्मण दारूदाहं, अज्ञातमे वुज्जलयामि जोतिं ।
निच्चाग्निनी निच्चसमाहिततो, अरहं अहं ब्रह्मचरियं चरामि ॥

“मानो हि ते ब्राह्मण खारिभारो, कोधो धुमो भस्मनि मोसवज्जं ।
जिन्हा सुजा हदयं जोतिठानं, अत्ता सुदन्तो पुरिसस्स जोति ॥

धम्मो रहदो ब्राह्मण सीलतित्थो, अनाविलो सब्बत्थि सतं पसत्थो ।
यत्थ हवे वेदगुनो सिनाता, अनल्लगत्ताव तरन्ति पारं ॥

“सचं धम्मो संयमो ब्रह्मचरियं, मज्जेसिता ब्राह्मण ब्रह्मपत्ति ।
सतुज्जुभूतेसु नमो करोहि, तमहं नरं धम्मसारीति ब्रूमी”ति ॥

(संयुक्त निकायो सगाथावगपालि, ब्राह्मणसंयुक्त सुन्दरिकसुत (आवश्यक फेरफार करून)

शब्दार्थ / सद्दृष्टि

दारू (नपु.) - लाकुड, काष्ट.

अमञ्ज्ब (अ.) - कल्पना केली.

अज्ञातमे वुज्जलयामि - अज्ञात + ऐव + उज्जलयामि =
आत + असो + प्रकाशमान.

धुमो (पु.) - धुर.

मोसवज्जं (नपु.) - असत्य, खोटे बोलणे.

जोतिठानं - जोति + ठान - (स्त्री.) - ज्योत प्रकाश + जागा.

समादहानो (समादहति) (क्रि.) - आग पेटविणे,
एकत्र करणे.

बहिद्धा (अ.) - बाहेर.

निच्चग्निनी - निच्च + अग्निनी - नित्य आगीने.

भस्मनि (नपु.) - राख.

सुजा (स्त्री.) - हवनासाठी तुप घालण्याचा चमचा.

रहदो (पु.) - तलाव, तळे.

सिनाता (सिनान) (नपु.) - स्नान, आंघोळ.

तरन्ति (क्रि.) - तरतात, पोहतात.

अनाविलो (वि.) - स्वच्छ निर्मल.

अभ्यास h

प्रश्न १ : खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

- १) प्रचलित यज्ञापेक्षा बुद्धाचा यज्ञ वेगळा कसा स्पष्ट करा.
- २) कोणत्या व्यक्तीस धम्मसारी म्हणावे ?

(धर्मपद हा पालि तिपिटकाच्या खुद्धकनिकायातील एक अतिशय महत्वाचा ग्रंथ आहे. या ग्रंथामध्ये तथागत बुद्धानी उपदेशिलेल्या गाथांचा संग्रह आहे. संपूर्ण धर्मतत्त्वज्ञानाचा सार या गाथांमध्ये आलेला आहे. म्हणून धर्मपद हा ग्रंथ जागतिक साहित्यामध्ये अधिक प्रसिद्ध आहे. प्रस्तुत पाठातील गाथा धर्मपदाच्या विविध वगातून घेतलेल्या आहेत)

अक्कोच्छि मं अवधि मं, अजिनि मं अहासि मे ।
 ये च तं उपनयहन्ति, वेरं तेसं न सम्मति ॥

अक्कोच्छि मं अवधि मं, अजिनि मं अहासि मे ।
 ये च तं नुपनयहन्ति, वेरं तेसूपसम्मति ॥

न हि वेरेन वेरानि, सम्मन्तीध कुदाचनं ।
 अवेरेन च सम्मन्ति, एस धम्मो सनन्तनो ॥

न पुष्पगन्धो पटिवातमेति, न चन्दनं तगरमल्लिका वा ।
 सतश गन्धो पटिवातमेति, सब्बा दिसा सप्पुरिसो पवायति ॥

अभिवादनसीलस्स, निच्चं वङ्गापचायिनो ।
 चत्तारो धम्मा वङ्गन्ति, आयु वण्णो सुखं बलं ॥

सुखो बुद्धानमुप्पादो, सुखा सद्भम्मदेसना ।
 सुखा सङ्घस्स सामग्नी, समग्नानं तपो सुखो ॥

नत्थि रागसमो अग्नि, नत्थि दोससमो गहो ।
 नत्थि मोहसमं जालं, नत्थि तण्हासमा नदी ॥

शब्दार्थ / सद्दर्थ

अक्कोच्छि (भू. अक्कोसति) – शिवी दिली.

अवधि (तृ.तु.ए.भुं,वधति) – मारले.

अहासि (भू. हरति) – दूर सारले.

च (अ.) – आणि, आता, नंतर.

उपनयति – शत्रुत्व बाळगतो.

तेसं – त्याचे

सम्मति (क्रि.) – क्षमने, शांत होणे.

कुदाचनं (अ.) – सदैव, प्रत्येक वेळी.

धम्म (पु.) – सत्य, स्वभाव, नैतिकता, सदाचार.

पुष्प (नपु.) – पुष्प, फुल.

सत – सन्त.

मं (द्वि.वि.अहं-मी) – मला.

अजिनि (भू.जिनाति) – जिंकले.

ये (स.ना.) – जे, जो, ज्याला.

वेरं (न.) – वैराला.

न (अ.) – नाही.

हि (अ.) – खरोखर, कारण.

एस – हा.

सनन्तनो – सनातन, प्राचीन.

गन्ध (पु.) – गन्ध, सुवास.

पटिवातमेति (पटिवातं + ऐति) – वाच्याच्या विरुद्ध जातो.

पटिवातं (क्रि.वि.) – वाच्याच्या विरुद्ध वाहणे.

दिसा (स्त्र.) - दिशा.

पवायति (क्रि.) - दरवळतो.

निच्च (वि.) - नित्य.

बृहापचायिनो (बुहू+अपचायिनो) - वृद्धाला अभिवादन करणे.

बृहति (क्रि.) - वाढतो, वृद्धि होणे.

देसना (स्त्र.) - उपदेश, शिकवण.

सामगी (स्त्री.) - एकता.

सम (वि.) - सारखा, समान.

जाल (नपु.) - जाळे.

सब्ब - सर्व, सगळे.

सप्पुरिस (पु.) - सत्पुरुष.

अभिवादन - अभिवादन.

बुहू (वि.) - वृद्ध, आदरणीय.

बुद्धानमुप्पादों (बुद्धानं + उप्पादो) - बुद्धाचा जन्म.

अन्थि - असणे.

गह (पु.) - दुराग्रह.

स्वाध्याय h

प्रश्न १ : योग्य पर्याय निवडून पालि वाक्य पूर्ण करा.

- १) न हि वेरेन सम्मन्तीध कुदाचनं । (वेरानं, वेरानि)
- २) सतश्च गन्धो पटिवातमेति, दिसा सप्पुरिसो पवायति । (सब्बं, सब्बा)
- ३) चत्तारो वड्हन्ति आयु वणो सुखं बलं । (धम्मेन, धम्मा)

प्रश्न २ : खालील गाथा पूर्ण करा.

- अ) न हि ।
..... सनन्तनो ॥
- ब) सुखो ।
..... तपो सुखो ॥

प्रश्न ३ : धम्मपदं या ग्रंथाचे महत्त्व स्पष्ट करा.

प्रश्न ४ : खालील संधिविग्रह करा.

- अ) नत्थि. ब) सप्पुरिसो.
क) नुपनय्यन्ति.

प्रश्न ५ : खालील समासिक शब्दाचा विग्रह करा.

- अ) धम्मपद. ब) सद्धम्मदेसना. क) पुण्फगन्ध.

प्रश्न ६ : खालील शब्दांची रूपे ओळखा.

- अ) मं, ब) तेसं, क) वेरेन, ड) समग्गानं, इ) तपो, प) बुड्हापचायिनो, फ) उपनय्यन्ति.

(पालि तिपिटक साहित्यामधील अतिशय महत्वाचा पालि ग्रंथ म्हणजे 'थेरगाथा' होय. थेरगाथा हा ग्रंथ सुत्तपिटकाच्या खुद्दकनिकाया मधील आहे. यात तथागत बुद्धाच्या काळातील थेर अर्थात भिक्खुंचे जीवनानुभव संग्रहीत आहेत. अर्थात थेरगाथा म्हणजे तथागत बुद्धाच्या काळातील भिक्खुंचे एक प्रकारे स्वकथन म्हणता येईल. हा ग्रंथ जागतीक साहित्यामध्ये सुद्धा अतिशय महत्वाचा मानला जातो. थेरगाथेमधील जवळ जवळ सर्वच थेर हे अर्हत होते अशी बौद्ध मान्यता आहे. सीलवत्थेरगाथे-मध्ये सीलवभिक्खूंचे जीवनानुभव आलेले आहेत. यात शीलाचे महत्व प्रतिपादन करण्यात आलेले आहे.)

सीलमेविध सिक्खेथ, अस्मिं लोके सुसिक्खितं ।
सीलं हि सब्बसम्पर्ति, उपनायति सेवितं ॥

सीलं रक्खेय्य मेधावी, पत्थयानो तयो सुखे ।
पससं वित्तिलाभ च, पेच्च सग्गे पमोदनं ॥

सीलवा हि बहूमिते, सञ्चमेनाधिगच्छति ।
दुस्सीला पन मित्तेहि, धसते पापं आचारं ॥

अवण्णं च अकित्तिंच, दुस्सीलो लभते नरो ।
वण्णं कित्तिं पससं च, सदा लभति सीलवा ॥

आदि सीलं पतिद्वाच, कल्याणानं च मातुकं ।
पमुखं सब्बधम्मानं, तस्सा सीलं विसोधये ॥

वेलां च संवरं सीलं, चित्तस्स अभिहासनं ।
तित्थं च सब्बबुद्धानं, तस्मा सीलं विसोधये ॥

(थेरगाथापालि, द्वारसकनिपातो, पालि प्रकाशन मंडळ, बिहार सरकार)

शब्दार्थ / सद्दृश्य

सिक्खेथ – शिकलेला.

उपनायति (क्रि.) – जवळ करतो, भेट घडवून आणतो.

सीलं (नपु.) – शील, सदाचरण.

मेधावी (वि.) – प्रज्ञावान, बुद्धिमान.

वित्ति लाभ (स्त्री.) – प्रीति लाभ.

पमोद (पु.) – आनंद, हर्ष.

पापं (वि.) – वाईट.

पससं (नपु.) – प्रशंसा, स्तुती.

पतिद्वा (स्त्री.) – प्रतिष्ठित, स्थापित.

विसोधये – शुद्ध करणे.

सुसिक्खितं (कृ.) – सुशिक्षित.

सेवित (कृ.) – सेवा करता, सोबत करता, अभ्यास करता.

रक्खेय्य – रक्षण्यायोग्य.

पत्थयान (वि.) – इच्छिता, कामना करता.

पेच्च (अ.) – मरणोत्तर, मृत्युनंतर.

बहूमिते (पु.) – अनेक मित्र.

कित्ति (स्त्री.) – कीर्ती, प्रसिद्धी.

लभति – प्राप्त होतो.

कल्याणानं (वि.) – कल्याण.

वेला (स्त्री.) – वेळ, समय.

स्वाध्याय h

प्रश्न १ : सदाचरणाचे महत्त्व थोडक्यात लिहा.

प्रश्न २ : “सीलव”चे जीवन चरित्र लिहा.

प्रश्न ३ : रूपे ओळखा.

१) पापं.	२) मितेहि.
३) नरो.	४) बुद्धानं.
५) चित्तस्स.	

□□□

(इतिवुत्तकं हा खुद्दकनिकायातील ग्रंथ असून तथागत “असे म्हणाले होते” असा त्याचा अर्थ आहे.

या ग्रंथात ११२ सुत्तांचा समावेश असुन, त्यातील काही उद्बोधक गाथा ह्या पद्यपाठासाठी निवडण्यात आलेल्या आहेत.

कल्याणमित्र कोण असतो, आळस का करू नये, मैत्री कशी करावी, वाचा योग्य कशी असते असे सुविचार स्पष्ट होताना दिसतात.

आचरणात आणण्यायोग्य आणि व्यवहारात उपयोगी असे सुविचार बुध्दाने सर्वासाठी सांगितलेले आहे.)

कल्याण मित्तो यो भिक्खु, सप्पतिस्सो सगारवो।
करं मित्तानं वचनं, सम्पजानो पतिस्सतो॥

अप्पमादं पसंसन्ति, पुञ्जकिरियासु पण्डिता।
अप्पमत्तो उभो अथे, अधिगण्हाति पण्डितो ॥

दिष्टु धर्मे च यो अत्थो, या चत्थो सम्परायिको।
अत्थाभिसमया धीरो, पण्डितो ति पवृच्चती’ति॥

एकं पि चे पाणमदुद्धुचितो, मेत्तायति कुसलो तेन होति।
सब्बे च पाणे मनसानुकम्पं, पहूतमरियो पकरोति पुञ्जं॥

चक्खुं सोतं च घानं च, जिव्हा कायो तथा मनो।
एतानि यस्स द्वारानि, सुगुत्तानिध भिक्खुनो॥

जागरन्ता सुणाथेतं, ये सुत्ता ते पबुज्ज़थ।
सुत्ता जागरितं सेय्यो, नत्थि जागरतो भयं॥

सीलं समाधि पञ्चाच, यस्स एते सुभाविता।
अतिकम्म मारधेयं, आदिच्छो व विरोचती’ति॥

मंसं चक्खु दिष्ट्वचक्खु, पञ्चाचक्खु अनुत्तरं।
एतानि तिणि चक्खूनि, अक्खासि पुरिसुत्तमो॥

सम्मा मनं पणिधाय, सम्मा वाचं च भासिय।
सम्मा कम्मानिकत्वान, कायेन इधं पुगलो॥

(खुद्दकनिकाय – इतिवुत्तकं – निवडक)

शब्दार्थ / सद्दत्थ

सम्पजानो (वि.) – सजकतेने.

अप्पमत्तो (वि.) – जागरूकता, जागरूक राहणारा.

सम्परायिको (वि.) – पुढे जाणारा.

सुगुत्तानिध (सुगुत्त) (अ) – सुरक्षित.

विरोचति – प्रकाशित करतो.

अक्खासि (क्रि.) – सांगितले, शिकविले.

सगारवो (वि.) – गौरवासह.

अप्पमादं (वि.) – जागरूकता, अप्रमादाला.

अधिगण्हाति (क्रि.) – प्राप्त करतो, मिळवितो.

सम्मा – (अ) योग्य, सम्यक.

अत्थाभिसमया (वि.) – योग्य वेळ.

पबुज्ज़थ (क्रि.) – जागणे, जाणणे.

स्वाध्याय *

प्रश्न १ : खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा -

१. कल्याण मित्र कोणाला म्हणावे?
२. मैत्री कशी करावी?
३. आळस का करू नये?

प्रश्न २ : खालील पालि प्रश्नांची उत्तरे पालिभाषेत लिहा -

१. केन पण्डितो ति पवुच्चति?
२. कतमो छ द्वारं सुगुत्तानिध करोति?

प्रश्न ३ : जोड्या लावा -

‘अ’ गट	‘ब’ गट
<ol style="list-style-type: none">१. पहुतमरियो -२. नत्थि जागरतो -३. ये सुत्ता-४. अप्पमादं पसंसन्ति -	<ol style="list-style-type: none">१. भयं.२. पुञ्जकिरियासु पण्डिता.३. पकरोति पुञ्जं.४. ते पबुज्ञथ.५. सुगुत्तानिध भिक्खुनो.

वटूपोतक - चरियं

सुत्तपिटकातील खुद्दकनिकायाच्या अंतर्गत येणाऱ्या ‘चरिया पिटक’ या काव्य ग्रंथातून ही ‘चरिया’ घेण्यात आलेली आहे. चरियपिटकात एकूण ३५ चरियांचे वर्णन करण्यात आलेले आहे. या चरियेत बोधिसत्वाने सत्य क्रियेने (सत्य पारमिता) वर्णव्यापासून स्वताचा जीव कसा वाचविला, त्याचे वर्णन करण्यात आलेले आहे.

पुनापरं यदा होमि, मगधे वट्टपोतको।
अजातपक्खो तरूणो, मंसपेसि कुलावके॥१॥

मुखतुण्डकेनाहरित्वा, माता पोसयती ममं।
तस्सा फस्सेन जीवामि, नत्थि मे कायिकं बलं ॥२॥

संवच्छरे गिर्महसमये, दवडाहो पदिप्पति।
उपगच्छति अम्हाकं, पावको कणहवत्तनी॥३॥

धमधमा इति एवं, सद्वयन्तो महा सिखी।
अनुपब्बेन झापेन्तो, अग्नि मममुपागमि॥४॥

अग्निवेगभया तीता, तसिता मातापिता मम।
कुलावके मं छहेत्वा, अत्तानं परिमोचयुं॥५॥

पादे पक्खे पजहामि, नत्थि मे कायिकं बलं।
सोहं अगतिको तत्थ, एवं चिन्तेसहं तदा॥६॥

येसाहं उपधावेय्यं, भीतो तसितवेधितो।
ते मं ओहाय पक्खन्ता, कथं मे अज्ज कातवे॥७॥

अत्थि लोके सीलगुणो, सच्चं सोचेय्यनुद्दया।
तेन सच्चेन काहामि, सच्चकिरियमुत्तमं॥८॥

आवज्जेत्वा धम्मबलं, सरित्वा पुब्बके जिने।
सच्चबलमवस्साय, सच्चकिरियमकासहं॥९॥

सन्ति पक्खा अपतना, सन्ति पादा अवश्नना।
मातापिता च निक्खन्ता, जात-वेद पटिक्कम॥१०॥

सह सच्चे कते मय्यं, महापञ्जलितो सिखी।
वज्जेसि सोलसकरीसानि, उदकं पत्वा यथा सिखी।
सच्चेन मे समो नत्थि, एसा मे सच्चपारमी ति॥११॥

(चरियापिटक)

शब्दार्थ / सद्व्याप्ति

वट्टपोतको	- लाव्याचे पिलु.	अजातपक्खो	- पंख न फुटलेला.
कुलावके	- घरट्यात.	फस्सेन (फस्स-पु.)	- स्पशने.
दवडाहो	- वणवा.	संवच्छर (नपु.)	- वर्ष, साल, संवत्सर.
कणहवत्तनी	- काळीराख.	सिखी (पु.)	- आग, ज्वाला.
छहेत्वा	- टाकून, सोडून.	परिमोचयुं	- सुट्का केली, मुक्त होण्या करीता.
पावक (पु.)	- अग्नि, आग, विस्तव.	झापेन्तो (झापेति क्रि.)	- जाळत.
अगतिको	- अगतिक होवुन.	ओहाय (पू.क्रि.)	- सोडून, मोकळे करून.
कातवे	- (कातुं नपु.) करण्यासाठी.	सरित्वा	- स्मरण करून.
निक्खन्त (कृ.)	- बाहेर काढलेला.	पटिक्कम (पु.)	- बाजूस होणे, दूर होणे.
सोलसकरिसानि	- सोळा पावूल (भूमि) मागे जाऊन.		

गोतमचरियं

(प्रस्तुत पाठात तथागताच्या जन्मापासून तर महापरिनिर्वाणापर्यंतच्या महत्वपूर्ण प्रसंगाचे सुंदर रितीने वर्णन केले आहे.
‘गोतमचरियं’ म्हणजे गौतमाची एकंदर जीवन चर्चा होय.)

हिमवन्त पस्सतो, कोसलेसु निकेतनो।
साकियानाम जातिया, धनविरियेन सम्पन्ना॥

तस्स सक्यानं गामे, जनपदे लुम्बिनीवने।
बोधिसतो मनुस्सानं, हित्तसुखायं जातो॥

सो सब्बस्स अत्थस्स, सिध्दी कता’ति।
तस्स सिध्दत्थ नाम अकंसु॥

तस्स महेसिनो, सुधोदन नाम पिता।
बुधस्स माता पन माया नामा॥

कस्सप सुगतं चे मे, सम्बुध्दे चतुर्वीसती।
आराधेत्वा महावीरो, तेहि बोधाय व्याकतो॥

पुरेत्वा पारमि सब्बा, पत्वा सम्बोधिमुत्तमं।
उतमो गोतमो बुध्दो, सते दुक्खा पमोचयि॥

मगधेसु उरुवेलायं, बोधिमुले महामुनी।
वेसाखपुण्णमायं सो, पतो सम्बोधिमुत्तमं॥

ततो सताहस्सन्तरं, वाराणसिं गन्त्वा।
पञ्चवग्निये भिक्खुं, पुरतो धम्मचक्रपवत्तयि॥

तत्थ वस्सं वसन्तो, भिक्खुसङ्घं सन्निपतित्वा।
मज्जमंडले चारिकं, कत्वा धम्मचिरटी’ ति॥

एवं पञ्चनेतो जिनो, पञ्चचताळीस समाप्तमो।
ठत्वा सब्बानि किञ्चानि, कत्वा लोकस्स सब्बथा॥

कुसिनारायं यमकसालानं अन्तरे वने।
वेसाखपुण्णमाय सो, दिपो लोकस्स निष्पुतो॥

(खुदकनिकाय – चरिया पिटक १५)

थुलवाचनं

१

पञ्चभेसज्ज कथा

तथागतांची तुलना अनेक वैद्यासी केली जाते. वैद्य ज्याप्रमाणे रोगाचे मुळ जाणुन औषध सुचवितो आणि रोग्याला दुकखमुक्त करतो, रोगमुक्त करतो. त्याचप्रमाणे तथागत सर्वोत्तम अष्टांगिक मार्गाच्या उपायाने मानवजातीला मानसिक आरोग्य मिळवून देतो. इथे मात्र नेहमीचा वैद्य व शारीरीक व्याधीवरील औषधोपचार हाच संदर्भ आहे. संघात रहाणाच्या भिक्खुंना बदलणाऱ्या क्रतुमानानुसार, हवा, पाणि इत्यादी बदलांना तोंड देताना अनेक रोग होत. उन्हाळ्यात उलट्या आणि अशक्तपणा हा त्रास अनेकांना होई. त्यासाठी आपल्या रोजच्या आहारातील पदार्थच औषध म्हणून तथागतांने सुचविले. आजही या पदार्थाचा - म्हणजे तूप, लोणी, तेल, मध व काकवी यांची औषध म्हणून किंवा औषधासारखा उपयोग केला जातो. जरुरीप्रमाणे भिक्खुने या औषधांचा उपयोग करावा. अशी तथागताने भिक्खु संघाला परवानगी दिली. कुठलाही नियम योग्यवेळी, शिथील केला पाहिजे. असा एक अत्यंत व्यवहारीक दृष्टीकोन (महावग्गातील) या पाठात दिसून येतो.

“तेन समयेन तथागतो सावत्थियं विहरति जेतवने अनाथपिण्डिकस्स आरामे। तेन खो पन समयेन भिक्खुनं सारदिकेन आबाधेन फुट्टानं यागु’पि पीता उगच्छति, भत्तं पि भुत्तं” उगहति। ते तेन किसा होन्ति, लुखा, दुब्बण्णा, उप्पण्डुप्पण्डुकजाता, धमनिसन्थतगता। अद्वसा खो तथागतो ते भिक्खु किसे, लूखे, दुब्बण्णे, उप्पण्डुप्पण्डुकजाते धमनिसन्थगते।”

“अथ खो तथागतो रहोगतस्स पटिसल्लीनस्स एवं चेतसो परिवितक्षो उदपादि - ‘किं नु खो अहं भिक्खुनं भेसज्जं अनुजानेयं। यं भेसज्जच्चेव अस्स भेसज्जसम्मतञ्च लोकय्य, आहारत्थञ्च फेरेय्य, न च ओळारियो आहारो पञ्जायेय्या’” ति। अथ खो तथागतो एतदहोसि - “इदानि खो पञ्च भेसज्जानि, सेय्यथीदं - सप्पि, नवनीतं, तेलं, मधुं, फाणितं, भेसज्जानि चेव भेसज्जसम्मतानि च लोकस्स, आहारत्थञ्च फरन्ति, न च ओळारिको आहारो पञ्जायति। यन्नुनाहं भिक्खुनं इमानि पञ्च भेसज्जानि अनुजानेयं, काले पटिग्हेत्वा काले परिभुज्जितुं” ति।

तेन खो पन समयेन भिक्खु तानि पञ्च भेसज्जानि काले, पटिग्हेत्वा काले, परिभुज्जन्ति। तेसं यानि पि तानि पाकतिकानि लुखानि भोजनानि तानिपि नच्छोदन्ति, पगेव सेनेसिकानि। ते तेन चेव सारदिकेन आबाधेन फुट्टा, इमिना च भत्ताच्छादकेन, तदुभयेन मिय्योसोमताय किसा होन्ति, लुखा, दुब्बण्णा, उप्पण्डुप्पण्डुकजाता, धमनिसन्थतगता।

अथ खो तथागता एतस्मिं निदाने एतस्मिं पकरणे धम्मिं कथं कत्वा भिक्खुं आमन्तेसि - “अनुजानामि भिक्खवे, तानि पञ्च भेसज्जानि पटिग्हेत्वा काले पि विकाले पि परिभुज्जितुं” ति।

(महावग्ग - भेसज्जकथा - विनयपिटक)

शब्दार्थ / सद्विप्र

सारदिक (वि.) – शरदरुतुतील.

उगच्छति (क्रि.) – उलटून पडतो.

भुतं (वि.) – खालेला.

दुब्बण्णा (वि.) – दुर्बळ, असक्त.

रहोगत (वि.) – एकान्तात असतांना.

पटिसळीनस्स (वि.) – एकान्तात ध्यान धारणा करीत असतांना.

परिवितक्को (पु.) – विचार, विमर्श.

अनुजानेय्य (अनुजानाति-क्रि.) – मी परवानगी देणे योग्य आहे.

काले – योग्य वेळी, भिक्खुंच्या भोजनांची जी ठराविक वेळ बुद्धाने सांगितली होती त्यावेळी (च).

भत्ताच्छन्दकेन – (वि.) अयोग्य आहाराने.

काकवी (ख्री.) – ऊसाच्या रसाचा घटू पाक.

आबाध (पु.) – रोग.

भत्तं (नपु.) – भात.

लुखा (वि.) – रुक्ष, कोरडे.

धमनिसन्थतगता – ज्याचे अवयव रक्तवाहिन्यानी भरलेले आहेत म्हणजे ज्यांच्या शरिरावर अशक्तपणामुळे शिरा दिसत आहेत असे.

भेसज्जं (नपुं.) – औषध.

आहारतं फरेय्य (वि.) – प्रमुख, स्थूल.

नच्छादेन्ति – नीटपणे खाऊ शकत नव्हते.

सेनेसिक – (सेनेसिक) स्निग्ध, म्हणजेच तेलतुपाचा वापर केलेले जड जेवण.

पुणिका थेरी

(पुढील गाथा खुदकनिकायातील ‘थेरीगाथा’ या काव्यसंग्रहातून घेतल्या आहेत. पुणिका ही एका मोलकरणीची मुलगी. ती बुधाच्या उपदेशाने साधक भिक्खुणी झाली. पहाटेला कुडकुडत नदीत स्नान करणाऱ्या एका ब्राह्मणाशी तिचा संवाद झाला. ती म्हणाली की, खरी शुध्दी पाण्यात बुडी मारून होत नाही. कारण तसे असेल तर सतत पाण्यात असणारे जलचर प्राणी अत्यंत शुध्द म्हणून स्वर्गाचे अधिकारी ठरतील. शिवाय नद्या तर सर्व काही वाहून नेतात तर पापाबरोबर एखाद्यावेळेस पुण्यही वाहून नेतील. अशाप्रकारे त्या ‘उदकसुधिदक’ म्हणजे ‘स्नानाने पाप धुतले जाते’ असे मत असलेल्या ब्राह्मणाचे मतपरिवर्तन पुणिका करते. या गाथांमध्ये असलेला संवाद अत्यंत जिवंत आणि उद्बोधक आहे.

‘उदहरी अहं सीते, सदा उदकमोतरि।
 अय्यानं दण्डभयभीता, वाचादोसभयट्टिता॥१॥

कस्स ब्राह्मण त्वं भीतो सदा उदकमोतरि।
 वेधमानेहि गतेहि, सीतं वेदयसे भुसं’॥२॥

‘जानन्ती च तुवं भोति, पुणिके परिपुच्छसि।
 करोन्तं कुसलं कम्मं, रून्धन्तं कम्मं पापकं॥३॥

यो च वुङ्गो वा दहरो वा, पापकम्मं पकुब्बति।
 उदकाभिसेचना सो’पि, पापकम्मा पमुच्चति॥४॥

‘को’ नु ते इदमक्खासि, अजानन्तस्स अजानतो।
 उदकाभिसेचना नाम, पापकम्मा पमुच्चति॥५॥

सगं नून गमिस्सन्ति, सब्बे मण्डूककच्छपा।
 नागा च सुंसुमारा च, ये च’ञ्जे उदकेचरा ॥६॥

ओरभिका सूकरिका, मच्छिका मिगबन्धका।
 चोरा च वज्ञाघाता च, ये च’ञ्जे पापकम्मिनो ।
 उदकाभिसेचना ते पि, पापकम्मा पमुच्चरे॥७॥

सचे इमा नदियो ते पापं, पुब्बेकतं वहेय्युं।
 पुञ्जाप्पि’पा वहेय्युं, ते तेन त्वं परिबाहिरो (अस्स)॥८॥

यस्स ब्राह्मण त्वं, भीतो सदा उदकमोतरि।
 तमेव ब्रह्मे मा कासि, मा ते सीतं छविं हने॥९॥

‘कुमगं पटिपन्नं मं, अरियमगं समानयि।
 उदकाभिसेचनं भोति, इमं साटं ददामि ते’॥१०॥

तुयहेव साटको होतु, ना’हं इच्छामि साटकं।
 सचे भायसि दुक्खस्स, सचे ते दुक्खमप्पियं॥११॥

मा कासि पापकं कम्मं, आवि वा यदि वा रहो।
 सचे च पापकं कम्मं, करिस्ससि करोसि वा॥१२॥

न ते दुक्खा पमुत्य’ त्थि, उपेच्चापि पलायतो।
 सचे भायसि दुक्खस्स, सचे ते दुक्खमप्पियं॥१३॥

उपेहि सरणं बुधं, धम्मं सङ्घञ्च तादिनं।
 समादियाहि सीलानि, तं ते अत्थाय हेहिति’॥१४॥

‘उपेमि सरणं बुधं, धम्मं सङ्घञ्च तादिनं।
 समादियामि सीलानि, तं मे अत्थाय हेहिति’॥१५॥

शब्दार्थ / सदृश्य

उदहारी (वि.) – पाणी भरणारी, पाणी आणणारी.

दण्डभय (नपु.) – शिक्षेची भिती किंवा भय.

वेधमानेहि (वेधमान वि.) – थरथरणाऱ्या, कापणाऱ्या.

सीतं वेदयसे भुसं – तुला चांगली थंडी वाजत आहे.

परिपुच्छसि (परिपुच्छति क्रि.) – विचारतेस.

मण्डूककच्छपा – बेढूक आणि कासवे.

नाग (पु.) – पाणसर्प, जलसर्प.

ओरांभिका (ओरांभिक पुं.) – मेंडे मारणारे खाटिक.

मिगबन्धका (मिगबन्धका पुं.) – फासेपारधी.

वज्जळघाता (वज्जळघात पुं.) – वध करणारा, खून करणारा.

सीते (सीत वि.) – गारठ्यात, थंडीत.

भयटूता (भय+अटूता – वि.) – भयाने आर्त झालेली.

गतेहि (गत – नपुं.) – अवयवांनी, गात्रांनी.

जानन्ती (वि.) – जाणणारी.

उदकाभिसेचना (उदका भिसेचना-नपु.) – पाण्यात स्नान करण्याने.

सुसुमारा (सुसुमार – पुं) – सुसरी.

मच्छिका (मच्छिक – पु.) – मासे मारणारे.

पुब्बेकतं (वि.) – पूर्वी केलेले.

साटकं (साट पुं.) – आंघोळीचे वस्त्र, पंचा.

मा ते सीतं छवि हने – थंडीने तुझ्या शरीरावर वाईट परिणाम न होवो.

□□□

परिशिष्ट – एक

अ) पालि निबंध-

१. पञ्चसीलानि.
२. कस्सको.
३. बोधिरुक्खा.
४. मम विज्जालयो.
५. मम परिवार.
६. मर्यहं गामं.
७. मयूरो.
८. धम्मराजा असोको.
९. पालिभासाय उपयोगो.

परिशिष्ट

१. अतीते वाराणसियं ब्रह्मदत्ते रज्जं कारेन्ते बोधिसत्तो हिमवन्तपदेसे सीहयोनियं। तस्स छ कनिंठभातरो एका च भगिनी अहोसि, सब्बेपि कथनगुहायं। तस्सा पन गुहाय अविदूरे रजतपब्बते एका फलिकागुहा अत्थि, तथे को न वसति। अपरभागे सीहानं कालमकंसु। ते भगिनी सीहपोतिकं कथनगुहायं ठपेत्वा गोचराय पक्षमित्वा मंसं तस्सा देन्ति।

(सिंगलो, वसन्ति, अहरित्वा, निब्बत्ति, मातापितरो)

२. वासिंठि वेसालियं निब्बति। वयपत्ता समान जातिकस्सदिन्ना अहोसि। सा पतिकुलं सुखसवासेनवासि। सा एकं पुतं लभि। अपरकाले सो पुतो। तेनु सा उम्मतका अहोसि। सा गेहतो मिथिलानगरं आगच्छि।

(पलायित्वा, कुलपुत्तस्स, कुलगेहे, गन्त्वा, कालमकासि)

३. पुनापरं यदा होमि मिथिलाय पुरुत्तमे। निमि नाम महाराजा पण्डितो। तदाहं चतुसालं चतुमुखं। तत्थ दानं मिग-पक्खिव नरादीनं। अच्छादनश्च सयनश्च अन्नपानश्च। अब्भोच्छिन्नं महादानं पवत्तयि। यथापि सेवको सामि धनहेतुमुपागतो। कायेन वाचा मनसा आराधनीयमेसति।

(करित्वान, मापयित्वान, भोजनं, कुसलत्थिको, पवत्तेसि)

इतर काही परिच्छेदा करीता कथा-

सोणा, एकं गामं, महापिङ्गलो राजा, अनोपमा, सुंसुमारजातक, इत्यादी विषयावर कथा पूर्ण करा।

ब) टीपा

१. चैत्य.
२. स्तूप.
३. धम्मपद.
४. जातक.
५. अंजिठा लेणी.
६. वेरुळ लेणी.

नमुना बहुपर्याची प्रश्न

१. धम्मपद

- i) धम्मपदात एकुण किती गाथा आहेत ?
अ) ४२५ ब) ४०० क) ४२३
- ii) धम्मपद हा ग्रंथ किती वगात विभागलेला आहे ?
अ) २६ ब) २८ क) ३०
- iii) कोणत्या देशातील भिवखूना धम्मपद मुख्यपाठ केल्याशिवाय उसंपदा मिळत नाहीं ?
अ) थायलंड ब) श्रीलंका क) ब्रह्मदेश
- iv) धम्म म्हणजे काय ?
अ) सदाचार ब) धर्म क) आचार

२. जातक

- i) जातक कथांची संख्या किती आहे ?
अ) ५५० ब) २२० क) प४५
- ii) जातक कथेत नायक कोण असतो ?
अ) बोधिसत्त्व ब) पदमपाणि क) वज्रपाणि
- iii) खुद्दक निकायाचा जातक ग्रंथ कोणत्या क्रमांकाचा आहे ?
अ) १५ ब) १० क) ८

(पुढील प्रश्न संपूर्ण आणि संयुक्तसाठी उपयोगात आणता येतील)

३. लेणी

- i) भित्ती चित्रासाठी कोणती लेणी जग प्रसिद्ध आहे ?
अ) वेरुळ ब) अंजिठा क) जूनर
- ii) अंजिठा लेणीचा शोध कोणत्या इ.स. मध्ये लागला ?
अ) १८१९ ब) १९२० क) १७१९
- iii) वेरुळ येथे किती लेण्या आहेत ?
अ) ३४ ब) ४० क) ४२

- iv) डोंगरात कोरलेल्या वास्तूला काय म्हणतात ?
 अ) लेणी ब) मूर्ती क) गुहा
- v) महाराष्ट्रातील कोणत्या डोंगर रांगेत सर्वाधिक लेण्या आहेत ?
 अ) नीलगिरी ब) सह्याद्री क) सातपूडा
- vi) अंजिठा येथे किती लेण्या आहेत ?
 अ) १० ब) २६ क) ३०
- vii) औरंगाबाद जवळ कोणती लेणी जग प्रसिद्ध आहे ?
 अ) अंजिठा ब) भाजेकार्ले क) जुनर

४. स्तुप आणि चैत्य

- i) चैत्यगृहात कोणाच्या समोर बसून ध्यान करायचे असते ?
 अ) बुद्धमुर्ती ब) आचार्य क) स्तुप
- ii) सांची येथील काय प्रसिद्ध आहे ?
 अ) लेणी ब) स्तुप क) चौत्य
- iii) सर्वात मोठे कोरलेले चैत्यगृह कोठे आहे ?
 अ) अंजिठा लेणी ब) कान्हेरी लेणी क) भाजेकार्ले लेणी

परिशिष्ट दोन-व्याकरण (संपूर्ण व संयुक्तसाठी)

१. नामरूपावली

‘धम्म’ अकारान्त पुळिंग

विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	धम्मो	धम्मा
दुतिया	धम्मं	धम्मे
ततिया	धम्मेन	धम्मेहि, धम्मेभि
चतुर्थी	धम्माय, धम्मस्स	धम्मानं
पञ्चमी	धम्मा, धम्मस्मा, धम्महा	धम्मेहि, धम्मेभि
छट्टी	धम्मस्स	धम्मानं
सत्तमी	धम्मे, धम्मस्मिं, धम्महि	धम्मेसु
आलपन (संबोधन)	धम्म, धम्मा	धम्मा

बुध्द, पुत्त, रुक्ख, बालक, सावक इत्यादी रूपे ‘धम्म’ अकारान्त पुळिंग या प्रमाणे होतात.

‘वन’ अकारान्त नपुसकलिंग

विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	वनं	वना, वनानि
दुतिया	वनं	वना, वनानि
ततिया	वनेन	वनेहि, वनेभि
चतुर्थी	वनाय, वनस्स	वनानं
पञ्चमी	वना, वनस्मा, वनम्हा	वनेहि, वनेभि
छट्टी	वनस्स	वनानं
सत्तमी	वने, वनस्मिं, वनम्हि	वनेसु
आलपन (संबोधन)	वन	वना, वनानि

धन, पाप, उदक, सील, चीवर, लोचन, हिरञ्ज, दान, सोत ओदन, सोपान इत्यादी शब्द ‘वन’ या प्रमाणे होतात.

‘भिक्खु’ उकारान्त पुळिंग

विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	भिक्खू	भिक्खू, भिक्खवो
दुतिया	भिक्खूं	भिक्खू, भिक्खवो
ततिया	भिक्खूना	भिक्खूहि, भिक्खूभि
चतुर्थी	भिक्खूनो, भिक्खूस्स	भिक्खूनं
पञ्चमी	भिक्खूना, भिक्खूस्मा, भिक्खूम्हा	भिक्खूहि, भिक्खूभि
छट्टी	भिक्खूनो, भिक्खूस्स	भिक्खूनं
सत्तमी	भिक्खूस्मिं, भिक्खूम्हि	भिक्खूसु, भिक्खूसु
आलपन (संबोधन)	भिक्खू	भिक्खू, भिक्खवे, भिक्खवो

सेतु, गुरु, भानु इत्यादी शब्द ‘भिक्खु’ प्रमाणे होतात.

‘लता’ आकारान्त स्त्रीलिंग

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	लता	लता, लतायो
दुतिया	लतं	लता, लतायो
ततिया	लताय	लताहि, लताभि
चतुर्थी	लताय	लतानं
पञ्चमी	लताय	लताहि, लताभि
छट्ठी	लताय	लतानं
सत्तमी	लतायं, लताय	लतासु
आलपन (संबोधन)	लते	लता, लतायो

माला, सुजाता, विमला, गाथा, मेत्ता, विसाखा, इत्यादी ‘लता’ प्रमाणे होतात

प्रथम पुरुष वाचक सर्वनाम ‘अम्हं’

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	अहं	मयं, अम्हे, नो
दुतिया	मं, मम	अम्हाकं, अम्हे, नो
ततिया, पञ्चमी	मया, मे	अम्हेहि, भि, नो
चतुर्थी, छट्ठी	मम, मय्हं, ममं, मे	अम्हेहि, भि, नो
सत्तमी	मयि	अम्हं, भि, नो

द्वितीय पुरुषवाचक सर्वनाम ‘तुम्ह’

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	त्वं, तुवं	तुम्हे, वो
दुतिया	त्वं, तुवं, तं, तवं	तुम्हे, वो
ततिया, पञ्चमी	तया, त्वया, ते	तुम्हेहि, तुम्हेभि, वो
चतुर्थी, छट्ठी	तव, तुय्हं, तुम्हं, ते	तुम्हाकं, वो
सत्तमी	त्वयि, तयि	तुम्हेसु

‘य’ पुरुषिंग सर्वनाम

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	यो	ये
दुतिया	यं	ये
ततिया	येन	येहि, येभि
चतुर्थी	यस्स	येस, येसान
पञ्चमी	यस्मा, यम्हा	येहि, येभि
छट्ठी	यस्स	येसं, येसान
सत्तमी	यस्मिं, यम्हि	येसु

प्रश्नार्थक सर्वनाम ‘क’ पुलिंग

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	को	के
दुतिया	कं	के
ततिया	केन	केहि, केभि
चतुर्थी	कस्स, किस्म	केस, केसानं
पञ्चमी	कस्मा	केहि, केभि
छट्ठी	कस्स, किस्स	केस, केसानं
सत्तमी	कस्मि-म्हि. किस्मि-म्हि	केसु

प्रश्नार्थक सर्वनाम ‘क’ स्त्रीलिंग

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	का	का, कायो
दुतिया	कं	का, कायो
ततिया	काय	काभि, काहि
चतुर्थी	कस्सा, काय	कासं, कासानं
पञ्चमी	काय	काभि, काहि
छट्ठी	कस्सा	कासं, कासानं
सत्तमी	कस्सं, कायं	कासु

२. धातुरूपावली

धातुविषयी काही माहिती.

१. पाली भाषेत दोन पद (प्रकार) आहेत.

१. परस्पपद (परस्मैपद) आणि २. अत्तनोपद आत्मनैपद

प्रामुख्याने पालीमध्ये परस्पदाचा उपयोग करण्यात येतो व अत्तनोपदाची रूपे कमी आढळतात. अत्तनोपद कर्मणि व कवितेत उपयोगात येतात.

२. पाली व्याकरणात अनुक्रमे तीन पुरुष आहेत. पाली व मराठी व्याकरणातील पुरुषांमध्ये खालील प्रमाणे क्रम आहे.

पाली	मराठी
उत्तम पुरिस	प्रथम पुरुष
मज्जिम पुरिस	द्वितीय पुरुष
पठम पुरिस	तृतीय पुरुष

३. काळ व अर्थवाचक काही पाली व मराठी संज्ञा पुढील प्रमाणे

पाली	मराठी
१. पच्चुपन्नकाळ / वर्तमानकाळ	वर्तमानकाळ
२. हीयन्तनी / आगतकाळ	भूतकाळ
३. भविस्सन्ती / अनागतो	भविष्यकाळ

वर्तमानकाळ (पच्चुपन्नकाळो)

प्रत्यय परस्पपद

पुरुष	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष (उत्तम पुरिस)	मि	म
द्वितीय पुरुष (मज्जिम पुरिस)	सि	थ
तृतीय पुरुष (पठम पुरिस)	ति	अन्ति

‘खाद’ धातु – (खाणे)

पुरुष	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष (उत्तम पुरिस)	खादामि	खादाम
द्वितीय पुरुष (मज्जिम पुरिस)	खादसि	खादथ
तृतीय पुरुष (पठम पुरिस)	खादति	खादन्ति

नम, गच्छ, कस, पठ, भव इत्यादी धातु ‘खाद’ प्रमाणे होतात.

भूतकाल (अतीतकाल / हित्यन्तनी)

प्रत्यय परस्परपद

पुरुष	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष (उत्तम पुरिस)	इं	इम्ह
द्वितीय पुरुष (मञ्जिम पुरिस)	इ	इत्थ
तृतीय पुरुष (पठम पुरिस)	इ	इंसु, उं

‘गच्छ’ / ‘गम’ धातु (= जाणे)

पुरुष	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष (उत्तम पुरिस)	गच्छि	गच्छिम्ह
द्वितीय पुरुष (मञ्जिम पुरिस)	गच्छि	गच्छित्थ
तृतीय पुरुष (पठम पुरिस)	गच्छि	गच्छिंसु, गच्छुं

नम, कस, वस, पठ, लभ, कील इत्यादी धातु ‘गच्छ’ प्रमाणे होतात.

भविष्यकाल (भविस्सन्ती / अनागत काल)

प्रत्यय परस्परपद

पुरुष	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष (उत्तम पुरिस)	इस्सामि	इस्साम
द्वितीय पुरुष (मञ्जिम पुरिस)	इस्ससि	इस्सथ
तृतीय पुरुष (पठम पुरिस)	इस्सति	इस्सन्ति

‘नम’ धातु (= नमन करणे)

पुरुष	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष (उत्तम पुरिस)	नमिस्सामि	नमिस्साम
द्वितीय पुरुष (मञ्जिम पुरिस)	नमिस्ससि	नमिस्सथ
तृतीय पुरुष (पठम पुरिस)	नमिस्सति	नमिस्सन्ति

कस, पठ, बस, गच्छ, वद, खाद, कील इत्यादी धातु ‘नम’ प्रमाणे होतात.

३. संधी

१. स्वरसंधी :

एकामागून एक येणारे स्वर एकत्र मिळाल्यास स्वरसंधी होते.

स्वरसंधीचे काही नियम खालील प्रमाणे आहेत.

- १) स्वराच्या पुढे स्वर आल्यास त्यांचा संधि होताना पहिल्या स्वराचा लोप होतो.

उदा. पुरिस + उत्तमो.

पुरिस + अ + उत्तमो.

पुरिस + उत्तमो.

तत्र + इमे = तत्रिमे.

अज्ज + उपोसथो = अज्जुपोसथो.

- २) स्वरांपुढे 'स्व' असेल तर त्याचा संधि होताना पुढच्या स्वराचा लोप होतो.

उदा. सो + अहं.

स + ओ + अ + हं = सोहं.

सो + अपि = सोपि.

चत्तारो + इमे = चत्तारोमे.

- ३) स्वराच्या पुढे स्वर आल्यास त्यांचा संधि होताना केव्हा दोहोपैकी एकाचाही लोप होत नाही.

उदा. कञ्चा + इव.

क + ञ्च + आ + इ + व = कञ्चाइव.

लता + इव = लाताइव.

केव्हा केव्हा 'लताव' आणि 'लतेव' सुद्धा होतो.

- ४) लोप झालेल्या स्वरापुढे 'इ' असेल तर त्या ऐवजी 'ए' होतो. 'उ' असेल तर त्याचा 'ओ' होतो.

उदा. तस्स + इंद, तस्स + एंद = तस्सेंद.

वात + इरिं = वातेरिं.

वाम + उरु = वामोरु.

वि + उदकं = वोदकं.

- ५) 'इ' आणि 'उ' च्या पुढे 'अ' आला तर तो अनुक्रमे 'य' आणि 'व' होतो.

उदा. वि + अकासि.

व + इ + अकासि.

व + य + अकासि = व्याकासि.

वि + आकती = व्याकतो.

सु + आगतं.

स + उ + आगतं.

सू + व + आगतं = सागतं.

बहु + आबाधो = बद्धाबाधो.

६) ‘ए’ आणि ‘ओ’ च्या पुढे स्वर आल्यास त्यांचा क्रमाने ‘य’ आणि ‘व’ होतो.

उदा. ते + अज्ज.

त + ए + अज्ज.

त + य + अज्ज = त्यज्ज.

मे + अयं – म्यायं.

सो + अहं.

स + ओ + अहं.

स + व + अहं = साहं.

सो + अयं = सायं.

७) ‘गो’ शब्दाच्या पुढे स्वर आल्यास ‘गो’ शब्दाचा ‘गव’ असा आदेश होतो.

उदा. गो + अस्स.

गव + अस्स = गवस्स.

गो + एळकं.

गव + एळकं = गवेळक.

८) ‘इति’ शब्दाच्या पुढे ‘एवं’ शब्द आला असल्यास ‘इति’ शब्दाचा ‘इत्व’ असा आदेश होतो.

उदा. इति + इव = इत्व + एव.

इत्वेव = इच्छेव.

९) ‘इदं’ आणि ‘एवं’ हे शब्द पुढे आल्यास मध्ये ‘य’ हा आगम होतो.

उदा. मा + इदं = मयिदं.

न + इदं = नयिदं.

१०) ‘छ’ च्या पुढे येणाऱ्या स्वराचा केव्हा केव्हा ‘ळ’ होतो.

उदा. छ + अभिज्ञा.

छ + ळ + भिज्ञा = छळभिज्ञा.

छ + आयतन = छळायतन.

११) केव्हा केव्हा अनुस्वाराच्या पुढे येणाऱ्या स्वराचा लोप होतो.

उदा. कतं + इति = कतन्ति, किं + इति = किन्ति.

२) व्यञ्जन सन्धि-

- १) 'पर' अक्षर हे जर व्यञ्जन असेल तर बहुधा पूर्व च्छस्व स्वराचा दीर्घ स्वर होतो आणि दीर्घ स्वराचा च्छस्व स्वर होतो.
उदा. मुनि + चरे = मुनीचरे.
माग + भारी = मागभारी.
सम्म + धम्मो = सम्माधम्मो.
- २) पूर्व - शब्दातील अन्त्य अक्षर स्वर असून पर शब्दाचे पहिले अक्षर व्यञ्जन असेल तर काही वेळा त्या व्यञ्जनाचे द्वित्व होते.
उदा. प + गहो = पगहो.
दु + कतं = दुक्कतं, दुक्कटं.
- ३) 'ए' तसेच 'ओ' नंतर कोणताही वर्ण आल्यास काहीवेळा 'ए' आणि 'ओ' दोघाचाही 'अ' होतो
उदा. सो + सीलवा = ससीलवा.
एसो + धम्मो = एसधम्मो.
याचके + आगते = याचकमागते.

३) निग्गहीत सन्धि-

- १) काही वेळा निग्गहीता (अनुस्वारा) चा आगम होतो तो आगम मित्रवत असतो.
उदा. चकखु + उदपादि = चकखुं उदपादि.
त + खणे = तंखणे.
- २) काही वेळा निग्गहीताचा लोप होतो.
उदा. बुद्धानं + सासनं = बुद्धान सासनं.
एवं + अहं = एवाहं.
कथं + अहं = कथाहं.
- ३) निग्गहीतापुढे स्वर आल्यास काही वेळा निग्गहीताचे 'म' 'य' तसेच 'द' असे आदेश होतात.
उदा. तं + अहं = तमहं.
तं + इदं = तयिदं.
तं + अलं = तदलं.

४. समास

भाषेत जेव्हा दोन किंवा अधिक शब्द एकत्र येऊन व्याकरणदृष्ट्या एक शब्द होतो तेव्हा त्याला समास किंवा सामासिक ‘शब्द’ असे म्हणतात. असे समास हे अभिजात भाषांचे वैशिष्ट्य होय. पालि भाषेमध्ये समासांचे प्रमुख प्रकार पुढीलप्रमाणे आहेत.

- १) द्वन्द्व (द्वन्द्व) समास.
- २) तप्पुरिस (तत्पुरुष) समास.
- ३) बहुबीहि (बहुत्रीहि) समास.
- ४) अव्ययीभाव (अव्ययीभाव) समास.

१) द्वन्द्व समास –

दोन अथवा जास्त शब्दातील ‘च’ (आणि) चा लोप करून जो समास तयार होतो त्याला ‘द्वन्द्व’ समास असे म्हणतात. यामध्ये सर्व शब्द सारख्याच महत्त्वाचे असतात. द्वन्द्व समास दोन प्रकारे आहेत.

अ) समाहार द्वन्द्व समास, ब) इतरेतर द्वन्द्व समास.

अ) समाहार –

दोन संज्ञा समासात येऊन ‘च’ ने जोडल्यावर अर्थ प्रगट करतात आणि एक समाहाराचा (समूहाचा) बोध करतात तेव्हा तो समाहार द्वन्द्व समास होतो हा समास नपुंसकलिंगी असतो.

उदा. मुखं च नासिका च	मुखनासिकं.
गीतं च वादितं च	गीतवादितं.
युगं च नङ्गलं च	युगनङ्गलं.
डंसो च मक्सो च	डंसमक्सं.
विज्ञा च चरणं च	विज्ञाचरणं.
दासि च दासो च	दासिदासं.
कण्हो च सुक्को च	कण्हसुक्कं.

ब) इतरेतर –

जेव्हा समासातील दोन्ही पदे प्रधान असतात तेव्हा त्यास इतरेतर द्वन्द्व समास म्हणतात. हा समास नित्य बहुवचनी असून शेवटच्यापदाचे लिंग हे त्या संपूर्ण समासाचे लिंग असते.

उदा. चन्द्रिमा च सुरियो च	चन्द्रिमसुरिया.
समणो च ब्राम्हणो च	समणब्राम्हणा.
माता च पिता च	मातापितरो.
पिता च पुत्रो च	पितापुत्रा.

२) तप्पुरिस (तत्पुरुष) –

तत्पुरुष समासाचे प्रकार पुढील प्रमाणे होतात.

१. विभत्ति तत्पुरुष.
२. कर्मधारय.
३. द्विगु.
४. मज्जिमपदलोपी.
५. नज्जतप्पुरिस.
६. अलुत्ततप्पुरिस.
७. उपपदतप्पुरिस.

विभक्तितपुरिस (विभक्ती तत्पुरूष)-

दुतिया तप्पुरिस

उदा.	गामं	गतो	गामगतो.
	देसं	गतो	देसगतो.
	बन्धनं	गतो	बन्धनगतो.

ततिया तप्पुरिस-

दुतिया तप्पुरिस

उदा.	बुधेन	भासतं	बुध्दभासितं.
	पितुना	सदिसो	पितुसदिसो.

चतुर्थी तप्पुरिस-

उदा.	संघाय	भतं	संघभतं.
	कुण्डलाय	सुवण्णं	कुण्डलसुवण्णं.
	रजनाय	दोणि	रजनदोणि.
	नहानाय	जलं	नहायजलं.

पञ्चमी तप्पुरिस-

उदा.	चोरस्मा	भयं	चोरभयं.
	पापस्मा	मुत्तो	पापमुत्तो.
	मुसावादा	विरति	मुसावाद विरती.

छट्टी तप्पुरिस-

उदा.	रुक्खस्स	साखा	रुक्खसाखा
	धञ्जस्स	रासि	धञ्जरासि.
	रञ्जो	पुत्तो	राजपुत्तो.
	रञ्जो	पुरिसो	राजपुरिसो.
	मगधानं	राजा	मगधराजा.

सत्तमी तप्पुरिस-

उदा.	संसारे	दुक्खं	संसारदुक्खं.
	जले	कीळा	जलकीळा.
	आकासे	गमनं	आकासगमनं.
	अकाले	मेघो	अकालमेघो.

२) कर्मधारय - जेव्हा समासातील दोन्ही घटक एकाच विभक्तीत असतात (समानाधिकरण) तेव्हा कर्मधारय समास होतो.

उदा.	महन्तो	पुरिसो	महापुरिसो.
	मुखंचन्दो	विय	मुखचन्दो.
	पञ्जा सुरियो	विय	पञ्जासुरियो.
	विज्ञा एव	धन	विज्ञाधनं.
	बुध्दोसो येव	आचरियो	बुध्दघोसाचरियो.

३) दिगु - जेव्हा कर्मधारय समासाचे पहिले पद संख्यावाचक असते तेव्हा दिगु समास होतो.

उदा.	दस	सीलानि	दससीलानि.
	एको	पहारो	एकप्पहारो.

४) मज्जिपदलोपि – कर्मधारय समासात दोन पदांना जोडणारे पद जेव्हा गाळले जाते तेव्हा मज्जिमपदलोपि समास होतो.

उदा.	गन्धेन पिट्ठिया	मिस्सित उग्गतो	तेलं पासाणो	गन्धतेलं. पिट्ठिपासाणो.
------	--------------------	-------------------	----------------	----------------------------

५) नज तप्पुरिस – जेव्हा नकारवाचक किंवा निषेधवाचक अव्ययाचा नामाशी समास होतो तेव्हा त्याला नज तप्पुरिस समास म्हणतात.

उदा.	न न न न न धम्मस्स संसयस्स	मनुस्सो कालो पण्डितो वसलो ब्राह्मणो विरुद्धो अभावो	अमनुस्सो. अकालो. अपण्डितो. अवसलो. अब्राह्मणो. अधम्मो. असंसयो.
------	---	--	---

६) अलुत्त तप्पुरिस – या प्रकारात पहिल्या पदाचा विभक्ती प्रत्यय तसाच राहतो, त्याचा लोप होत नाही.

उदा.	परस्स अन्ते उदके	पदं वसति चरन्ति	परस्सपदं. अन्तेवासि. उदकेचरा.
------	------------------------	-----------------------	-------------------------------------

७) उपपद तप्पुरिस – जेव्हा समासाचे दुसरे पद धातुसाधित असते आणि ते स्वतंत्रपणे वापरता येत नाही तसेच समासाचा विग्रह केला असता त्या धातूसाधित पदाचे क्रियापदात रूपांतर होते. तेव्हा उपपद तप्पुरिस समास होतो.

उदा.	फले कुम्भं धनं धम्मं	जायति करोति ददाति जानाति	इति इति इति इति	फलजं. कुम्भकारो. धनदो. धम्मञ्जू.
------	-------------------------------	-----------------------------------	--------------------------	---

३) बहुब्बीही समास – ज्यावेळी दोन किंवा अधिक पदांचा समास तयार तो संपुर्ण समास दुसऱ्याचा एखाद्या नामाचे किंवा अर्थाचे विशेषण होतो व त्याविषयी माहिती सांगतो त्यावेळी बहुब्बीहि (बहुब्रीहि) समास म्हणतात.

उदा.	बहूनि धनानि यस्स सो जितानि इंद्रियानि यस्स सो लम्बा कण्णा यस्स सो समानं उदरं यस्स सो मना सेद्धा एतेसं इति उदकं पीयते अस्मिं इति	बहुधनो. जितिन्द्रियो. लम्बकण्णो. सोदरियो. मनोसेद्धा. उदापान.
------	--	---

४) अव्ययीभाव – जेव्हा समासाचे पहिले पद अव्यय आणि दुसरे नाम असते तेव्हा संपुर्ण समास अव्यय होतो म्हणून त्याला अव्ययीभाव समास म्हणतात.

उदा.	दिने वस्से नगरा कम्मं गंगाय	दिने वस्से बहि अनतिकम्मं समीप	पटिदिनं. अनुवस्सं. बहिनगरे. यथाकम्मं. उपगंगं.
------	---	---	---

५. विशेषण व अव्यये

धातुसाधित विशेषणे व अव्यये

१. कर्मणि भूतकाल वाचक धातुसाधित, विशेषणे-

दा - दिनं.
पूज - पूजित.
सं+तुस - सन्तुष्ट.
प+इस - पेसित.
चिन्त - चिन्तित.
नस - नष्ट.
लभ - लध्द.
लज्ज - लज्जित.
पठ - पठित.
अनु+भु - अनुभूत.
अलं+कर - अलंकृत.

कर - करतं.
पति+द्वा - पतिद्वितं.
गम - गत.
पत - पतित.
आक्चर - आचरित.
परि+क्चज - परिच्छत.
आ+किर - आकिण्ण.
अधि+गम - अधिगत.
लिख - लिखित.
खाद - खादित.

वच - वुत्त.
ठा-ठितं.
दिस - दिष्ट.
कुप - कुपित.
प+वत - पवत्त.
वि+सु - विस्सुत.
इच्छ - इच्छित.
नद - नदित.
जा - जात.
पोस - पोसित.

२. कर्मणि विधर्थ धातुसाधित विशेषणे -

दा - दातब्ब.
रख - रक्खितब्ब.
अनु+सर - अनुसरितब्ब.
कर - कातब्ब, कतब्ब.
गम - गन्तब्ब.

वच - वत्तब्ब.
वत - वत्तितब्ब.
चर - चरितब्ब.
पूज - पूजनीय.

३. त्वान्त, ल्यबन्त अव्यये -

दा - दत्ता.
वच - वत्ता.
आ+गम - आगन्त्वा.
हन + हन्त्वा, हत्वान.
पुच्छ - पुच्छित्वा.
मर - मरित्वा.
परि+चज - परिच्छजित्वा.
वस - वसित्वा.
सं+आ+गम - समागन्त्वा.

सु - सुत्वा.
नि+सिद - निसिदित्वा.
दिस - दिस्वा, दिस्वान.
पत - पतित्वा.
वन्द - वन्दिता.
ज - जत्वा, जानित्वा.
चर - चरित्वा.
प+विस - पविसित्वा.

गम - गन्त्वा, गन्तान.
प+खिप - पक्खिपित्वा.
आ+हर - आहरित्वा.
ठा - ठत्वा.
प+ठा - पट्टाय.
आ+सनी - आनेत्वा.
आ+दा - आदाय.
नि+कम - निक्खमित्वा.

पालीमध्ये ‘त्वा’ प्रमाणेच ‘त्वान’ हा प्रत्यय लावूनही पूर्वकालवाचक धातुसाधित अव्यये तयार होतात.

हेत्वर्थक अव्यये (तुमन्ते)

दा - दातुं.	कर - कातुं.
वच - वतुं.	आ+गम - आगन्तुं.
उप+लं+कम - उपसंकमितुं.	उप+गम - उपगन्तुं.
सिक्ख - सिक्खितुं.	अव+ओ+लिक - ओलोकेतुं.
नि+कम - निक्खमितुं.	वि+जि - विजेतुं.

परिशिष्ट - तीन

इयत्ता - दहावी

तोंडी - परिक्षा

विषय - पालि (संपूर्ण) सहामाही आणि वार्षिक

गुण २०/२०

- सूचना
- १) १५-१५ विद्यार्थ्यांचा एक गट तयार करावा.
 - २) तोंडी परीक्षेची काठिण्य पातळी क्रमबद्ध असावी.
 - ३) तोंडी परिक्षेतील उत्तीर्णता ही स्वतंत्र असेल.

(१) श्रवण किंवा श्रुतलेखन-

गुण - ०५

एका-एका गटाला तीन ओळीचे अपठितातील पालि शुध्दलेखन देणे

(२) प्रकट वाचन-

गुण - ०५

विद्यार्थ्यांकडून पाठ्य घटकांच्या संदर्भ ग्रंथातील दोन गाथा अथवा लहान उतारा वाचून घ्यावा.

(३) भाषण-

गुण - ०५

प्रत्येक विद्यार्थ्याला “मम पाठसाला / उपवनं / कस्सको / रुक्खो” इत्यादी विषयापैकी एखाद्या विषयावर सलग दोन/तीन वाक्ये पालित बोलण्यास सांगावे.

(४) संभाषण-

गुण - ०५

विद्यार्थ्यांना पालित संभाषण करता यावे. त्यासाठी त्याला पालित ‘तव किं नामं अत्थि? त्वं किं वगमज्जे सिक्खसि? तव विज्ञालयस्स नामं किं अत्थि?’ इत्यादी प्रकारचे प्रश्न विचारून त्यांच्याकडून त्यांची पालित उत्तरे वदवून घ्यावीतं. “त्वं किं वग मज्जे सिक्खसि” अशाप्रकारचे प्रश्न विचारून त्यांच्याकडून त्यांची पालित उत्तरे वदवून घ्यावीत.

प्रश्नपत्रिकेचा आराखडा

इयत्ता – दहावी विषय – पालि (संपूर्ण)

वेळ २ तास	गुण ८०
प्रश्न - १.(अ) कोणत्याही तीन उताऱ्यांचे स्वीकृत माध्यमातून भाषांतर करा (गद्य)	गुण - १५
१) २) ३) ४) ५)	
(ब) कोणत्याही दोन समूहांचे स्वीकृत माध्यमातून भाषांतर करा (पद्य)	गुण - ०८
१) २) ३) ४)	
प्रश्न - २.(अ) गट एक मधील व गट दोन मधील प्रश्नांची उत्तरे स्वीकृत माध्यमातून लिहा	गुण - ०८
गट - १ - गद्यावर आधारीत दोन प्रश्नांची उत्तरे लिहा	
१) २) ३)	
गट - २ - पद्यावर आधारीत दोन प्रश्नांची उत्तरे लिहा	
१) २) ३)	
(ब) खालीलपैकी कोणतीही तीन गाथा - शुद्ध व पूर्ण करून लिहा.	गुण - ०६
१) २) ३) ४)	
प्रश्न - ३. पुढीलपैकी कोणत्याही एका विषयावर पालित पाच ओळीचा निबंध लिहा	(०५)
१) २) ३) ४)	

अथवा/OR/किंवा
पालित भाषांतर करा

(पाच ओळीचा संमत माध्यमातील उतारा-इंग्रजी/हिन्दी/मराठी)

प्रश्न -४. खालील पालि वाक्यांची घटनाक्रमानुसार फेरमांडणी करा (कोणतेही पाच) (०५)

- १)
- २)
- ३)
- ४)
- ५)
- ६)
- ७)

अथवा/OR/किंवा
रिकाम्या जागा भरून कथा/परिच्छेद पूर्ण करा
(सुमारे पाच ओळी द्याव्यात)

प्रश्न -५. (अ) कोणत्याही एका उताऱ्याचे स्वीकृत माध्यमातून भाषांतर करा (अपठित पालि उत्तरे) (०५)

- १)
- २)
- ३)

(ब) खालील कोणत्याही दोन (२) वर टिपांच्या आधारे पर्याय निवडा. (०४)

- १)
- २)
- ३)

प्रश्न -६. स्थूलवाचनावर आधारीत कथात्मक किंवा वर्णनात्मक प्रश्न विचारावे (०४)

प्रश्न -७. कोणत्याही पाच प्रश्नांची उत्तरे पालित लिहा. (०५)

(आठ प्रश्न गद्य - पद्यावर आधारित असावेत)

- १)
- २)
- ३)
- ४)
- ५)
- ६)
- ७)
- ८)

अथवा/OR/किंवा

पुढीलपैकी पाच अव्यय / उपपद विभक्तिंचा वाक्यात उपयोग करा

१)	५)
२)	६)
३)	७)
४)	८)

प्रश्न -८. पुढीलपैकी कोणतेही पाच उपप्रश्न सोडवा (१५)

(अ) रूप ओळखा (कोणतेही तीन)- (०३)

१)	२)	३)	४)	५)

(ब) कोणतेही तीन समास ओळखा- (०३)

१)	२)	३)	४)	५)

(क) कोणत्याही तीन संधी करा.- (०३)

१)	२)	३)	४)	५)

(ड) कोणत्याही तीन चे सूचने नुसार बदल करून लिहा.- (०३)

१)	२)	३)	४)	५)

(इ) कोणत्याही तीन जोड्या जुळवा- (०३)

१)	२)	३)	४)	५)

(फ) माध्यम भाषेत शब्दांचे अर्थ सांगा (कोणतेही तीन)- (०३)

१)
२)
३)
४)
५)

सिप्पसुत्तं

(तिपिटकातील उदान या ग्रंथातून प्रस्तुत उतारा घेतला आहे. तथागत बुद्धाच्या काळात, त्यावेळच्या समाजात जे विविध व्यवसाय किंवा कला प्रचारात होत्या त्यांची यादी आपल्याला या उताच्यात मिळते. भोजन झाल्यावर भिक्खू निवांतपणे इकडच्या तिकडच्या गप्पा मारीत बसले असता कोणाकोणाला काय येते, संघात येण्यापूर्वी कोण काय व्यवसाय करीत होता असा विषय निघाला त्या गप्पांमधून या सर्व व्यवसायांचा उल्लेख आलेला आहे. विशेष म्हणजे अन्य व्यवसाय व कला यामध्ये 'काव्य करणे' हाही एक व्यवसाय गणला आहे.)

एवं मे सुत्तं। एकं समयं भगवा सावथियं विहरति जेतवने अनाथपिण्डिकस्स आरामे। तेन खो पन समयेन सम्बहुलानं भिक्खूनं पच्छाभत्तं पिण्डपातपटिक्नतानं मण्डलमाळे सन्निपतितानं अयमन्तराकथा उदपादि - “को नु खो, आवुसो, सिप्पं जानाति? को किं सिप्पं सिक्खिः? कतरं सिप्पं सिप्पानं अग्ं” ति ?

तथेकच्चे एवमाहंसु - “हथिसिप्पं सिप्पानं अग्ं.” ति । एकच्चे एवमाहंसु - “अस्ससिप्पं सिप्पानं अग्ं” ति । एकच्चे एवमाहंसु - “रथसिप्पं सिप्पानं अग्ं” ति । एकच्चे एवमाहंसु - धनुसिप्पं सिप्पानं अग्ं” ती । एकच्चे एवमाहंसु - “थसिप्पं सिप्पानं अग्ं” ति । एकच्चे एवमाहंसु - “मुदंसिप्पं सिप्पानं अग्ं” ति । एकच्चे एवमाहंसु - “गणनासिप्पं सिप्पानं अग्ं” ति । एकच्चे एवमाहंसु - “संखानसिप्पं सिप्पानं अग्ं” ति । एकच्चे एवमाहंसु - “लेखा सिप्पं सिप्पानं अग्ं” ति । एकच्चे एवमाहंसु - “कावेय्यासिप्पं सिप्पानं अग्ं” ति । एकच्चे एवमाहंसु - “लोकायतसिप्पं सिप्पानं अग्ं” ति । एकच्चे एवमाहंसु - “खेतविजासिप्पं सिप्पानं अग्ं” ति । अयञ्चरहि तेसं भिक्खूनं अन्तराकथा होति विप्पकथा।

(उदान)

शब्दार्थ / सद्धृत्थ

सम्बल (नपुं.)	- सामान (खाण्यापिण्याचे)
सन्निपतितान (क्रिया.)	- सभा असताना
अन्तराकथा (स्त्री.)	- इकडचे तिकडचे बोलणे, गप्पागोष्टी
सिक्खिः (सिक्खति क्रि.)	- शिकला
एकच्चे (एकच्च, वि.)	- काहीजण
अस्ससिप्पं (नपुं.)	- घोडे पाळणे, त्यांना शिकविणे ही कला
धनुसिप्पं (नपुं.)	- धनुष्यबाण करण्याची कला
मुदासिप्पं (नपुं.)	- शिक्के, नाणी करण्याची कला
संखानसिप्पं (नपुं.)	- हिशोब करण्यातले प्राविण्य
कावेय्यासिप्पं (नपुं.)	- काव्य करण्याची कला
खेतविजासिप्पं (नपुं.)	- शेतीविषयक माहिती, कृषिविधान

सम्बहुलानं (सम्बहुल वि.)	- अनेक, पुष्कळकरून
पच्छाभत्तं (क्रि. वि.)	- जेवणानंतर, भोजनानंतर
सिप्पं (नपुं.)	- व्यवसाय, धंदा, हुनर
सिप्पानं अग्ं	- सर्वश्रेष्ठ धंदा किंवा व्यवसाय
हथिसिप्पं (नपुं.)	- हत्ती पाळणे, हत्तीनां शिकवण्याची कला
रथसिप्पं (नपुं.)	- रथ तयार करण्याची कला
थसिप्पं (नपुं.)	- तलवारी करण्याची कला
गणनासिप्पं (नपुं.)	- संख्याशास्त्र
लेखासिप्पं (नपुं.)	- कारकुऱ्यी किंवा लिखापढी करण्याची कला
लोकायतसिप्पं (नपुं.)	- लोकायवहार जाणण्याची कला किंवा तर्कविद्या

स्वाध्याय **{*}*{*}*{*}*{*}*{*}*{*}*{*}*{*}*{*}*{*}*{*}*{*}*{*}*{*}

प्रश्न १ प्रश्नांची उत्तरे लिहा

१. बुद्धकाळातील व्यवसायांची नावे सांगा?
२. सिप्पसुत्तातील तुम्हाला आवडणारे व्यवसाय कोणते व का?

प्रश्न २ संधी विग्रह करा

- १) एवमाहंसु
- २) तथेकच्च

(भिक्खुविभंगातून प्रस्तूत कथा घेतली आहे. बौद्ध धम्माबदल मनात आदर असल्यामुळे ‘ज्या भिक्खुंना भिक्षापात्र पाहिजे त्यांना मी देईन’, असे एका कुंभाराने जाहीर केले. पण त्याला किती त्रास द्यावा याचा विचार न करता, माझे पात्र लहान आहे, मोठे दे. मोठे आहे, लहान दे, अशा प्रकारे भिक्खुंनी त्याला इतकी पात्रे मागितली की, आपले पोट भरण्यासाठी काही मातीची भांडी वगैरे तयार करून विकण्या करीता त्या कुंभाराला वेळच मिळत नव्हता. त्याच्या कुटुंबावर उपासमारीची पाळी आली. तेव्हा कोणीही भिक्षापात्र मिळविण्यासाठी त्याला विनंती करू नये, असा नियम बुद्धाने केला. एका भिक्खुचे भिक्षापात्र फुटले तर तो हातानेच भिक्षा मागू लागला. लोकांना ते विचित्र वाटले. तेव्हा मूळचा नियम बदलून बुद्धाने नियम केला की चोरी इ. कारणाने भिक्षापात्र नष्ट झाल्यास किंवा फुटल्यास भिक्खुने भिक्षापात्रासाठी विनंती करीवी. यात तथागत बुद्धाची ची सामाजिक जाणीव दिसून येते.)

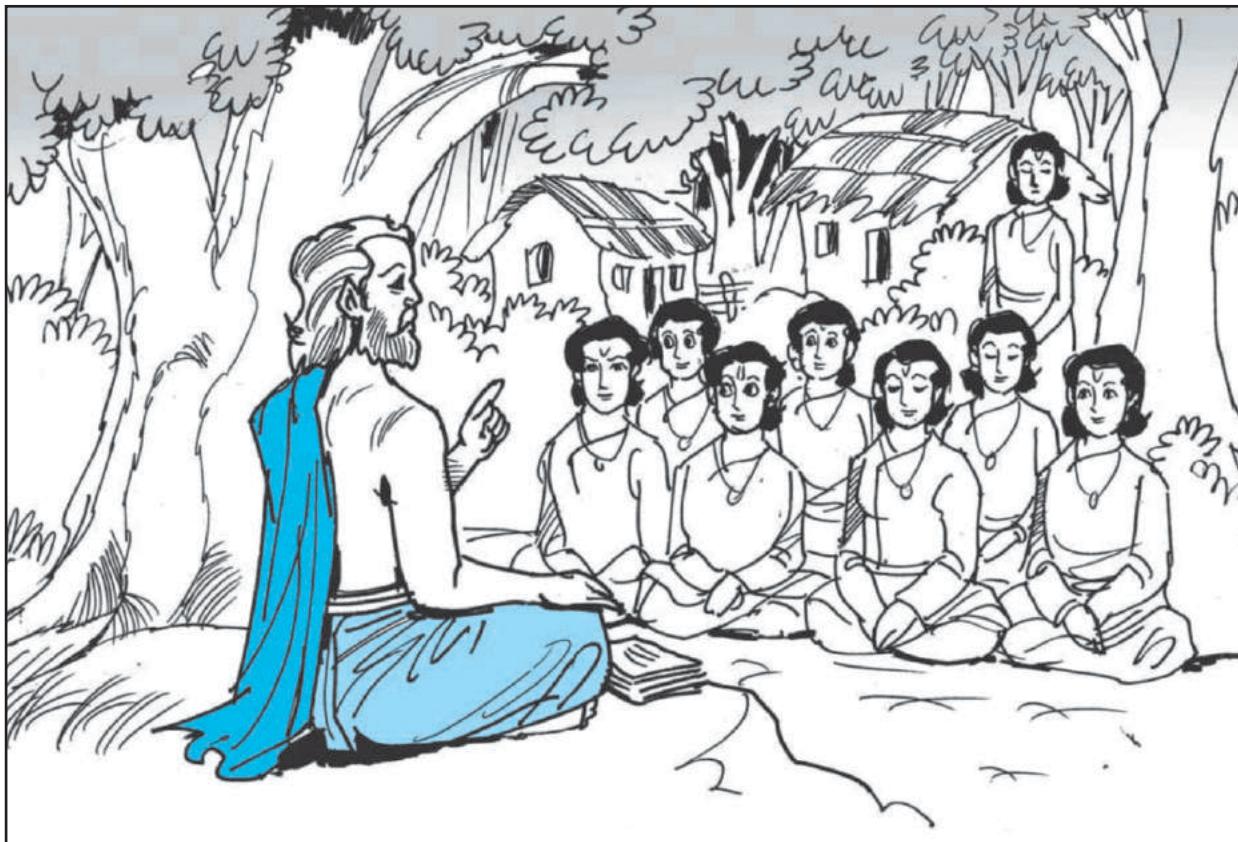
तेन समयेन बुद्धो भगवा सकेसु विहरति कपिलवत्थुस्मिं निगोधारामे। तेन खो पन समयेन अञ्जतरेन कुम्भकारेन भिक्खू पवारिता होन्ति – “येसं अय्यानं पत्तेन अत्थो अहं पत्तेना” ति। तेन खो पन समयेन भिक्खू न मत्तं जानित्वा बहू पत्ते विज्ञापेन्ति येसं महन्ता पत्ता ते खुद्दके पत्ते विज्ञापेन्ति। अथ खो सो कुम्भकारो भिक्खून बहू पत्ते करोन्तो न सक्रोति अञ्जं विक्षायितं भण्डं कातुं, अत्तना पिन यापेति, पुत्तदारा पिस्स किलमन्ति। तं दिस्वा अञ्जे मनुस्सा उज्ज्ञायन्ति।

अस्सोसुं खो ते भिक्खू तेसं मनुस्सानं उज्ज्ञायन्तानं। अथ खो ते भिक्खू भगवतो एतमत्थं आरोचेसुं। विगरहि बुध्दो भगवा। विगरहित्वा धम्मिं कथं कत्वा भिक्खू आमन्तेसि – “न भिक्खवे, पत्तो वज्ञापेतब्बो। यो विज्ञापेय्य, आपत्ती दुक्कटस्सा” ति।

तेन खो पन समयेन अञ्जतरस्स भिक्खुनो पत्तो भिन्नो होति। अथ खो सो भिक्खू – “भगवता पटिक्खिंत पत्तं विज्ञापेतुं”

(पापाचरण जसे उघड्यावर निषिद्ध आहे तसेच ते एकांतातही निषिद्ध मानले पाहिजे. कुणीही पाहत नाही म्हणून पापाचरण करायला हरकत नाही, ही कल्पना चुकीची आहे. हा संस्कार प्रस्तुत कथेत अत्यंत मनोरंजन पद्धतीत मांडला आहे.)

“अतीते वाराणसियं ब्रह्मदत्ते रज्जं कारेन्ते बोधिसत्तो ब्राह्मणकुले निष्वत्तित्वा वयप्पत्तो तथेव दिसापामोक्खस्स सन्तिके पश्चं माणवकसतानं जेष्ठो हुत्वा सिप्पं उगण्हि। आचरियस्स वयप्पत्तधीता अत्थि। सो चिन्तेसि इमेसं माणवकानं सीसं विमंसित्वा सीलसम्पन्नस्सेतं दस्सामि” ति ।

सो एकं दिवसं माणवके आमन्तेत्वा ‘ताता, मय्हं धीता वयप्पत्ता विवाहं अस्सा करेस्सामि, वत्थलङ्गारं लध्दु, वट्टुति, तुम्हे जातकानं अपस्सन्तानं थेनेत्वा वत्थालकरे आहरथ, केनेचि अदिष्टमेव गण्हामि, दस्सेत्वा आभतं न गण्हामी’ ति आह। ते ‘साधू’ ति सम्पटिच्छित्वा ततो पट्टाय जातकानं अप्पस्सन्तानं थेनेत्वा वत्थपिलन्धनादीनि आहरन्ति। आचरियो आभतं आभतं विसुं विसुं येव ठपेसि। बोधिसत्तो न किञ्चि आहरि। अथ नं आचरियो आह- ‘त्वं पन तात न किञ्चि आहरस्सी’ ति। आम आचरिया’ ति। कस्सा ताता’ ति। ‘तुम्हे कस्सचि पस्सन्तस्स आभतं न गण्हथ, अहं पन पापकरणे रहो न पस्सामी’ ति दीपेन्तो इमे द्वे गाथा आह-

नन्थि लोके रहो नाम, पापकम्मं पकुब्बतो।
पस्सन्ति वनभूतानि, तं बालो मञ्जति रहो॥
अहं रहो न पस्सामि, सुञ्जं वापि न विज्जति।
यत्थ अञ्जं न पस्सामि, असुञ्जं होति तं मया॥

आचरियो तस्स परिदित्वा तात, न मयं गेहे धनं नत्थि, अहं पन सीलसम्पन्नस्स धीतरं दातुकामो इमे माणवके वीमंसन्तो एवं अकासि, मम धीता तुः एव अनुच्छविका' ति धितरं अलंकरित्वा बोधिसत्तस्स अदासि। सेस माणवके 'तुम्हे हि आभताभतं तुम्हाकं गेहमेव नेथा' ति आह।

(जातकअटूकथा)

शब्दार्थ / सद्व्याप्ति

रज्ज (नपुं.) - राज्य

वयप्पत्तो (वि.) - वयात आलेला, विवाहास योग्य

दिसापामोक्षवस्स (क्रि.) - सर्वप्रसिद्ध, किर्तीमान, प्रसिद्ध

माणवकसतानं (पुं.) - तरूण, विद्यार्थी, पाचशे विद्यार्थी

सिप्प (वि.) - शिल्प

धीता (वि.स्त्री.) - मुलगी

आतकानं (वि.) - नातलग, संबंधी

थेनेत्वा (पूर्व,क्रि.) - चोरी करून, अपहरण करून

केनेचि (वि.) - कोणते

गण्हामि (क्रि.) - ग्रहण केले

पठाय (अ.) - आरंभ करून, तेहापासून, त्यावेळेपासून

पकुञ्बतो (क्रि.) - क्रोधीत होणे

असुज्ज (वि.) - न ऐकलेले

सीलसम्पन्नस्स (वि.) - शीलवान, सीलसंपन्न

दातुकामो (पु.) - देणारा, दाता

अनुच्छविका (वि.) - योग्य, उचित

माणवक (वि.) - विद्यार्थी, तरूण

तुम्हाकं - तुम्हाला, तुमचे

नेथा - घेवून जाणे

निब्बतित्वा (क्रि.) - उत्पन्न होऊन

तत्थेव (क्रि.) - त्या ठिकाणी, तेथे

पश्चन - पाचही

जेझो (वि.) - जेष्ट, मोठे

उगाण्हि (कृ.) - शिकत असलेला

लधुं (नपु.) - प्राप्तीसाठी

अपरसन्तानं (वि.) - आधार देणे

आहरथ (वि.) - आणणे

आभतं (कृ.) - आणलेला

सम्पटिच्छित्वा (पूर्व,क्रि.) - विचारपूर्वक

गण्हथ - घेतलेला, ग्रहण केलेला

वनभूतानि (नपु.) - वृक्षवेली, झुऱ्हूपे

धीतर (नपु.) - मजबूत, सहनशक्ती

अकासि (भूत क्रि.) - केले

सेस(वि.) - शिळ्यक

आभताभतं (वि.) - आणलेले भात (शिदोरी)

गेहमेव (पु.) - घरातील

आह. (क्रिया) - महणाला

स्वाध्याय *

१. खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा

१. बोधिसत्वाने आपल्या घरून कोणतीही वस्तु का आणली नाही?
२. सीलविमंसन या पाठातून कोणता बोध घेता येतो?

२. जोड्या लावा

‘अ’ गट	‘ब’ गट
१. नत्थि लोके रहो नाम।	१. असुज्जं होति तं मया।
२. अहं रहो न पस्सामि।	२. तं बालो मञ्जति रहो।
३. पस्सन्ति वनभूतानि।	३. पापकम्मं पकुञ्बतो।
४. यत्थ अञ्जं न पस्सामि।	४. सुज्जं वापि न विज्जति।
	५. वीमंसन्तो एवं अकासि।

तिपिटकातील विनयपिटक यातील महावग्म या भागातून प्रस्तूत उतारा घेतलेला आहे. तथागत बुद्ध जेव्हा कपिलवत्थुला जातात, तेव्हा राहुलकुमार त्यांना आपला वारसा मागतो. तेव्हा ते सारिपुत्ताला राहुलकुमाराला प्रब्रज्या देण्यास सांगतात. तेव्हा सारिपुत्र म्हणतो मी प्रब्रज्या कशी देऊ? तेव्हा तथागत बुद्धांनी तीन शरणगमनानी सामणेरास प्रब्रज्या देण्यास परवानगी दिली. सारिपुत्ताने राहुल कुमारास प्रब्रज्या देण्याचे वर्णन यात आलेले आहे.

अथ खो भगवा राजगहे यथाभिरन्तं विहरित्वा येन कपिलवत्थु तेन चारिकं पक्कामि । अनुपुब्बेन चारिकं चरमानो येन कपिलवत्थु तदवसरि । तत्र सुदं भगवा सकेसु विहरति कपिलवत्थुस्मिं निष्ठोधारामे । अथ खो भगवा पुब्बण्हसमयं निवासेत्वा पत्तचीवरं आदाय येन सुद्धोदनस्स सक्कस्स निवेसेनं तेनुपसंकमि । उपसंकमित्वा पञ्जते आसने निसीदी । अथ खो राहुलमाता देवी राहुलं कुमारं एतदवोच - “एसो ते राहुल पिता गच्छस्मु दायज्जं याचाही” ति । अथ खो राहुलो कुमारो येन भगवा तेनु - पसंकमि, उपसंकमित्वा भगवतो पुरतो अट्टासि - “सुखा ते समण छाया” ति । अथ खो भगवा उट्टायासना पक्कामि । अथ खो सो राहुलो भगवन्तं पिण्डितो पिण्डितो अनुबन्धि । “दायज्जं मे देहि, दायज्जं मे समण देही” ति । अथ खो भगवा आयस्मन्तं सारिपुत्रं आमन्तेसि ।

तेन हि त्वं सारिपुत्र राहुलं कुमारं पब्बजेही ति । कथा हं भन्ते, राहुलं कुमारं पब्बाजेमी ति । अथ खो भगवा एतस्मिं निदाने एतस्मिं पकरणे धर्मिं कथं कत्वा भिक्खू आमन्तेसि - “अनुजानामि भिक्खवे तीही सरणगमनेही सामणेरपब्बजं । अवश्च पन भिक्खवे पब्बजितब्बो पठमं केसमस्सुं ओहारापेत्वा कासायानी वत्थानि आच्छादापेत्वा एकंसं उत्तरासंगं कारापेत्वा भिक्खूनं

पादे वन्दापेत्वा उक्तुटिकं निसीदापेत्वा अजलिं पगण्हापेत्वा एवं वदेही’’ति वत्तब्बो बुद्धं सरणं गच्छामि। धम्मं सरणं गच्छामि। सङ्घं सरणं गच्छामि। दुतियम्पि बुधं सरणं गच्छामि। दुतियम्पि धम्मं सरणं गच्छामि। दुतियम्पिसङ्घं सरणं गच्छामि। ततियम्पि बुधं सरणं गच्छामि। ततियम्पि धम्मं सरणं गच्छामि। ततियम्पि सङ्घं सरणं गच्छामि ति। अनुजानामि भिक्खवे, इमेहि तीहि सरणं गमेहि सामणेरपब्बजं ति। अथ खो आयस्मा सारिपुत्रो राहुलं कुमारं पब्बाजेसि।

(विनय महावग्ग नालन्दा आवृत्ती)

शब्दार्थ / सद्तथ

यथाभिरतं (क्रि.वि.) - जो पर्यंत इच्छा आहे

अनुपुद्धा (वि.) - क्रमशः, क्रमाने

पब्बज्ञा - प्रव्रज्या, सन्यास

अनुजानामि (क्रिया) - परवानगी देणे, अनुमती देतो

विहरित्वा (पू.क्रि.) - विहार करून

दायज्ञ (नपु.) - उत्तराधिकार, वारसा

उद्धायासना - आसनावरून उठून

उक्तुटिक (वि.) - उकीडवे बसलेला

टीप

पब्बज्ञा : घराचा त्याग करून भिक्खू संघात प्रवेश करण्याची ज्यांना इच्छा आहे, त्यांना सामणेर पब्बज्ञा दिली जाते अशा सामणेराला दहा सीलांचे पालन करावे लागते. तसेच संघात राहून धम्माचा अभ्यास करावा लागतो.

स्वाध्याय *-*

रूपे ओळखा

विहरत्वा, पक्कामि, निवासेत्वा, विहरति, उपसंकमित्वा, गच्छामि

सन्धि विग्रह करा

एतदवोच

उद्धायासना

खाली दिलेल्या पालि शब्दांचे वाक्यात उपयोग करा

उपसंकमित्वा, निसीदि, सरण, अंजलि

लघुत्तरी प्रश्न

१. तथागत बुद्ध चारिका करीत कुठे गेले?
२. तथागत बुद्ध कपिलत्थुला कोठे थांबले?
३. यशोधरेने राहुलकुमाराला काय मागण्यास सांगितले?
४. तथागत बुद्धानी सारिपुत्राला काय सांगितले?

सुपतिद्वितो भिक्खुणिसंघो

(बौद्ध धर्माचे प्रवर्तक तथागत बुद्धाने आपल्या धर्माचा प्रचार व प्रसाराकरीता पहिल्यांदा भिक्खू संघाची स्थापना केली. त्यानंतर त्यांनी काही वर्षांनंतर स्त्रियांच्या मुक्ति करीता, कल्याणाकरीता, भिक्खूणी संघाची स्थापना केली. भिक्खूणी संघाची स्थापना करण्याकरीता महापजापति गोतमी व आयुस्मान आनंद यांनी तथागत बुद्धाला बराच आग्रह केलेला होता. कारण पुरुषाप्रमाणेच स्त्रियांना सुधा समाजाच्या कल्याणाकरीता व स्वताच्या मुक्ति करीता, स्वातंत्र्याकरीता ज्ञानाची प्राप्ती करता येईल, स्वतंत्र व मुक्त व विशुद्ध जीवन जगता येईल या करीता भिक्खूणी संघाची स्थापना करणे आवश्यक होते. या पाठातून निश्चितपणे आपल्याला भिक्खूणी संघाचे महत्व लक्षात येईल.)

एकं समयं भगवा वेसालियं विहरति कूटागार सालायं। तस्मिं काले सुधोदनमहाराजा सेतच्छतस्सेव हेट्टा व अरहतं सच्छिकत्वा परिनिब्बायि। अथ महापजापति गोतमिया पब्बज्जाय चित्तं उप्पज्जि। ततो रोहिणीनदीतीरे कलहविवादसुतन्तदेसनाय परियोसाने निक्खमित्वा पब्बजितानं पञ्चनं कुमारसतानं पादपरिचारिका एकज्ञासया व ‘मयं सत्थुसन्तिके पब्बजिस्सामा’ ति अवोचिसु। ततो ता सब्बा महापजापतिं अग्नं कत्वा पमुखं कत्वा सत्थुसन्तिं अगमिंसु। महापजापति गोतमि कप्पकं पक्कासापेत्वा केसं छिन्दापेत्वा कासायानिवत्थानि आच्छादेत्वा सब्बा ता सक्रियानिया इत्थिया आदाय वेसालिंगरे अगमसि। तत्थ आनन्दत्थेरेन महाकारूणिको सिध्दत्थो गोतमं याचापेत्वा पब्बजं उपसम्पदं च अलत्थ।

एवं उपसम्पन्ना पन महापजापति गोतमी सत्थुस्स उपसंकमित्वा अभिवादेत्वा एकमन्तं अद्वासि। अथ स्सा सत्था धर्मं देसेसि। सा न अचिरं येव अरहतं अपापुणि। सेसा पञ्चसता भिक्खुणि पि कम्मेन अरहतं पापुणिंसु। एवं भिक्खूणीसंघे सप्पतिद्वृते

द्वे पिण्डपाता समसमफला

हा गद्य पाठ सुतपिटकातील दीघानिकायातील महावगातून घेतलेला आहे. भगवान बुद्धाच्या जीवनामध्ये दोन भोजनाचे अत्यंत महत्व आहे. सुजातेने दिलेली खीर खावून ते सम्यक सम्बुद्ध झाले. तर चुन्दाने दिलेले भोजन ग्रहण करून ते महापरिनिर्वाणास प्राप्त झाले. त्यामुळे हे दोन्ही भोजन समान फल देणारे आहेत. त्यापैकी एकालाही कमी लेखू नये हे यात सांगितलेले आहे.

अथ खो भगवा आयस्मन्तं आनन्दं आमन्तेसि – “सिया खो पनानन्द, चुन्दस्स कम्मारपुत्तस्स कोचि विष्टिसारं उप्पादेय्य – ‘तस्स ते, आवुसो चुन्द, अलाभा, तस्स ते दुल्लधं, यस्स ते तथागतो पच्छिं पिण्डपातं परिभुज्जित्वा, परिनिब्बुतो ति। चुन्दस्स, आनन्द कम्मारपुत्तस्स एवं विष्टिसारो पटिविनेतब्बो – ‘तस्स ते, आवुसो चुन्द, लाभा, तस्स ते सुलधं, यस्स ते तथागतो पच्छिं पिण्डपातं परिभुज्जित्वा परिनिब्बुतो। सम्मुखा मेतं, आवुसो चुन्द, भगवतो, सुतं सम्मुखा पटिगाहितं –

‘द्वे पिण्डपाता समसमफला समविपाका अतिविय अज्जेहि पिण्डपातेहि महफलतरा च महानिसंसतरा च। कतमे द्वे? यं च पिण्डपातं परिभुज्जित्वा तथागतो अनुत्तरं सम्मासम्बोधि अभिसम्बुद्धाति, यं च पिण्डपातं परिभुज्जित्वा तथागतो अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायति – इमे द्वे पिण्डपाता समसमफला समविपाका अतिविय अज्जेहि पिण्डपातेहि महफलतरा च महानिसंसतरा च। आयुसंवत्तनिकं आयस्मता चुन्देन कम्मारपुत्तेन कम्मं उपचितं, वण्णसंवत्तनिकं आयस्मता चुन्देन कम्मारपुत्तेन कम्मं उपचितं, सुखसंवत्तनिकं आयस्मता चुन्देन कम्मारपुत्तेन कम्मं, उपचितं आधिपतेयसंवत्तनिकं आयस्मता चुन्देन कम्मारपुत्तेन कम्मं उपचितं’ ति।

“चुन्दस्स, आनन्द, कम्मारपुत्तस्स एवं विप्पटिसारो पटिविनेतब्बो” ति।

अथ खो भगवा एतमत्थं विदित्वा तायं वेलायं इमं उदानं उदानेसि –

“ददतो पुञ्जं पवङ्गुति,
संयमतो वेरं न चीयति।
फुसलो च जहाति पापकं,
रागदोसमोहकख्या सनिष्टुतो” ति।

(सुत्तपिटके – दीघनिकायपालि – २ महावग्गो)

शब्दार्थ / सहस्र

विप्पटिसार (पु.) – पश्चाताप

पच्छिम (वि.) – अंतिम, शेवटचा

परिनिष्टुता (परिनिष्टुत) – परिनिर्वाण पावले

सुलध्द (वि.) – चांगला फायदा, चांगला लाभ

पटिगति (कृ.) – घेताना, मिळवितांना, प्राप्त करताना

कम्मार (पु.) – लोहार किंवा सोनार

निष्वाण (नपु.) – निर्वाण, विज्ञाणे

उपचित (कृ.) – ढीग, साठा

दुल्लध्द (वि.) – अवघड, दुर्लभ, मिळण्यास कठिण

पिण्डपात (पु.) – भिक्षाटन, भोजनदान

परिभुज्जित्वा (क्रि.) – उपयोगात आणून, जेवण करून

तथागत (वि.) – बुद्धाचे एक नाव

अभिसम्बुज्जाति (क्रि.) – संबोधि प्राप्त केली, बुधदत्व प्राप्त केले

अनुपादिसेसाय (अनुपादिसेस वि.) – निवाणाचे मूळ

निष्वाण धातुया (निष्वाण धातु स्त्री) – निर्वाणाचे क्षेत्र

जहाति (जहाति क्रि.) – सोडून टाकतो, टाकून देतो, त्यागून देतो

स्वाध्याय h

खाली दिलेल्या पालि शब्दांचे वाक्यात उपयोग करा.

कोचि, सचे, कम्म, दूलध्द

जोड्या लावा

‘अ’ गट	‘ब’ गट
१. तथागतो पच्छिमं	१. समसमाफला
२. द्वे पिण्डपाता	२. न चियाति
३. कम्मारपुत्तेन कम्म	३. पिण्डपातं
४. संयमतो वेरं	४. उपचितं

प्रश्न : समान फळ देणारे दोन पिण्डपात कोणते ?

७

बाबासाहेबो आम्बेडकरो

बाबासाहेबो आम्बेडकरो मज्जपदेसे महुनगरे जातो। सो जातो एकुनवृतिअद्वसताधिकसहस्रे वस्से एप्पिल मासे चतुर्दश दिवसे। तस्मिं खो पन समये भारतदेसे जातिभेदो, जातिवादो अहेसुं। तं जातिभेदे अच्छुत जाति नामस्स जातिया अहोसि। तेन कारणा समाजम्हि सब्बत्थ असमभावो च विसमभावो च अहोसि।

तथापि बाबासाहेबो एतं बुद्धवचनं जानासि-

“न जच्चा वसलो होति, न जच्चा होति ब्राह्मणो।

कम्मुना होति वसलो, कम्मुना होति ब्राह्मणो।

अथ खो सो एतं असमभावं विनासेतुं चेव, समभावं पतिद्वापेतुं च विविधं सम्मा वायामं अकासि। सो बुद्धसासनेन च भारतीयसंविधानेन च समाजम्हि समानतं पतिद्वापेतुं विरियं आरभि।

तस्मा बाबासाहेबो तस्मिं समये पमुखेसु विस्सविज्ञालयेसु अज्ञापनं पापुणि। सो हेव यावजीतं विज्ञत्थी अहोसि। सो निच्चं याव अद्वारसघटिका अज्ञयनं कारेसि। तस्मा कारणा सो नाना पोत्थकं रचयि। एवं गन्थो आंग्ल भासाय लिखितं अथपरं सो भारत देसस्स संविधानं रचयि। सोपि सो “बुद्ध अँड हिज धम्म” नामेन अतिपकं गन्थं रचयि। सो पालिभासापचारणकातुं सदकोसञ्च व्याकरणञ्च रचयि।

तस्मिं समये भारतदेसे आंग्लवासि रजं कारेसि। सकला भारतरट्टिक मनुस्सा च आंग्लरज्जतो विमुचितुं इच्छन्ति। तथापि पुब्बेव खो आंग्लरज्जतो अ-पराधिनता बाबासाहेबो चिन्तेसि – समाजपरिवत्तनं अधिको सोपकारो होति। तस्मा सो अनन्तरं समाजपरिवत्तनकातुं विरियं आरभि। सब्बेसानं मनुस्सानं हिताय सो नागपूरनगरे अत्तानं सतसहस्राधिकं अनुचरेहि बुद्धधम्मं पटिगण्हि। एवं हि सो धम्मचक्रं पुन पटिवत्तेसि। इदं ठानं अज्ज दिक्खाभूमि नामेन विष्ण्यातो अतिथि। एतञ्च हि आधुनिकं धम्मचक्रकप्पवत्तनं होति। एवं हि बाबासाहेबो बुद्धधम्मं भारतदेसे पुन अभिहर्णी।

अथ खो न चिरस्सेव छपञ्जासाधिक नवसतसहस्रे वस्से दिसेम्बरमासे छट्टदिवसे देहलीनाम नगरे बाबासाहेबो आयुक्खयं अभावि। तस्स सरीरं मुम्बईनामकं नगरं आणेत्वा अंतिमं संखारं अकासु। अधुना इदं ठानं चेतियभूमी’ति अतिविय पक्तो, होति।

तेन बुच्चति – बाबासाहेबो दुतियो अनतिक्कुपुगालो होती’ति एतं वचनं कथितं आक्सफोड्नामकेन अतिपक्त महाविज्ञायतनेन रचित पोत्थके। बाबासाहेबो आम्बेडकरो अम्हाकं महानरङ्गपुरिसो अतिथि। आधुनिक भारतीय संविधानस्स सिप्पकारो अतिथि।

(स्वरचित)

शब्दार्थ / सद्व्याप्ति

जात (भू. क्रि. जायति) – जन्मला, उत्पन्न झाला

चतुर्दश (सप्तमी अ.व.) – १४ ला

पन (अव्यय) – आणि, अद्याप, परंतु आणि आता, अहंसुं

विनासेति (क्रि.) – विनाश घडवून आणतो,
नाश करतो, नष्ट करतो

विरिय (नपुं.) – प्रयत्न, उर्जा, शक्ती

विस्सविज्ञालयन (नपुं.) – विश्वविद्यालय

पुब्ब (वि.) – पूर्वी, आधी

अनुचर (पु.) – अनुयायी

आणेत्वा (अव्यय) – आणून, आणल्यानंतर

वस्स (पु.) – १) वर्ष १) वर्षा, पाऊस

खो (अव्यय) – खरोखर, निश्चितपणे

तथा (क्रि. वि.) – अशाप्रकारे, म्हणून

असमभाव – असमानता

पतिद्वापेति (क्रि.) – प्रस्थापित करणे

सम्मा (अव्यय) – योग्य, बरोबर, सम्यक, संपुर्णपणे

यावजीव (विशे.) – जीवनभर, आयुष्यभर

विमुच्चति (वि+मुच) – मुक्त होतो, स्वतंत्र होतो

अभिहरति (क्रि.) – आणतो

न चिरस्सेव – लवकरच

अधुना (क्रि. वि.) – आता

बुच्चति – म्हटले जाते, म्हणतो

(पाली थेरीगाथा मधील उत्तराथेरी ही एक अतिशय महत्वाची थेरी आहे. उत्तराथेरी ही तथागत बुद्धाच्या काळातील एक अतिशय महत्वाची थेरी असून या थेरीने या गाथे मध्ये आपल्या भिक्खुनी होण्यापूर्वीच्या जीवनाचे वास्तविक वर्णन केलेले आहे. या गाथेमध्ये उत्तराथेरीने अतिशय कष्टमय जीवनाचे वर्णन केलेले आहे. त्याच प्रमाणे स्त्रीजीवनाचे जे दुःख आहेत त्या दुःखांचे वास्तविक वर्णन केलेले आहे. भिक्खुनी संघामध्ये प्रवेश केल्यानंतर उत्तराथेरीला जे ज्ञान व सुख प्राप्त झाले त्याचे ही वर्णन येथे आलेले आहे.)

मुसलानि गहेत्वान, धञ्ज कोट्वेन्ति माणवा ।
 पुत्तदारानि पोसेन्ता, धनं विन्दन्ति माणवा ॥१॥

घटेथ बुध्दसासने, यं कत्वा नानुतप्पति।
 खिण्पं पादानि धोवित्वा, एकमन्तं निसीदथ ॥२॥

चित्तं उपटुपेत्वान, एकगं सुसमाहितं।
 पच्चवेक्खथ सङ्घारे, परतो नो च अत्ततो ॥३॥

तस्साहं वचनं सुत्वा, पटाचारानुसासनं।
 पादे पक्खालयित्वान, एकमन्ते उपाविसिं ॥४॥

रत्तिया पुरिमे यामे, पुब्बजातिमनुस्सरिं ।
 रत्तिया मज्जिमे यामे, दिब्बचक्खुं विसोधयि ॥५॥

रत्तिया पच्छिमे यामे, तमोक्खधं पदालयिं ।
 तेविज्ञा अथ वुद्वासिं, कता ते अनुसासनी ॥६॥

सकं व देवा तिदसा, सङ्गमे अपराजितं।
 पुरक्खत्वा विहस्सामि तेविज्ञाम्हि अनासवा ॥७॥

शब्दार्थ / सद्दृश्य

मुसलानि गहेत्वान – मूसळ घेऊन

पुत्तदारानि पोसेन्ता – पुत्र-पत्नीचे पालनपोषण करतात

विन्दन्तं – अनुभव करतात

बुध्दसासने – बुध्दशासनामध्ये

खिण्पं – शिघ्र

धावित्वा – धावून

चित्तं – चित्त, मन

एकगं – एकाग्र

पच्चवेक्खथ – प्रयत्न, निरीक्षण करीत

सुत्वा – ऐकूण

धर्म कोट्वेन्तं – धान्य कुटत

धनं – धान्य

घटेथ – प्रयत्न करता

नानुतप्पातं (न+अनुतप्पातं) – जो पश्चाताप करीत नाही

पादानि – पायांनी

एकमन्तं निसीदथ – एका बाजुला बसला

उपटुपेत्वान – समर्पित करून

सुसमाहितं – चांगल्या प्रकारे संयमित

वचन – वचन, वाणी

पादे पक्खालयित्वान – पाय धुऊन, स्वच्छ करून

एकमन्ते उपाविसि – एका बाजुला स्थान ग्रहण केले
पुरिमे यामे – पहिल्या यानात
मज्जिम – मध्यम
विसोधायि – शुद्ध केले
तमोक्खबन्ध – अन्धकार समूह
अनासवा – अनाश्रव, आश्रवरहित

रत्तिया – रात्री मध्ये
पुब्बजाति – पूर्वजन्म, पूर्व जीवनामध्ये
दिव्यचक्रबुं – दिव्यचक्षु, असामान्य जाणिव
पच्छिमे – अंतिम, नंतर, शेवटी
पुरक्खबत्वा – पूर्ण करून

सन्धि विग्रह

तस्स + अहं = तस्साहं

न + अनुतप्पति = नानुतप्पाति

स्वाध्याय h

रूपे ओळखा.

कोट्टेन्ति, धोवित्वा, पक्खालयित्वान, विहस्सामि, निसीदथ, सुत्वा

प्रश्न

उत्तराथेरीने स्वताच्या अनुभवातून काय कथन केले ते सांगा ?

सुभाषित (सुभाषित) म्हणजे सुंदर छोटे व अर्थपूर्ण वचन. संपूर्ण पाली वाङ्मय सुभाषितांनी अतिशय समृध आहे. अत्यंत कमी परंतु सर्वप्रक शब्दांच्या वापराने एखादा महत्वपूर्ण विचार अशा सुभाषितात सांगितला जातो. सुभाषित हे पद्यात्मक असते. त्याची रचना छन्दबद्ध असते.

प्रस्तुत सुभाषितमाला ही धम्मपदातील काही गाथांचा संग्रह आहे. यामध्ये बौद्ध जीवन पद्धती पालि गाथांच्या माध्यमाद्वारे अतिशय चांगल्या प्रकारे सांगितल्या गेलेली आहे.

न तं कम्मं कतं साधु, यं कत्वा अनुत्पत्ति ।
यस्स अस्सुमुखो रोदं, विपाकं पटिसेवति ॥१॥

धम्मपीति सुखं सेति, विष्पसन्नेन चेतसा ।
अरियप्पवेदिते धम्मे, सदा रमति पण्डितो ॥२॥

पापोपि पस्सति भद्रं, याव पापं न पच्चति ।
यदा च पच्चति पापं, अथ पापो पापानि पस्सति ॥३॥

सीलदस्सनसम्पन्नं, धम्मद्वं सच्चवेदितं ।
अत्तनो कम्म कुब्बानं, तं जनो कुरुते पियं ॥४॥

न तेन पण्डितो होति, यावता बहु भासति ।
खेमी अवेरी अभयो, “पण्डितो” ति पवुच्चति ॥५॥

सुकरानि असाधुनि, अत्तनो अहितानि च ।
यं वे हितश्च साधुश्च, तं ते परमदुक्करं ॥६॥

चन्दनं तगरं वापि, उप्पलं अथ वस्सिकी ।
एतेसं गन्धजातानं, सीलगन्धो अनुत्तरो ॥७॥

तण्हाय जायती सोको, तण्हाय जायति भयं ।
तण्हाय विष्पमुत्तस्स, नल्थि सोको कुतो भयं ॥८॥

अत्ता ही अत्तनो नाथो, को हि नाथो परो सिया ।
अत्तना हि सुदन्तेन, नाथं लभति दुल्लभं ॥९॥

उत्तिष्ठे नप्पमज्जेय्य, धम्मं सुचरितं चरे ।
धम्मचारी सुखं सेति, अस्मिं लोके परम्हिच ॥१०॥

न तावता धम्मधरो, यावता बहु भासति ।
यो च अप्पम्पि सुत्वान, धम्मं कायेन पस्सति ।
स वे धम्मधरो होति, यो धम्मं नप्पमज्जति ॥११॥

न तं माता पिता कयिगा, अज्जे वापि च जातका ।
सम्मापणिहितं चित्तं, सेयसो नं ततो करे ॥१२॥

कर्म (नपुं.) – कर्म, काम, कार्य
साधु (वि.) – चांगले, उत्तम
अनुत्पत्ति (क्रि.) – पश्चाताप करतो
पटिसेवति (क्रि.) – पाळतो, सेवन करतो
सेति (क्रि.) – झोणे
विष्पसन्न चेतसा – प्रसन्न किंवा शुद्ध मनाने
सदा (क्रि.वि.) – नेहमी
भद्र (वि.) – शुभ, चांगले
पच्चति (क्रि.) – पिकतो, पकतो
धम्टु (वि.) – धम्मामध्ये सुस्थापित
अत्त (पु.) – स्वतः
भासति (क्रि.) – बोलतो
अवेरी (वि.) – शत्रू नसलेला
सुकर (वि.) – सोपे, सहज केलेले
अत्तनो (छ.वि.) – स्वतःचा
य (सः) – जे, जो, जी
परम (वि.) – अतिशय, उच्च, श्रेष्ठ
अथ (अ.) – पुन्हा
एतेसं – ह्या सर्वांचा
अनुत्तर (वि.न+उत्तर) – सर्वश्रेष्ठ, अतुलनीय
जायति (क्रि.) – उत्पन्न होतो
भयं (नपुं.) – भय, भिती
कुतो (क्रि. वि.) – कुटून
हि (अ.) – खरोखर, निश्चित
परो – दुसरा, कोणी वेगळा
सुदन्त (वि.) – सुसंयमीत
दुल्लभ (वि.) – दुर्लभ, प्राप्त होण्यास अवघड
नप्पमज्जति (क्रि.) – आळस न करणे असावध नसणे
सुचरितं चरे – सदाचाराने जगा
अस्मिं लोके – ह्या जगात
तावता (क्रि. वि.) – तोपर्यंत, त्यामुळे
बहु (वि.) – पुष्कळ, भरपूर
च (उ.अ.) – आणि, नंतर, आता
अपि (अ.) – सुधा, आणि, आणि नंतर

कत (क.भू.धा.वि.) – केलेले
कत्वा (पू.अ.) – केल्यानंतर, करून
विपाक (पु.) – परिणाम, कार्याचे फळ
धम्मपीति (स्त्रि.) – धम्मामध्ये आनंद मानणारा, धर्मप्रीति
विष्पसन्न (वि.) – प्रसन्न, शुद्ध, अतिशय प्रसन्न
वेदित (कु.भा.धा.वि.) – अनुभवलेले
पस्सति (क्रि.) – पाहतो, समजतो
याव (अ.) – जोपर्यंत
सीलदस्सनसम्पन्न – सदाचार आणि विचाराने परिपूर्ण
सच्च (न.) – सत्य
बहु (वि.) – पुष्कळ
खेमी (वि.) – शांत
पवुच्चति (कर्मणी) – म्हटले आहे, संबोधले आहे
असाधु (वि.) – वाईट
अहित (वि.) – अहितकारक
वे (अ.) – खरोखर, निश्चितपणे
दुक्कर (वि.) – करण्यास अवघड
गन्ध (पु.) – सुगन्ध, सुवास
तन्हा (स्त्रि.) – तृष्णा, आसक्ती
सोक (पु.) – शोक, दुक्ख
विष्पमुत्त (क.भू.धा.वि.) – मुक्त, अलिप्त
अत्त (पु.) – स्वता
नाथ (पु.) – स्वामी, मालक
सिया – होईल
लभति (क्रि.) – लाभ होतो, प्राप्त होतो
उत्तिष्ठति (क्रि.) – जागे होतो, उठतो
सुचरित (नपुं.) – योग्य आचार
धम्मचारी (वि.) – धम्माचे आचरण करणारा
न (अ) – नाही (नकारार्थी अव्यय)
यावता (क्रि. वि.) – जोपर्यंत, ज्यामुळे
भासति (क्रि.) – बोलतो
अप्प (वि.) – अल्प, थोडे
सुत्वान (पू.क्रि.अ.) – टिकून, ऐकल्यावर
धम्मं पस्सति – धम्माचे आचरण करणे

कायेन (तृ.ए.) – शरीराने

न कयिरा – करणार नाही

जातक (पु.) – नातलग

सम्मा (अ.) – योग्य, बरोबर, संपूर्णपणे

ततां सेव्यसो – त्यापेक्षा अधिक श्रेष्ठ, अधिक

नं (छ.वि.) – त्या पुरुषाचे

काथा (स्त्र.) – शरीर

धम्मधर (वि.) – धम्म जाणणारा

अञ्ज (वि.) – दुसरा

वा (अ.) – किंवा

पणिहित (भू.अ.) – नियंत्रित

ततो (अ.) – त्यापासून, त्यानंतर

स्वाध्याय h

प्रश्न १ खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

- अ) खरा ज्ञानी कोणाला म्हणावे ?
ब) धम्मधर कोणाला म्हटले पाहिजे ?

प्रश्न २ क्रियापदाची रूपे ओळखा

- अ) कत्वा
ब) पस्सति
क) जायति

प्रश्न ३ विभक्ती ओळखा

- अ) पापानि
ब) तण्हाय
क) अत्तमे

□ □ □

मेत्तसुतं

(पालि साहित्यातील खुद्दकनिकायातील सुत्तनिपात या काव्यमय ग्रंथातून हे प्रस्तूत सुत घेतले असून यातील सुतांमध्ये बौद्ध धम्मातील सिद्धांताचे मार्मिक वर्णन केले आहे. या सुतामध्ये प्राणीमात्राबद्दल मैत्रीभावना ठेवून सर्वावर प्रेम करावे. हा विचार यातून सांगितलेला आहे. यालाच उत्तमविहार (ब्रह्मविहार) भावना असेही म्हणतात.)

करणीयमत्थकुसलेन, यं तं सन्तं पदं अभिसमेच्च ।
सक्को उजू च सुजू च, सुवचोच'स्स मुदु अनतिमानी ॥१॥

सन्तुस्सको च सुभरो च, अप्पकिच्चोच सल्लहुकवुत्ति ।
सन्तिन्दियो च निपको च, अप्पगब्भो कुलेसु अननुगिध्दो ॥२॥

न च खुदं समाचरे किञ्चि, येन विज्ञू परे उपवदेय्युं।
सुखिनो वा खेमिनो होन्तु, सब्बे सत्ता भवन्तु सुखितत्ता ॥३॥

ये केचि पाणभूतत्थि, तसा वा थावरा अनवसेसा ।
दीघा वा ये महन्ता वा, मञ्जिमा रस्सकाणुथूला ॥४॥

दिट्ठा वा येव अदिट्ठा ये च, दूरे वसन्ति अविदूरे ।
भूता वा संभवेसी वा, सब्बे सत्ता भवन्तु सुखितत्ता ॥५॥

न परो परं निकुञ्जेथ, नातिमञ्जेथ कत्थचि नं कथि ।
व्यारोसना पटिघसञ्चा, नाञ्जमञ्चस्स दुक्खमिच्छेय्य ॥६॥

माता यथा नियं पुतं, आयुसा एक पुत्तमनुरक्षे ।
एवंपि सब्बभूतेसु, मानसं भावये अपरिमाणं ॥७॥

मेत्त च सब्बलोकस्मिं, मानसं भावये अपरिमाणं ।
उधं अधो च तिरियं च, असंबाधं अवेरं असपतं ॥८॥

तिट्ठं चरं निसिन्नो वा, सयानो वा यावतस्स विगतमिध्दो ।
एतं सतिं अधिट्ठेय्य, ब्रह्ममेत्तं विहारं इधमाहु ॥९॥

दिट्ठिं च अनुपगम्म सीलवा, दस्सनेन सम्पन्नो ।
कामेसु विनेय्य गेधं, नहि जातु गब्भसेय्यं पुनरेती'ति ॥१०॥

(सुत्तनिपात)

शब्दार्थ / सद्धृत्थ

अभिसमेच्च (पू.क्रि.) – पूर्ण विचार करून,

चांगल्याप्रकारे समजून

सुजू (वि.) – सरळ

अप्पकिच्च (वि.) – अल्पकाम, सोपेकाम,

सक्का – शक्य, संभव

उजू (वि.) – सरळ

उजू च सुजू च – सरळात सरळ

सल्लहुक (वि.) – हलका, चपळ

परिशिष्ट - २

परिशिष्ट - १ - व्याकरण - (संपूर्ण व संयुक्तसाठी एकच आहे)

टीपा

१. चैत्य.
२. स्तूप.
३. अजिंठा लेणी.
४. वेरुळ लेणी.

प्रश्नपत्रिकेचा आराखडा

इयत्ता – दहावी
विषय – पालि (संयुक्त)

वेळ २ तास	गुण ४०
प्रश्न १. अ) खालील कोणत्याही दोन गद्य पाठाचे भाषांतर करा	(१०)
१) २) ३)	
ब) खालील कोणत्याही तीन पद्य पाठाचे भाषांतर करा (पद्य)	(०६)
१) २) ३) ४) ५)	
प्रश्न २ अ) खालील प्रश्नांची उत्तर लिहा. (कोणतेही तीन)	(०६)
१) २) ३) ४) ५)	
ब) गाथा पूर्ण करा (कोणतेही एक)	(०२)
१) २) ३)	
प्रश्न ३ अ) पालि प्रश्नांचे पालि भाषेत उत्तर लिहा (कोणतेही दोन)	(०४)
१) २) ३) ४)	
अथवा/OR/किंवा	
ब) खालील पैकी कोणत्याही दोन टीपाच्या आधारे पर्याय निवडा.	(०४)
१) २) ३) ४)	

- प्रश्न ४ खालील प्रश्नांचे व्याकरणात्मक उत्तर सुचनेप्रमाणे लिहा. (कोणतेही चार) (१२)
- (अ) रूप ओळखा (कोणतेही तीन) (०३)
१)	२)	३)	४)	५)
- ब) पर्याय निवडा (कोणतेही तीन) (०३)
१)	२)	३)	४)	५)
- क) जोड्या जुळवा (कोणतेही तीन) (०३)
१)	२)	३)	४)	५)
- ड) संधि विग्रह करा (कोणतेही तीन) (०३)
१)	२)	३)	४)	५)
- इ) समास ओळखा (कोणतेही तीन) (०३)
१)	२)	३)	४)	५)
- फ) पालि शब्दांचा माध्यम भाषेत अर्थ लिहा. (०३)
१)	२)	३)	४)	५)

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ पुणे - ४११००४

पालि - सुगंधावली इयता दहावी

₹ 65:00